

ÖREBRO UNIVERSITET
Institutionen för samhällskunskap
Statskunskap C, 41-60 poäng
Delkurs III, självständigt arbete 10 poäng
2002-05-24

Demokrati i fyra framtidsbilder

- en politiskfilosofisk studie om den liberala statens framtid

Författare: Rasmus Karlsson
Handledare: Berndt H. Brikell

Abstract

Bachelor paper (10-points) in political science, advance course 41–60, at the department of social sciences, Örebro university, Sweden, spring semester 2002

DEMOCRACY IN FOUR FAR-FUTURE SCENARIOS **A political-philosophical study concerning the liberal state's future prospects**

Author: Rasmus Karlsson

Mentor: Berndt H. Brikell

The contemporary world is a democratic one. Never before in the history of man has the democratic polity been so widespread and commonly practiced. One may perhaps, like Francis Fukuyama, say that the liberal democracy and the market economy have achieved a combined victory that has turned all alternative polities historical obsolete and unworthy for mankind. This study tries to scrutinize the theoretical fundamentals and practical prerequisites of such statements. It does so by outlining four far-future scenarios. The method of this study is called informal scenario writing. This study is not predictive. Instead the scenarios are a constructivistic way of demonstrating selected aspects of the present liberal democracy.

The four scenarios can be considered as variations of certain themes. Perhaps the most important of these themes is the ecological situation. It's impossible, especially for this kind of study, to with fairness estimate how dire the situation is. Instead the study gives different scenarios and discusses their respective implications for the liberal democracy's future. Another important theme is the Enlightenment or more precisely modernity.

In brief the study concludes that the possibilities to preserve the liberal democracy over a larger time-span might be limited due to increasing ecological duress, economical downfall and social unrest. Still the study emphasizes that it's not certain that the Enlightenment project has exhausted all its potential. It may perhaps be possible to vitalize it and to reinforce democracy as well as the liberal state from within.

Keywords: Far-future studies, Democracy, Political Theory, Modernity, Ecologism, Globalization

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	3
1.1 SYFTE	5
1.2 FRÅGESTÄLLNINGAR.....	5
1.3 METOD.....	5
1.3.1 Övergripande metodmässiga anspråk	6
1.3.2 Framtiden i tillbakablickandet?.....	7
1.3.3 Struktur och aktör	7
1.3.4 Tidigare forskning.....	8
1.3.5 Disposition	9
2. TEORETISKA ANSATSER.....	10
2.1 DEMOKRATIFORSKNINGENS FRAMVÄXT	10
2.2 DEMOKRATIBEGREPPET	11
2.2.1 Individens rättigheter kontra styrets effektivitet	12
2.2.2 Det privata kontra det offentliga.....	13
2.2.3 Det universella kontra det partikulära	14
2.3 TRENDER I SAMTIDEN	17
2.3.1 Politikens internationalisering.....	17
2.3.2 En förestående ekologisk kris?	18
2.3.3 Postmaterialism	20
2.4 MODERNITET	21
2.4.1 Vad är modernitet?.....	21
2.4.2 Motreaktioner i form av fundamentalism	23
2.4.3 Har den moderna tiden nått sitt slut?.....	24
2.5 DE FYRA FRAMTIDSSCENARIERNA SKISSERAS	25
2.5.1 Status quo.....	26
2.5.2 "Tillbaka till naturen"	28
2.5.3 Fundamentalism.....	29
2.5.4 Eudaimonism.....	30
2.5.5 Schematisk sammanställning	32
3. STATUS QUO.....	33
3.1 DEN BEVARADE RAMEN	34
3.1.1 Nationalstaten.....	34
3.1.2 Politikens legitima gränser	35
3.2 MARKNADSEKONOMIN – TILLVÄXTENS LOGIK	36
3.2.1 Ekologiska och sociala implikationer	37
3.2.2 Ekonomins särskilda betydelse	38
3.3 EKOLOGISK PRAGMATISM	39
3.4 EN SAMTIDSLIKNANDE DEMOKRATISK FRAMTID?	39
4. "TILLBAKA TILL NATUREN"	40
4.1 AUKTORITÄRT STYRE TILL FÖLJD AV EKOLOGISK KRIS	41
4.1.1 Decentraliserat auktoritärt styre	42
4.1.2 Centraliserat auktoritärt styre	42
4.2 EKOSOFI KONTRA LIBERALISM	42
4.3 ETT DEFINITIVT SLUT FÖR DEN LIBERALA DEMOKRATIN?.....	44

5. FUNDAMENTALISM	45
5.1 VARFÖR FUNDAMENTALISM?.....	47
5.2 KRAVET PÅ ERKÄNNANDE.....	48
5.3 SOCIAL ENTROPI – FIKTION ELLER VERKLIGHET?	49
5.4 DYSTOPISK FRAMTIDSSYN - TANKEKONTROLL.....	50
5.5 SAMTIDSPERSPEKTIV	50
6. EUDAIMONISM	51
6.1 EN KOSMOPOLITISK DEMOKRATIMODELL.....	52
6.1.1 <i>Institutioner</i>	53
6.1.2 <i>Legitimitet</i>	54
6.1.3 <i>Politikområden</i>	54
6.2 DET RADIKALA I FEMINISMEN	55
6.2.1 <i>Tron på etiska framsteg</i>	55
6.2.2 <i>Jämställdhet i scenariots värld</i>	56
6.3 EKONOMISK INTEGRATION.....	56
6.3.1 <i>Befolkningsfrågan</i>	56
6.3.2 <i>En förändrad ekonomisk fördelning</i>	57
6.3.3 <i>Ett nytt ekonomiskt system</i>	57
6.4 DEMOKRATISK FÖRNYELSE.....	58
7. SLUTSATSER.....	59
8. REFERENSER	60
8.1 LITTERATUR.....	60
8.2 UPPSATSER OCH AVHANDLINGAR	62
8.3 TIDNINGSARTIKLAR	62
8.4 INTERNETRESURSER	62

Omslagsbilden är hämtad från Apollo 17:s expedition i december 1972.

Om dessa skådare vänder sin blick mot det som händer i tiden, skall de däri finna så mycket lärorikt att begrunda, att de glömmet sorgen över människans obofärdighet, enfald och grymhet och i stället fylls av den rena glädje som insikten ger oss.

– Georg Henrik von Wright

1. Inledning

Det tjugonde århundradet innebar, för ett stort antal av jordens människor, ett förverkligande av det demokratiska styrelseskicket. Det har visserligen inte varit en entydig eller enkel process men det ter sig ändå som ovedersägligt att aldrig förr har en så stor del av vår världs befolkning levt i frihet och med möjlighet till politiskt deltagande. Vid en ytlig betraktelse framstår det som om upplysningstidens idéer om kunskapens emancipatoriska kraft och människans förmåga att bygga ett samhälle på frihet och jämlikhet till slut har visat sig vara sanna. Få av samtidens samhällsvetenskapliga teoretiker skulle, vid närmare eftertanke, vilja insistera på att det är av en tillfällighet som världens framåtskridande mot demokrati och frihet sker samtidigt med den på naturvetenskap baserade teknologiska livsformens etablerande. Men att därifrån gå till att säga att relativ ekonomisk och teknologisk mognad utgör en garant för demokratin förefaller problematiskt.

Alltjämt kan vi konstatera att de senaste århundradena inneburit en ytterst radikal förändring av människans miljö och livssituation. Tron att det överhuvudtaget är möjligt att i grunden ändra de mänskliga villkoren är på intet sätt självskrivna utan den kan egentligen, i sina väsentliga delar, anses framträda först under den senare hälften av 1700-talet. Idéhistorikern Svante Nordin har träffande beskrivit den här utvecklingen, han talar om att politiken vid denna tid förändrades från att enbart vara ett sätt att reagera på nuet till att bli ett sätt skapa framtiden. Politiken genomgick därmed en metamorfos och blev till ett ”projekt”¹. Denna förvandling sporrade såväl utopiska tänkare som i övrigt pragmatiska ledare till radikala visioner. Vi bör dock ha i åtanke att, betraktat retrospektivt, skulle den samhällsomvandling som faktiskt skett sedan 1700-talet mer än väl fått gälla som verklighetsfrämmande om den skisserats under upplysningstiden. Utan att ge oss in på filosofiska hårklyverier förefaller det vidare som om just de visioner och framtidsbilder som dessa teoretiker målade upp har haft ett starkt skapande inflytande. Vi behöver bara nämna ett namn som Karl Marx för att göra oss en föreställning om vilka samhällsomvälvande krafter som politiska teorier och visioner kan utgöra.

Medveten om detta kan det först förefalla märkligt att vår samtid innehåller relativt få djärva framtidsvisioner och övergripande teorier om samhällets beskaffenhet. Många tänkare, däribland Jean-François Lyotard, vill emellertid mena att detta tillstånd är intimt förknippat med slutet på den moderna tiden och inledning av vad som, med en omstridd term, kan kallas det ”postmoderna” samhället. Lyotard föreställer sig en era där de ”stora berättelserna” har spelat ut sin inneboende livskraft och där partiella, fragmentariska, subjektiva och provisoriska sanningar istället blir vägledande². Detta kan möjligen innebära att samhällets ökade komplexitet och differentiering gjort långsiktiga framtidsvisioner i predikativt syfte alltmer tveksamma. Men förutsägelser är inte den enda möjliga nyttan med att teckna framtidsbilder. De kan också användas som forskningsinstrument i kunskapsbildande syfte. Johan Asplund skriver ”svårförståeliga fenomen och tendens i samtiden kan avslöja sin möjliga innebörd, om de projiceras långt fram i tiden”³. Denna tanke utgör en av ansatserna i föreliggande studie.

¹ Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 110

² Se Lyotard, Jean-François (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*

³ Asplund, Johan (1981) *Teorier om framtiden*, sidan 107

Nästa ansats görs i demokratins faktiska funktionssätt. Vi ser att mycket av politiken, särskilt på lokal nivå, utgår från människors vardag och till stor del berör praktiska frågor. Att det förhåller sig så kan utifrån ett deltagardemokratiskt perspektiv betraktas som något i huvudsak positivt emedan det öppnar vägar för politiskt engagemang. En varnande tanke gör dock gällande att en alltför långtgående pragmatism i kombination med en kort politisk framtidshorisont riskerar att leda till bristande orienteringsförmåga. Politiken uppfattas som orkeslös. Givet att detta resonemang stämmer förefaller det inte orimligt att fråga sig om demokratin inte de facto behöver en viss mängd djärva visioner för att synliggöra sin egen dynamiska kraft?

Den tredje och sista ansatsen görs i debatten kring den uppfattning som fått sitt kanske färgstarkaste uttryck i Francis Fukuyamas verk *Historiens slut och den sista människan*. Det synes som om få verk enkom genom sin titel har blivit lika omedelbart missförstådda. Det kan därför vara klokt att redan här klargöra att Fukuyama på intet sätt menar att förekomsten av stora och viktiga händelser tagit slut. Istället utgår han från den historiesyn som vi tidigare i första hand kommit att förknippa med G.W.F. Hegel och argumenterar utifrån den för att den liberala demokratiska staten utgör det sista och därmed också högsta historiska utvecklingsstadiet. Hans argumentation är huvudsakligen idémässig och utgår från att alla tidigare syrelseformer karaktäriseras av allvarliga brister och irrationella drag men att den liberala demokratin är ”relativt fri från sådana grundläggande inre motsägelser”⁴. Den faktiska demokratins fortbestånd görs inte obestridbart utan Fukuyama tänker sig ett möjligt återfall till ”mer primitiva statskick, som teokrati och militärdiktatur”⁵. Men de bakomliggande liberala demokratiska idealen kan enligt hans världsåskådning inte förbättras. Det är frestande att vara orättvis mot den här sortens digra universella historieskrivningar. Många, däribland den brittiske professorn David Held, har med skärpa angripit svagheterna i Fukuyamas resonemang. Ett av Helds viktigaste motargument är att den liberala demokratin på intet sätt kan betraktas som en enhetlig företeelse; det finns helt enkelt många olika liberala idétraditioner⁶. Vidare ser han hos Fukuyama en brist på förståelse för inre motsättningar mellan den liberala och den republikanska komponenten i samtidens demokratiska stater. Detta är viktiga invändningar som vi senare får anledning att mer ingående återkomma till. Sammanfattningsvis förefaller det emellertid som om Fukuyamas verk, med alla sin eventuella fel och ojämnheter till trots, uttrycker något karaktäristiskt för vår tid. Även om de kanske är få som till fullo delar Fukuyamas historiesyn har uppfattningen om den liberala demokratin och marknadsekonominns överlägsenhet blivit en slags överideologi i en stor del av världen. Alternativen framstår som historiskt förlegade och mänskligt ovärdiga.

Samtidigt ställs samtidens människa inför problem som enligt vissa tänkare är så djupgående att de allvarligt och för all framtid kommer att förändra de mänskliga livsvillkoren. Vi talar här om risken att de ekologiska systemen kollapsar fullständigt och irreversibelt. Den norske filosofen Arne Næss brukar i dessa sammanhang nämnas som en av dem som tydligast visat på riskerna med det moderna samhället och understrukit behovet av en väsentligt förändrad livsstil. Det synes inte omöjligt att mötet mellan den liberala demokratin och kravet på allt radikalare åtgärder för att rädda den ekologiska balansen kan bli bekymmersamt. Det är med utgångspunkt i dessa tankar som det känns angeläget att, som i föreliggande studie, problematisera den liberala demokratins framtid.

⁴ Fukuyama, Francis (1992) *Historiens slut och den sista människan*, sidan 11

⁵ ibid.

⁶ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 346

1.1 Syfte

Denna studie syftar till att problematisera den liberala statens utvecklingsmöjligheter med utgångspunkt i fyra olika möjliga framtidsbilder. Avsikten är varken att predicera en sammanhängande utvecklingslinje eller att, utifrån ett ensidigt normativt angreppssätt, värdera vilken framtidsväg som förefaller mest önskvärd. Kärnan i studien är istället en konstruktivistisk politiskfilosofisk idéanalys av det demokratiska styrelseskicket. När det gäller operationa liseringsnivå är det tydligt att studien rör sig på ett holistiskt plan, det handlar inte om enskilda länder eller regioners framtid även om en fortlöpande återkoppling till samtidens stater och internationella strukturer givetvis kommer att vägleda analysen.

I syftesförklaringen för denna studie är det också viktigt att understryka betydelsen av öppenhet och akademisk ödmjukhet. Arbetet spänner över ett särdeles brett fält vilket gör att det, trots tappra försök till motsatsen, förmodligen kommer att vara behäftat med såväl faktafel som ofullständiga analyser. Studien bör därför betraktas som ett första skissartat orienteringsförsök.

1.2 Frågeställningar

Studiet av framtidens demokrati kan göras med många skiftande ansatser och förmodligen inom ramen för flera olika akademiska discipliner. Föreliggande arbete är dock en statsvetenskaplig studie vilket gör att en del begrepp, som vid en första anblick framstår som relevanta, exempelvis "rationalitet" inte kommer att behandlas mer än översiktligt. Det ligger inte heller inom ramen för detta arbete att bygga upp en detaljerad modell över vad de sociala aspekterna av framtidens samhällsutveckling kan betyda. I analysdelen kommer istället följande frågeställningar att vara vägledande:

- 1) Vad innebär respektive framtidsbild för demokratins fortbestånd och utveckling?
- 2) Vilka premisser, eller om man så vill allmänna förutsättningar, är väsentliga för respektive framtidsbild?

1.3 Metod

Det hör till ramvillkoren för den samhällsvetenskapliga studien att den väcker vissa vetenskapsteoretiska frågor. Är den kunskap som nås genom en studie att betrakta som en riktig avbildning av verkligheten eller bör vi, utifrån ett hermeneutiskt perspektiv, istället betona att det till syvende och sist är frågan om en tolkning? Den här sortens problem får en accentuerad betydelse när vårt studieobjekt befinner sig i framtiden; vi kan helt enkelt inte välja att använda empiriska och enkelt verifierbara metoder. Istället måste vi introducera ett visst mått av kreativitet. Detta är emellertid inte, vilket framöver kommer att visas, problemfritt.

Den här studien baseras på scenarioskrivning av en informell karaktär. Det finns emellertid andra sätt att skapa bilder av framtiden. Ett tillvägagångssätt, som har sina rötter i naturvetenskapen, går ut på att först identifiera ett antal centrala variabler och sedan genom simulation extrapolera variabelvärdena fram till en bestämd tidpunkt i framtiden. Ett sådant metodiskt tämligen styrt förfarande låter sig dessvärre svårligen användas vid upprättandet av mer holistiska samhällsskisser; antalet möjliga variabler och deras inbördes samband synes i det närmaste omöjligt att vare sig kartlägga eller systematisera. Det finns också rent filosofiska invändningar mot ett sådant förfaringssätt vilka av utrymmesskäl kommer att lämna därhän. Hursomhelst förefaller det alltför lätt att betrakta framtiden som en obruten

fortsättning av samtiden och inte visa tillbörlig respekt för det oförutsägbara och det omskapande. Vi behöver bara vända blicken till det, bland samhällsvetare i väst, oförutsedda och hastiga sönderfall som drabbade Östblocket i slutet av 1980-talet för att inse begränsningarna med framtidsförutsägelser.

Detta sagda är ett av motiven till att föreliggande studie inte syftar till att förutsäga framtiden. Det handlar istället om att belysa samtiden, alldeles oavsett om de givna scenarierna uppfylls eller inte. Men naturligtvis föregås författandet av scenarierna av en medveten urvalsprocess. I den processen har särskilt två saker beaktats. Först och främst att scenariot har förmågan att åskådliggöra någon betydelsefull aspekt av samtidens demokratidiskussion och därtill att en dylik utvecklingslinje förefaller psykologiskt, socialt och fysiskt möjlig, en förutsättning vi snart ska återkomma till.

Särskilt i populärkulturen förekommer hisnande framtidsskildringar vilka inbegriper omfattande kontakt med annat intelligent liv i universum, kolonisering av rymden och framförallt en obegränsad teknologisk utveckling. Sådana bilder har med avsikt valts bort emedan de dels riskerar att leda bort studien från sin statsvetenskapliga ram och dels eftersom de synes har föga att säga om den liberala demokratins framtid, i alla fall såsom den kan betraktas utifrån dagens diskurs. Däremot kan vi omöjligen bortse från alla samhällseffekter som den rent teknologiska utvecklingen kan tänkas få i framtiden. Redan dagens politiska system är på ett intrikat sätt beroende av en viss sorts teknisk infrastruktur, i form av exempelvis informationsteknologi, samfärdsmedel och militära styrsystem. Fortsätter den nuvarande utvecklingstakten, inom framförallt informationsteknologins område, krävs det ingen större visionär förmåga för att inse att ett så omfattande tekniskt framåtskridande kommer att få än mer långtgående konsekvenser i det mänskliga livets vardag och därmed möjligen även för demokratin. Följaktligen är det för scenariernas inre trovärdighets skull nödvändigt att i anslutning till dem behandla ett begränsat antal rent tekniska frågor. För nog är de ord som Bertrand de Jouvenil skrev i början av 1960-talet fortfarande, och kanske i ännu högre grad, relevanta idag: "the most striking difference between our civilization and past civilizations is the tremendous increase in physical mobility of men, objects, and messages, with respect to both mass and speed"⁷.

1.3.1 Övergripande metodmässiga anspråk

Det synes vara dags att sammanställa vilka metodmässiga anspråk vi egentligen kan ställa på de framtidsbilder som tecknas. Johan Asplund framför på ett förtjänstfullt sätt i sin bok *Teorier om framtiden* ett antal grundläggande och högst rimliga metodkrav vid scenarioförfattande⁸. Först och främst måste ett scenario vara intelligibelt. Det betyder att scenariot ska vara möjligt att förstå. Han fogar därtill kravet att det ska vara logiskt konsistent. Vi har redan nämnt att ett välformulerat scenario bör vara psykologiskt, socialt och fysiskt plausibelt. Det säger sig självt att det är utomordentligt svårt att ställa upp praktiskt användbara och därtill allmängiltiga kriterier för när ett scenario svarar mot dessa önskemål. Det vi däremot kan göra är att låta dessa metodanspråk färga utformandet av scenarierna och därefter föra en akademisk diskussion om deras eventuella sannolikhet. Klart är emellertid att ett informellt scenario inte är det samma som ett odisciplinerat dito, det går att ställa krav på stringens och förenlighet med existerande kunskap.

⁷ de Jouvenel, Bertrand (1967) *The Art of Conjecture*, sidan 279

⁸ Dessa förslag på metodkrav presenteras i Asplund, Johan (1981) *Teorier om framtiden*, sidan 94-96

1.3.2 Framtiden i tillbakablickandet?

Vi har redan omtalat att det inte går att närma sig studiet av framtidens samhälle genom en rent empirisk ansats; det ligger, åtminstone för den moderna människan, i själva begreppet framtid att det uttrycker något ovisst och till viss del också ovetbart. Vår främsta kunskapskälla blir därför studiet av det som med en i sig dubiös term brukar kallas ”den mänskliga naturen”. Vi finner dess verkningar i historien; historia vitæ magistra. Men det vore oklokt att dra alltför långtgående paralleller och analogier ur det förflutna och projicera dem på framtiden. Det är viktigt att vi bevarar ödmjukheten inför det oförutsägbara. Likväl är det inte förvånande att stilbildande verk inom framtidsforskningen, exempelvis *The Art of Conjecture* från 1964, vänder blicken till klassiska författare som exempelvis Cicero, Condorcet, Montesquieu, Rousseau och Thomas av Aquino för att kunna uttala sig om vad vi kan förvänta oss av det mänskliga i framtiden⁹. Denna studie kommer att ske med en liknande historisk ansats men samtidigt försöka öppna sig mot den höga grad av dynamik som synes känneteckna det mänskliga. En bred idéhistorisk överblick låter oss emellertid lättare märka ut ett antal hållpunkter för vårt kunskapsbildande. Vi bör härvid åter påminna oss om att studiens syfte är idéanalys och inte framtidsförutsägelse. Med andra ord behöver vi inte fråga oss om exempelvis Condorcets tankar om mänskligheten är sanna i någon slags objektiv bemärkelse utan vi kan koncentrera oss på att studera vad de skulle kunna betyda för det mänskliga samhället och demokratins utveckling.

1.3.3 Struktur och aktör

Ett återkommande tema i denna studie är det ekologiska dilemma som vår värld synes befinna sig i. Det förefaller inte orimligt att tänka sig att konsekvenserna av de uppkomna störningarna i de ekologiska systemen i väsentlig grad kommer att påverka mänsklighetens livsvillkor i framtiden. Av denna anledning kommer särskild uppmärksamhet att visas dessa frågor. Samtidigt förefaller det svårt att på ett rättvisande och allsidigt sätt beakta befintlig kunskap om ekosystemens situation. Än svårare synes det att med denna kunskap som grund extrapolera utvecklingstrender och se hur framtiden kommer att gestalta sig. För även om vi teoretiskt kunde nå fullständig kunskap om allvaret i dagens situation så går forskarnas meningar kraftigt isär beträffande hur man rätt ska värdera de faktiska riskerna inom olika områden och därtill kring vilka möjligheter vi människor själva har att korrigera den olyckliga utveckling som anträffats. Tror man att den teknologiska utvecklingen och människans förmåga till rationellt agerande utgör en garant för vår arts överlevnad är det rimligt att man bedömer fakta på ett annat sätt än om man har en pessimistisk syn på människans förmåga till snabb omställning och omvärdering.

Vi står med andra ord inför ett metodmässigt problem. För att lösa detta kommer begreppen aktör och struktur att introduceras och användas på ett tämligen okonventionellt och vidgat sätt. Det synes nämligen som om vi kan urskilja en kombination av deskriptiva och normativa element vilka med fördel kan sorteras upp i just struktur och aktör. När begreppet ”struktur” framöver kommer att användas i beskrivningen av de ekologiska frågorna kommer det att avse situationen i vår planets samlade ekosystem. Med begreppet ”aktör” kommer det politiska styre som varje framtidsscenario påbjuder att avses. De två begreppen kommer med andra ord att användas på ett betydligt bredare sätt än vad som är vanligt inom den samhällsvetenskapliga diskursen¹⁰.

⁹ Se de Jouvenel, Bertrand (1967) *The Art of Conjecture*

¹⁰ Se exempelvis Marsh, David & Stoker, Gerry (1995) *Theory and methods in political science*, sidan 189-206

Vi kommer dock på intet sätt att behandla dessa två begrepp som åtskilda storheter utan fokus kommer särskilt att fästas vid det interagerande sambandet dem emellan. Som Lennart Lundquist understryker är det inte ”möjligt att förstå aktörerna och deras åtgärder utan att beakta strukturerna”¹¹.

1.3.4 Tidigare forskning

Framtidsforskning har bedrivits i alla tider. Betydelsen av givna framtidsförutsägelser har dock varierat kraftigt genom historien. Vi erinrar oss den speciella roll som oraklet i Delfi spelade i den antika grekiska världen eller den tillit som romarna satte till sina officiella teckentydare, augurerna. I båda dessa fall återfanns futurologin nära makten och levde under dess beskydd. Att framtidsförutsägelser gavs denna tilltro berodde på det synsätt man i dessa kulturer hade på framtiden. Den betraktades, åtminstone bland det stora flertalet, som vetbar. Cicero skrev ”det fanns inte något folk, civiliserat eller barbariskt, som inte erkände att framtiden kunde avslöjas”¹². Vi har redan nämnt att dagens västerländska människa intuitivt betraktar framtiden på det precis motsatta sättet, nämligen som oviss och ovetbar. Trots det ser vi att futurologin har en stor roll i dagens samhälle, vi känner den som konjunkturprognoser, metrologi och uppskattningar för hur våra pensionspengar kommer att växa under det närmaste halvsekle. Regering, försvarsmakt, större industriföretag och internationella organisationer är också stora beställare av undersökningar som innehåller futurologiska komponenter. När exempelvis ett stort byggprojekt planeras görs beräkningar för vilken samhällsnytta de kan tänkas få i framtiden. Dessa prognoser kan betraktas som villkorliga förutsägelser, de auktoriserar vissa tolkningar av framtiden framför andra¹³.

En hållning inför framtiden byggs upp av mer eller mindre sammanhållna föreställningar vilka kan benämnas framtidsbilder. Sådana framtidsbilder kan vara realistiska, det vill säga möjliga att förverkliga, eller ej. De kan användas för att visa på mer eller mindre önskvärda effekter av en viss utvecklingstendens. Till de mest välkända framtidsbilderna räknas utopin. Vi känner Sir Thomas More som på 1500-talet gav ett sammansatt, innovativt och genomträngande bidrag till det politiska tänkandet genom sin beskrivning av ”the Utopians”. Han skildrade ett folk som levde i fullständig egendomslöshet och vilka betraktade guld som värdelöst. De fick därigenom tjäna som kritik till de sociala konsekvenser av girighet som More såg i sin samtid. Mores verk inbjöd också till en intresseväckande diskussion beträffande hur ett gott samhälle bäst skulle vara ordnat.

Även utopins motsats – dystopin – har visat sig äga ett stort suggestivt och samhällspåverkande värde. George Orwell är den kanske mest namnkunnige i denna genre. Med sin framtidsroman *1984* visade han på djupa insikter i politik och mänsklig psykologi när han skildrade ett fullständigt totalitärt samhälle. Den skräckvision om den totala diktaturen som Orwell målade upp har fungerat som väckarklocka för vikten av individens rättigheter i ett allt mer tekniskt genomkontrollerat samhälle.

Företeelsen att sammanställa ett antal olika möjliga framtidsbilder har under efterkrigstiden blivit allt vanligare. Tanken är att man skapar flera framtidsbilder som på skilda sätt tar hänsyn till de faktorer som har eller kan få betydelse för händelseutvecklingen. Det önskvärda och det sannolika färgar arbetet i varierande grad och dess resultat i form av framtidsbilder, av vilka en del synes hotfulla medan andra framstår löftesrika. I Sverige har begreppet ”framtidsstudier” i hög grad kommit att förknippas med sådan verksamhet. Detta medvetna sätt att

¹¹ Lundquist, Lennart (1993) *Det vetenskapliga studiet av politik*, sidan 159

¹² Citerat ur Asplund, Johan (1981) *Teorier om framtiden*, sidan 30

¹³ SOU 1986:33 (1986) *Att studera framtiden*, sidan 13

hantera framtider som något vetenskapligt studerbart är, betraktat utifrån ett idéhistoriskt perspektiv, en ung företeelse. Som det heter i en SOU från 1986 med titeln *Att studera framtiden*: ”intresset för framtidsstudier är väsentligt yngre än intresset för framtiden”¹⁴.

Den moderna framtidsforskningen når dock en betydligt mer begränsad läsekrets än More eller för den delen Orwell gjorde. Ofta är de tekniska experter som skriver rapporter för andra experter¹⁵. Det inflytande som den litterära futurologin har är idag helt klart ett annat än vid tiden närmast efter andra världskriget. Det är inte ovanligt att dagens futurologi endast behandlar ett snävt avgränsat ämne och gör det inom ramen för en relativt kort framtids-horisont. Undantag finns dock, exempelvis initierade frågan om hur använt kärnbränsle skulle förvaras och märkas ut ett antal undersökningar med mycket lång framtidshorisont. Man frågade sig vilka varningssymboler som kunde betraktas så universella att även framtida generationer, om tusentals år, skulle förstå dem.

Föreliggande studie behandlar som bekant demokratin i fyra framtidsbilder. Vad beträffar tidigare forskning bör alltså två ämnesfält behandlas: dels framtidsforskningen och dels demokratiforskningen. Det senare får emellertid anstå till teoridelens inledande kapitel. Det står dock klart att kombinationen av dessa två fält är relativt ovanlig, särskilt med de längre framtidshorisonter som denna studie bekänner sig till. Tidsmässigt avgränsade studier av typen ”vad kan den Europeiska Unionens framtida utveckling betyda för demokratin” har dock under senare år visat sig bli alltmer vanliga inom statskunskapen.

1.3.5 Disposition

Denna studie är uppdelad i sju kapitel. I det första kapitlet har en introduktion givits till framtidsstudier i allmänhet. Därtill har de specifika målsättningarna för föreliggande arbete klaggjorts. Nästa steg blir att bilda en teoretisk kunskap kring demokratin mångskiftande karaktär och idéhistoria för att erhålla en fast grund inför den stundande analysen. I teori-delens senare hälft återfinns skissartade beskrivningar av de fyra framtidsscenarierna, sammanställda med de motiveringsprinciper, utmärkande egenskaper och allmänna förutsättningar som kännetecknar dem. Därefter följer fyra kapitel som behandlar vart och ett av framtidsscenarierna med grundval i den teoretiska kunskap som tidigare framställts. Till sist förs en kortare slutdiskussion där de olika delslutsatserna från de fyra analyskapitlen sammanförs.

En av tankarna bakom denna disposition är att varje läsare vid behov, efter att ha studerat teoridelen, ska kunna välja ut de framtidsbilder som han eller hon finner särskilt intressanta och ta del av dem utan att för den skull behöva ha detaljkännedom om de andra scenariernas innehåll. Detta är möjligt tack vare att scenarierna till stor del behandlar olika teman och idékomplex. Likväl sammanförs dem alla i en förhoppning om att de tillsammans kan säga åtminstone något om framtidens demokrati betraktad i sin helhet. De olika analyskapitlen skiljer sig till viss del inbördes åt beträffande textmässig omfattning. Detta ska dock inte ses som uttryck för något inbördes värderande dem emellan utan snarare som en följd av författarens okunskap inom vissa områden. Klart är att det, för dem med rätt sakkunskaper, utan svårighet skulle vara möjligt att skriva en ansevärd volym om varje scenario. Men därmed skulle också mycket av uppsatsens lättillgängliga karaktär gå förlorad. Låt oss därför besinna oss och inte i onödan undergräva denna tilltalande form med mer akademiskt förord.

¹⁴ SOU 1986:33 (1986) *Att studera framtiden*, sidan 14

¹⁵ Asplund, Johan (1981) *Teorier om framtiden*, sidan 38

Science is an essentially anarchic enterprise:
theoretical anarchism is more humanitarian
and more likely to encourage progress than
its law-and-order alternatives.

– Paul Feyerabend *Against Method*

2. Teoretiska ansatser

En god teoretisk förståelse är en förutsättning när man ämnar studera ett så mångskiftande och svårfångat fenomen som den liberala demokratin. Det är, utifrån ett analytiskt hållet vetenskapsideal, naturligt att bygga en sådan teoretisk ram kring en strävan att klargöra innebörden i de begrepp som används i studien och därefter konstruera definitioner som i högsta möjliga grad kan anses allmängiltiga. När vi väljer att studera det mänskliga samspelets komplexa strukturer ställs emellertid denna önskan om begreppsmässig klarhet inför betydande svårigheter. Likväl synes det finnas något tilltalande och intellektuell anständighet i ett dylikt analytiskt angreppssätt vilket gör att vi, om än medvetna om dess begränsningar, inte kan bortse från kravet på fasthet och kongruens i begreppsanvändningen. Detta förhållande är också ett av motiven till att begreppet ”modernitet” tas upp och diskuteras i tämligen explicita termer i teoridelen. Risker finns annars att detta begrepp enbart skyntar till i de olika analyskapitlen men aldrig ges en närmare definition. Vidare framstår det vara av största vikt att en studie av detta slag, som till sitt ämnesval är relativt ovanlig, på ett markerat sätt knyter an till den tidigare demokratiteoretiska diskursen och därmed möjliggör åtminstone en begreppsmässig interkompabilitet.

Teoriavsnittet kan sägas bestå av fyra delar. Först en orientering i samtida demokratiteori i syfte att spjälka ut ett antal essentiella dimensioner ur demokratibegreppet. Därefter följer en mer allmänt hållen teoretisk diskussion kring olika förändringstendenser som var för sig kan tänkas utgöra radikala utmaningar för politiken i de liberala demokratierna. Tredje delen behandlar begreppet modernitet vilket utgör ett återkommande och centralt tema i denna studie. Avslutningsvis skisseras de fyra framtidsscenarier som kommer att utgöra bakgrunds-teckningen i analysfasen.

2.1 Demokratiforskningens framväxt

Den omfattande akademiska forskning kring demokratins villkor och förutsättningar som vi idag ser bedrivs på världens universitet och högskolor är i mångt och mycket ett tämligen sentida fenomen. Det vore inte orätt att påstå att det är under det senaste decenniet som demokratiforskningen i praktiken förvandlats från att vara en bland många subdiscipliner inom det samhällsvetenskapliga fältet till att bli, framförallt statskunskapens, forskningsämne par excellence. Diga verk har författats kring vad demokrati egentligen är och vad det innebär att leva demokratiskt. Demokratins idéhistoriska bakgrund är därför, för de flesta, tämligen bekant. Vi ser att demokratin, om än med sina rötter i de grekiska stadsstaterna, i princip var vilande under närmare två årtusenden innan den, via olika former av republikanism, fann sin väg tillbaka till världshistoriens brännpunkt under den moderna tiden. Vi ser också att den återskapade demokratin på intet sätt är ett entydigt fenomen utan istället vittförgrenad med ett icke obetydligt antal skilda innebörder. I takt med att allt fler länder demokratiseras blir detta förhållande allt viktigare; vill vi allsidigt studera demokrati räcker det inte att enbart rikta vår uppmärksamhet mot de samhällssystem vi finner i västra Europa utan vi bör, enligt flera politiska teoretiker, även beakta de mer omtvistade och begränsade

formerna som successivt framträder i utvecklingsländerna¹⁶. Sammantaget kan vi konstatera att för att vi ska kunna bilda oss en uppfattning om framtidens samhälle och dess grad av demokrati bör vi utgå från en bred förståelse för hur dagens demokrati gestaltar sig. Här formar sig följaktligen även den teoretiska ansatsen kring ett mer konstruktivistiskt betraktelsesätt; vad kan demokrati innebära?

2.2 Demokratibegreppet

Einar Eriksson skriver i *Klassisk demokratiteori* att ”termen demokrati har i nutida debatt både en mycket central ställning och en utpräglat positiv värdeladdning som gör att var och en vill reservera den för vad han själv finner gott”¹⁷. Detta skrevs 1983 och gäller förmodligen i ännu högre grad idag. Ställer man, till den akademiska världen, frågan vad demokrati egentligen innebär blir den inte svaret skyldig. Som redan nämnts finns det idag en uppsjö med litteratur om demokrati som på olika sätt försöker definiera och bena ut begreppet. I den teoretiska diskursen har särskilt en variant blivit alltmer populär, nämligen formulerandet av schematiska ordnade så kallade demokratimodeller. Vi bör här särskilt nämna David Held och hans verk *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi* som har varit synnerligen inflytelserikt vid etablerandet av detta betraktelsesätt. Dessa modeller bygger på en sammankoppling av deskriptiva och normativa utsagor; dels förklaringar till varför samhället är beskaffat på ett visst sätt och dels en redogörelse för vilka bakomliggande motiveringsprinciper som danat den ifrågavarande demokratimodellen. Held sammanfattar sina modeller under de tre kärnfulla rubrikerna: (1) motiveringsprincip, (2) utmärkande drag och (3) allmänna förutsättningar. Med tanke på vilken acceptans som detta tänkande kring demokratimodeller har vunnit i den demokratiteoretiska forskningen synes det vara ett, ur många aspekter, lyckat angreppssätt. Föreliggande studie kommer också att till viss del låna drag från Helds systematisering i demokratimodeller men använder dess uttrycksfulla rubriker i en vidare bemärkelse för att i koncentrerad form sammanfatta de fyra framtidsscenarierna.

Inom statskunskapen fanns en lång tradition, i Sverige representerad av främst Herbert Tingsten och Alf Ross, att betrakta demokrati i första hand som en ”metod” eller en ”form”. Det enda för statskunskapen intressanta ansågs vara att de politiska besluten fattades i korrekt demokratisk ordning, i enlighet med den rätta metoden. För att bedöma om ett samhälle var demokratiskt lät dessa demokratiteoretiker visserligen beakta graden av åsiktsfrihet och de mest grundläggande liberala rättigheterna. Däremot var ”innehållet” i de beslut som fattades, enligt deras synsätt, irrelevant¹⁸. Mot denna skarpa avgränsning växte uppfattningen att även förekomst av stor ekonomisk ojämlikhet mellan medborgarna eller brist på jämställdhet mellan könen bör behandlas inom ramen för demokratibegreppet. En sådan uppfattning utgår ifrån att de ekonomiska realiteterna sätter en gräns för varje enskild individs möjlighet att fritt delta i opinionsbildningen.

I föreliggande studie kommer en sådan distinktion mellan ett formellt respektive ett innehållslikt demokratibegrepp att återkomma vid ett antal tillfällen. Distinktionen kommer också att ha betydelse när vi närmast ska gå vidare och se vilka grundläggande spänningsfält, här omtalade som dimensioner, som kan tänkas påverka formandet av en demokratimodell. Dessa dimensioner kan fungera som hållpunkter vid analysen av ett samhällssystem; som det ser ut idag eller kommer att se ut i framtiden. De är på intet sätt heltäckande, utan syftar endast till att fästa vår uppmärksamhet på ett antal skiljelinjer som kan tänkas bli viktiga vid formandet av framtidens samhälle.

¹⁶ Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, sidan 20

¹⁷ Eriksson, Einar (1984) *Klassisk demokratiteori*, sidan 124

¹⁸ Åkerman, Nordal (red.) (1972) *Demokratibegreppet*, sidan 15f

De tre dimensionerna är alla uppställda i form av motsatspar och är: (1) individens rättigheter kontra styrets effektivitet och (2) det privata kontra det offentliga och (3) det universella kontra det partikulära.

2.2.1 Individens rättigheter kontra styrets effektivitet

Det finns i demokratins idéhistoria en tydlig spänning mellan individens liberala rättigheter och de krav som folkmajoriteten kan ställa på styrets förmåga till beslutseffektivitet och rörelsekapacitet. Särskilt i för samhället pressade situationer som kriser och krig har denna spänning tydliggjorts och blivit föremål för diskussion. Redan John Stuart Mill såg en risk att ett allvarligt intrång i medborgarnas frihet skulle bli följderna om staten tilläts expandera för snabbt i avsikt att bemästra svåra nationella och internationella problem.

I inledningen till *On Liberty* från år 1859 skriver Mill:

Syftet med denna avhandling är att uppställa en mycket enkel grundsats, ägnad att bestämma gränserna för samhällets rättighet att utöva tvång och kontroll över individen.¹⁹

Till frågan om hur bruket av tvångsmakt motiverades fann Mill att de resonemang som enbart utgick från att styret var demokratiskt valt och därför berättigat att agera enligt majoritetens vilja inte var godtagbara. Mill menade att även demokratiskt valda regimer kunde utsätta sina medborgare för ett tyranni som på intet sätt var lättare att bära än andra former av tyranni²⁰.

Det är bland annat för att kunna bemästra detta problem som Montesquieu drygt hundra tidigare hade föreskrivit inrättandet av ett konstitutionellt reglerat styrelseskick. Tanken var att författningen skulle sätta okränkbara gränser för statens ingripande. Här framträder ett positivt rättssystem med syfte att reglera det offentliga och privata livet²¹. Det är i denna tanke som föreställningen om rättsstaten har en del av sin idéhistoriska grund. Alla de västerländska demokratiernas rättsordningar bygger, om än i olika hög grad, på individuella rättigheter. Vissa länder, däribland Förenta Staterna, har kodifierat dessa rättigheter i en ”bill of rights”²². Åter andra, däribland Sverige, har lämnat till en oberoende dömande makt att garantera de individuella rättigheterna – såsom de stadgas i konstitutionen – närhelst de hotas av politikens maktanspråk²³. Oavsett vilka formegenskaper dessa individuella rättigheter antagit kan man betrakta dem som resultatet av mötet mellan två olika idétraditioner, nämligen republikanism och liberalism.

Republikanismen, som den framträder hos exempelvis den store renässansfilosofen Marsilius av Padua, föreskriver en stark statsmakt med rätt att bruka tvångsmakt över de individer som inte underkastar sig folkviljan²⁴. Makt och våld bedömdes legitimt när det användes rättmätigt, det vill säga med folkmajoritetens samtycke. De styrande bör här uppfattas som ”tillförordnade” att verkställa folkets vilja. Den offentliga autonomi, folksuveräniteten, sätts följaktligen framför enskilda privatpersoners förpolitiska friheter. Den motsatta ordningen kan sägas gälla inom den liberala traditionen, där istället faran för tyranniska majoriteter leder till

¹⁹ Mill, John Stuart (1917) *Om friheten*, sidan 14

²⁰ Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 129

²¹ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 112

²² Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, sidan 155

²³ I Sverige genom den konstruktion vi kallar Lagrådet samt lagprövningsrätten, se Petersson, Olof (2000) *Svensk politik*, sidan 164

²⁴ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 70

att de mänskliga rättigheterna postuleras företräde²⁵. Enligt den liberala traditionen bör stor vikt fästas vid formell jämlikhet (likhet inför lagen) och formell frihet (från godtycklig behandling). I detta spänningsfält har en mängd politiska strider utkämpats. Närhelst samhället utsätts för svåra påfrestningar blir skillnaden mellan de som sätter majoritetens väl främst och de som betraktar individens rättigheter som oförytterliga åter synliggjord. Det synes inte orätt att tänka sig att denna djupgående skillnad i synsätt kan komma att bestå även i framtiden.

2.2.2 Det privata kontra det offentliga

I den antika grekiska demokratin förelåg ingen skarp åtskillnad mellan det offentliga och det privata. Snarare utgjorde de två sfärerna tillsammans en helhet; människans deltagande i stadsstaten – polis – var en del av hennes plats i kosmos. Grekernas ideala människa var därför väsentligen en social eller politisk varelse. Människans förverkligade sig själv genom sitt deltagande. Bakom denna tanke och principen om medborglig dygd rådde i hög grad konsensus. Offentligt och privat framstod intimt sammanflätat²⁶. Vi bör icke desto mindre hålla i minnet att ett stort antal av de frågor som politiken idag behandlar, exempelvis fördelning av ekonomiska resurser, inte överhuvudtaget betraktades som politiska i den atenska demokratin. Därför tedde sig kanske också den till synes starka enheten mellan det offentliga och det privata mindre problematisk för antikens människor än vad den gör för samtidens.

Med filosofer som Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes och slutligen Montesquieu framträdde emellertid en allt distinktare tudelning mellan det offentliga och det privata. De betonade nödvändigheten av att väl definiera och avgränsa politikens verksamhetsområden. Utan en dylik avgränsning riskerade friheten att allvarligt hotas av en despotisk och förvuxen stat. Det gällde att skapa en jämvikt mellan medborgaren och statsmakten, fastställd i lagar och institutioner. Genom lagarna kodifieras ramen för det politiska livet; genom dem konstitueras själva den statliga enheten²⁷. Denna tanke kom sedermera att bli centrala i den liberala idétraditionen. Betydelsen av begreppet frihet försköts härmed och blev successivt alltmer synonymt med personlig och privat frihet, i skydd från staten och lagstiftares överväldigande politiska makt.

Särskilt inom ett område visade sig uppdelningen av livet i en privat och en offentlig sfär få väsentliga konsekvenser. Vi talar här om jämställdheten mellan könen. Som Held påpekar har man ”inom den liberala traditionen i allmänhet tagit för givet att den privata världen, fredad från statlig inblandning, är en opolitisk värld där kvinnor har sin naturliga plats”²⁸. Som en konsekvens därav har kvinnor historiskt sett givits en marginell position i förhållande till politiken och offentligheten.

Konstaterandet av detta förhållande blev utgångspunkt för den kvinnliga emancipationen och upptakten till den kanske enskilt mest genomgripande förändring i fråga om samhällsstruktur som människan någonsin har genomgått. Idag betraktar vi jämställdhetsfrågan som så självklar att det är lätt att förbise hur pass radikal den egentligen var när Mary Wollstonecraft 1792 publicerade sin berömda *Vindication of the Rights of Woman*. Wollstonecraft vände sig i detta verk med kraft mot åtskillnaden mellan privat och offentligt. Hon argumenterade för att en progressiv politisk förändring förutsatte att de privata relationerna omstrukturerades så att

²⁵ Se Habermas, Jürgen (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, sidan 68

²⁶ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 36

²⁷ Liedman, Sven-Eric (1993) *Från Platon till kommunismens fall*, sidan 134

²⁸ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 144

den djupgående ojämlikheten mellan könen minskas. Wollstonecrafts feminism gick dock bortom de grundläggande anti-diskriminerande politiska åtgärdsförslagen och föreskrev att kvinnan skulle få "a vital place in setting the agenda for life in the City of Future"²⁹.

Wollstonecraft bidrog genom sitt arbete till en väsentligt fördjupad förståelse för det inbördes förhållandet mellan sociala och politiska processer. Därigenom skapades nya ramar för vilka frågor som bör beaktas vid formandet av en demokratisk stat. Hennes tankar satte emellertid också fingret på en viktig förändring i tiden, nämligen statens förändrade roll. Tron att politiken överhuvudtaget skulle befatta sig med – och därtill lösa – den sortens mellanmänskliga problem som exempelvis ojämlikheten mellan könen synes vara intimt kopplad till inträdet i den moderna tiden. Politikens räckvidd hade nämligen vid denna tid successivt ökat och staten befann sig på framväxt. Alexis de Tocqueville hade i sitt verk *De la démocratie en Amérique* skildrat den då relativt nybildade amerikanska förbundsstaten. Han hade härvid särskilt fäst sig vid, och uttryckt oro över, statsmaktens ständigt ökande närvaro i vardagslivet. Genom det statliga utbildningsväsendet, den offentliga byråkratins allt större makt och i vår tid, etablerandet av välfärdsstaten, kom staten att under loppet av ett antal århundraden få en ställning som radikalt skilde sig från dess historiska funktion.

Spänningen mellan offentligt och privat har under hela detta tidsspann fortsatt att inspirera politiska tänkare. En del, inom den grupp som brukar betecknas som nyliberaler, har hävdad att friheten endast kan förverkligas genom en minimal stat medan åter andra har framhårdat i att verklig frihet måste bygga på ekonomisk jämlikhet såväl mellan grupper som mellan könen och att staten därför måste spela en aktiv roll som omfördelare av ekonomiska resurser. Den senare uppfattningen tenderar vad vi tidigare betecknat som ett mer innehållsligt demokratibegrepp. Successivt har det dock i de västliga demokratierna uppstått en relativt utbredd konsensus kring var politikens legitima gränser går och vilken sorts frågor som bör behandlas inom ramen för demokratin. En fråga, som kommer att färga den här studien, är dock hur pass stabila dessa gränser egentligen är och på vilka sätt de kan tänkas förändras i framtiden.

2.2.3 Det universella kontra det partikulära

Låt oss för ett ögonblick betrakta Förenta Nationernas deklaration om de mänskliga rättigheterna. Det synes svårt att i vår tid finna ett tydligare uttryck för universalism; redan i påståenden av formen "Alla människor har..." framträder en syn i vilken mänskligheten djupast sett är en. I texten föreskrivs att människan alltid och överallt har rätt till vissa grundläggande friheter. Deklarationen bygger på en sekulariserad moral, människorna tillskrivs dessa rättigheter utan hänvisning till någon gudomlig makt men just i kraft av att de är människor. Det mänskliga görs sålunda till ett självtillräckligt mått. Spörsmålet hur detta ska förstås utifrån ett filosofiskt eller teologiskt perspektiv ligger helt klart utanför denna studies ram. Men det finns centrala demokratiska aspekter och politiska implikationer som kan vara värda att behandla mer ingående.

När John Rawls 1971 presenterade sitt magnum opus *En teori om rättvisa* väckte den en kraftig debatt i den av positivism och utilitarism färgade amerikanska universitetsvärlden. Rawls formulerade en rättviseteori som han gav beteckningen "Rättvisa som skälighet" vilken anknöt till stora kontraktsteoretiker som John Locke men även till filosofer som Immanuel Kant. Det var en fullständigt formell teori om rättvisa, i vilken varje föreställning om vad som är gott eller nyttigt kunde undvikas. Rawls teori var också i sanning en universalistisk teori,

²⁹ Johnson, Pauline (1994) *Feminism as Radical Humanism*, sidan 34

den gäller varje tänkbart samhälle och den förutsatte inga speciella mänskliga egenskaper eller särskilda kulturella premisser³⁰. Den utgick enkom från att människan i sitt agerande är rationell, ett påstående som dock i sig kan problematiseras³¹.

För många läsare är säkert Rawls resonemang välbekant men det kan ändå vara klokt att här kort rekapitulera dess huvuddrag. Rawls börjar med att ställa upp en, som det först framstår, egendomlig tankekonstruktion, nämligen en "ursprungsposition" vilken utmärks av en "okunnighetens slöja". Det gäller hur människor som befinner sig i ett församhälleligt tillstånd skulle välja att konstruera det samhälle i vilket de själva senare ska leva. Den nya tanke som Rawls introducerar är att ingen – på förhand – vet sin position i det kommande samhället. De vet inte om de kommer att bli rika eller fattiga, man eller kvinna, begåvade eller obegåvade, friska eller sjuka. De vet heller inte vilken etnisk grupp de kommer att tillhöra eller vilken religion de kommer att bekänna sig till³².

Den slutsats Rawls drar av den här beskrivna situationen är att människorna inte kommer att vilja skapa ett samhälle där vissa grupper privilegieras på andra gruppers bekostnad eftersom de själva riskerar att, när okunnighetens slöja rycks bort, bli de mindre privilegierade. Istället tänker sig Rawls att människorna i ursprungssituationen skulle enas om två grundläggande rättvisepprinciper. Den första principen kan formuleras enligt följande:

"Alla ska ha samma rätt till de mest omfattande system av grundläggande friheter som är förenligt med att andra har ett liknande system av för alla lika stora friheter."³³

Här skymtar en klassisk liberal tankegång. Nästa princip går dock vidare och föreskriver mer djupgående konsekvenser enligt följande:

"Sociala och ekonomiska ojämlikheter ska ordnas så att de både a) rimligtvis kan väntas vara till allas fördel, och b) är knutna till befattningar och ämbeten som står öppna för alla."³⁴

Rawls tänker sig att det finns vissa primära nyttigheter som alla rationella människor eftersträvar, oavsett vilken föreställning de har om vad som är gott och värt att leva för. Han definierar dem som "rättigheter, friheter och möjligheter, samt inkomst och förmögenhet"³⁵. Mot detta kan man, vilket många inte var sena att göra, rikta omfattande kritik. Man kan nämligen fråga sig om alla eftersträvar denna samhällseliga trygghet och dessa ekonomiska resurser. Sven-Eric Liedman frågar retoriskt "hur är det med den som tänker gå i kloster?"³⁶. Vilken "inkomst och förmögenheter behöver hon eller han för att uppfylla löftet om fattigdom?"³⁷. Det synes befogat att fråga om inte de tankar kring det "trygga goda livet" som Rawls finner som universella egentligen är uttryck för en ytterst partikulär livsstil, nämligen den amerikanska som den ter sig för en man ur medelklassen. Denna kritiskt formulerade fråga utgör en inkörsport till den politisk-filosofiska strömning som vi idag känner som kommunitarismen. Denna, för övrigt mycket heterogena rörelse, har ett gemensamt grundtema, nämligen att rätt och moral är knutna till bestämda kulturella gemenskaper. De kan inte abstraheras från föreställningar om det goda livet. Istället bygger all verklig solidaritet, som kommunitarismen ser det, på gemenskapen som den uttrycks i ett samhälle

³⁰ Liedman, Sven-Eric (1997) *I skuggan av framtiden*, sidan 529

³¹ Rawls, John (1996) *En teori om rättvisa*, sidan 34

³² *ibid.*, sidan 143

³³ *ibid.*, sidan 76

³⁴ *ibid.*

³⁵ *ibid.*, sidan 78

³⁶ Liedman, Sven-Eric (1997) *I skuggan av framtiden*, sidan 529

³⁷ *ibid.*

med gemensamma mål, värderingar och föreställningar om det goda livet³⁸. Endast i ett sådant samhälle kan tanken att dela med sig erhålla ideologisk legitimitet; ett påstående yttrat i reaktion mot Rawls princip att reflekterande individuell egoism måste leda till solidaritet.

Här står följaktligen en skiljelinje mellan å ena sidan de som menar att det liberala rättvisbegreppet är ett uttryck för ett universellt förnuft och lika giltigt för alla människor och å andra sidan de som menar att det är frukten av en speciell tradition och ett specifikt samhälle, nämligen det västerländska. När vi framöver kommer att fråga oss om demokratin är en universell styrelseform som går att förverkliga över hela jordklotet blir skillnaden mellan dessa två betraktelsesätt essentiell. Men med detta konstaterande får vi i detta skede nöja oss för att sedan i analysfasen återkomma till flera av dessa tankar och undersöka vilka konsekvenser de kan tänkas få för den liberala demokratin framtid. Det finns nämligen ytterligare en sida av spänningen mellan det universella och det partikulära som det förefaller väsentligt att hinna med att behandla i teoridelen.

Det synes här instruktivt att fästa vår uppmärksamhet på två motstridiga tendenser: (a) framväxten av ett alltmer globaliserat samhälle baserat på universallistiska ideal och (b) den sedan framförallt Sovjetunionens upplösning i början av 1990-talet tilltagande nationella splittringen framdriven av etnisk, religiös och kulturell partikularism. Den polsk-brittiske sociologen Zygmunt Bauman har i sitt verk *Globalisering* övertygande beskrivit hur globaliseringen skapar just en motreaktion i form av en lokalisering präglad av aggressiv nationalism och fundamentalism. Bauman vill gå så långt att han menar att globaliseringen är en av vår tids mest dominerande sociala stratifieringsmekanismer³⁹. I dess kölvatten följer neotribala och fundamentalistiska tendenser, en diagnos vi tidigare känner från Benjamin Barbers smått klassiska verk *Jihad Vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*. Klart är i varje fall att globaliseringen på intet sätt kan betraktas som ett enhetligt fenomen⁴⁰. Det är lätt att tänka sig att ökat internationellt utbyte mellan människor av närmast naturnödvändighet leder till att skillnaderna dem emellan minskar. Det omvända kan dock likväl framstå som en truism: ju fler annorlunda människor vi möter desto mer medvetna blir vi om vår egen särart.

När det gäller det tilltagande nationella sönderfallet finns det också flera möjliga tolkningar och förklaringsmodeller. En del tänker sig att det framförallt är frågan om en relativt kortvarig växelverkan på den inlåsning som etniska strömningar erfor under först kolonialtiden och sedan i det bipolära maktspelet mellan Sovjetunionen och Förenta Staterna. Andra menar att även de idag, till synes, stabila liberala staterna i Västvärlden riskerar att bli endast en historisk parentes som slits sönder av olika gruppers krav på erkännande och politisk makt. I exempelvis Kanada blev i början av 1990-talet spänningen tydlig mellan å ena sidan universalistiska uttryck i form av en generell rättighetsförklaring och å andra sidan de krav på särskildhet som franskanadensarna i Quebec ställde⁴¹. Exemplet är intressant eftersom Kanada sannerligen kan räknas till de högst utvecklade västerländska demokratierna. Det visar att materiell välfärd inte utgör någon heltäckande garant mot framväxten av subnationella identiteter⁴². Med andra ord, det vore dumt att inför framtiden räkna ut betydelsen av de politiska strömningar som har sin grund i det partikulära. De kan visa sig vara högst livskraftiga.

³⁸ Nordin, Svante (1995) *Filosofins historia*, sidan 583

³⁹ Bauman, Zygmunt (2000) *Globalisering*, sidan 6

⁴⁰ Scholte, Jan Aart i Baylis, John och Smith, Steve (2001) *The Globalization of World Politics*, sidan 14

⁴¹ Taylor, Charles (1999) *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, sidan 57

⁴² Se Hettne, Björn m.fl. (1998) *Den globala nationalismen*

2.3 Trender i samtiden

Så här långt har vårt resonemang om demokratins dimensioner i huvudsak rört sig på ett teoretiskt plan. När vi vänder vår blick till faktiskt existerande samhällsstrukturer slås vi framförallt av den höga graden av dynamik. Följaktligen kan det vara på sin plats att i den teoretiska ansatsen behandla hur tre centrala förändringstendenser har tagits upp inom samhällsvetenskapen. Dessa trender är (1) politikens internationalisering, (2) de ekologiska frågornas ökade betydelse och (3) framväxten av postmaterialistiska värderingar.

2.3.1 Politikens internationalisering

En av vår tids stora förändringsprocesser är politikens internationalisering. De tidiga så skarpa gränserna mellan inrikes- och utrikespolitik håller på att suddas ut, en process som blivit särskilt tydlig på den europeiska kontinentens västra halva. Vi ser idag hur samhällen glider ihop på ett sätt som tycktes i det närmaste omöjligt för ett par generationer sedan.

Det är inte självklart hur man teoretiskt ska förstå denna process. Med en distinktion lånad från Kjell Goldmann kan man tala om att internationaliseringen har två sidor: (a) dels en förändrad karaktär hos de politiska problemen och (b) dels det sätt varpå de politiska besluten fattas⁴³. Med probleminternationalisering avses förhållandet att de nationella beslutsproblemen i ökande utsträckning kommer utifrån. Vi ser det särskilt tydligt inom miljöområdet där exempelvis nedfallet av svavelhaltigt regn drabbar länder långt från utsläppskällan eller där radioaktiv strålning sprids fullständigt oberoende av nationella gränser. Andra uppenbara exempel på internationaliserade problem är valutaoro och flyktingströmmar. Efter händelserna under hösten 2001 nödsakas vi också att medräkna terrorism. Denna utveckling har allmänt fått till konsekvens att området för internationellt beslutsfattande vidgats från traditionell utrikespolitik till allt större delar av det som tidigare definierades som inrikespolitik.

Dagens ökade internationella politiska samarbete kan åtminstone delvis sägas ha uppkommit i ett försök att hantera dessa problemområden. Vid sidan av politiken har en än tydligare internationalisering skett inom områden som ekonomi och kultur. Genom samarbetet i först GATT och därefter WTO har världen successivt rört sig mot ökad frihandel och en mer explicit rättslig reglering av den internationella handeln. Till WTO-samarbetet hör upprättandet av institutionaliserade tvistlösningsmekanismer vilka inbegriper att medlemsländerna överflyttar ett visst mått av statlig suveränitet till en överstatlig organisation⁴⁴. Överstatlighet innebär att beslut kan bli bindande även för stater som motsatt sig dem. Överstatlighet är emellertid inte något unikt för WTO. Det kanske mest genomgripande exemplet härvidlag är den Europeiska Unionen. Inom loppet av ett par årtionde har samarbetet i västra Europa rört sig från i första hand mellanstatlig samverkan inom industriproduktion och frihandel till en union som antar en alltmer federal fysionomi i form av en gemensam valuta, en gemensam säkerhetspolitik och ett ökat bruk av överstatligt beslutsfattande. Förskjutningen av ansvar och behörighet från nationell till övernationell nivå riskerar emellertid att skapa vad Jürgen Habermas kallar legitimitetsluckor⁴⁵. Inom den Europeiska Unionen brukar detta tecknas i termer av ”det demokratiska underskottet”. De två begreppen är i princip liktydiga; de demokratiska institutionerna anses inte ha utvecklats i paritet med den faktiska beslutskompetensens internationalisering. Den här ådagalagda diskrepansen är kärnan i problemet med beslutsinternationaliseringen som det förstås hos Goldmann⁴⁶.

⁴³ Goldmann, Kjell m.fl. (1999) *Politikens internationalisering*, sidan 17

⁴⁴ *ibid.*, sidan 71

⁴⁵ Habermas, Jürgen (2000) *Den postnationella konstellationen*, sidan 45

⁴⁶ Goldmann, Kjell m.fl. (1999) *Politikens internationalisering*, sidan 19

2.3.2 En förestående ekologisk kris?

År 1972 utkom Romklubbens rapport, den på sin tid mycket omdiskuterade *Tillväxtens gränser*. Det var en studie om världens befolkningsutveckling, industriproduktion och miljöförstöring som i klara siffror visade att det nuvarande västerländska livsmönstret inte var långsiktigt hållbart⁴⁷. Undersökningen byggde på en dynamisk världsmodell som genom datorsimulation extrapolerade ett antal basvariabler som befolkning, naturtillgångar och jordbruksproduktion. Rapporten underströk ett faktum som i sig kanske låter som en självklarhet, nämligen att även arten människan är underställd biologiska livsvillkor och begränsningar. Att det skulle förhålla sig så var dock vid tiden för rapportens publicering och är, vill en del tänkare mena, även idag omtvistat. Motresonemanget, vilket vi längre fram får anledning att återkomma till och närmare undersöka hållbarheten hos, går i korthet ut på att människan, genom teknologisk utveckling, i grunden kan förändra sina livsvillkor och, via exempelvis kolonisation av rymden, hela tiden kan öka tillgången till råvaror och effektiviserad användningen av befintliga resurser.

Under de år som gått sedan *Tillväxtens gränser* först publicerades har dock människan gjorts uppmärksam på nya ekologiska hot, exempelvis det minskade ozonlagret och den globala uppvärmningen, vilka har gjort att miljöfrågorna successivt fått en allt större plats i den internationella politiken. Det synes dock för många bedömare som om de faktiska åtgärder som hittills vidtagit inte står i proportion till problemens allvarliga karaktär⁴⁸.

Vilka konsekvenser som kan följa av en allt mer eskalerad ekologisk kris skildrades tidigt i såväl den skönlitterära som den vetenskapliga litteraturen. Vi kan här särskilt nämna den avgörande impuls åt ekologin och miljörörelsen som Rachel Carsons *Silent Spring* från 1962 utgjorde och den mer allmänt upplagda sammanfattning av de faror som hotar mänskligheten vilken vi finner i Dennis Gabors *Inventing the Future* från 1963. I svallvågorna av dessa verk följde en formlig flod av futurologisk litteratur som pekade på människans utsatta belägenhet i förhållande till de ekologiska systemen.

Under det senaste årtiondet har det emellertid skett en intressant språklig förändring. Relativt sällan hörs längre ord som ”ekokris” och ”förestående kollaps” i det offentliga samtalet kring miljöfrågor. Istället talar man om ”hållbar utveckling”, ett begrepp som i sig indikerar en möjlig utvecklingsväg. Denna term etablerades till stor del genom en rapport som Världskommissionen för miljö och utveckling lade fram 1987. Rapporten hade titeln *Vår gemensamma framtid* men brukar populärt benämnas *Brundtlandrapporten*. I rapporten definierades begreppet ”hållbar utveckling” enligt följande:

”En utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”⁴⁹.

Som behov lyfts särskilt fram de grundläggande behoven hos världens fattiga. Studien bygger på tanken att det är dagens teknologinivå och samhällsorganisation som utgör de starkaste begränsningarna av vår planets möjligheter att tillfredsställa nuvarande och kommande behov. Implicit finns följaktligen föreställningen att förbättrad teknologi och samhällsorganisation till stor del kan häva dessa begränsningar. *Vår gemensamma framtid* knyter härvidlag an till en tämligen framstegsvänlig syn på människan och hennes villkor. Trots detta utgör rapporten en kritisk varning med ett klart budskap: om inget görs riskeras människans framtid.

⁴⁷ För slutsatser se Romklubben (1972) *Tillväxtens gränser*, sidan 25

⁴⁸ Ophuls, William (1992) *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*, sidan 3

⁴⁹ Hägerhäll, Bertil (red.) (1988) *Vår gemensamma framtid*, sidan 57

Frågan är dock om inte den språkliga förändringen – från ”ekologisk kris” till ”hållbar utveckling” – i sig kan innebära att frågorna behandlas på ett annat och mindre brådskande sätt? Bakom den begreppsmässiga ombildningen skymtar eventuellt en föreställning om att de pragmatiska åtgärder (exempelvis avgasrening med katalysatorer, förbudet mot ozonförstörande ämnen i kylmedel och utsläppsrening för industrier) som vidtagits sedan miljöfrågorna först dök upp på den politiska agendan gör att den ekologiska situationen idag inte är lika allvarlig som tidigare. Finns det belägg för en sådan slutsats eller är det tvärtom så att balansen i de ekologiska systemen aldrig förut varit så hotad som den är idag?

Utan att gå händelserna i förväg kan vi konstatera att det finns två principiella inställningar till miljöfrågornas betydelse och deras politiska innebörd. I boken *Green Political Thought* ger Andrew Dobson dessa två uppfattningar namnen ”environmentalism” och ”ecologism”. Den första, ”enviromentalism”, definierar han enligt följande:

“Environmentalism argues for a managerial approach to environmental problems, secure in the belief that they can be solved without fundamental changes in present values or patterns of production and consumption”.⁵⁰

Medan den radikalare av de två, ”ecologism”, definieras som:

“Ecologism holds that a sustainable and fulfilling existence presupposes radical changes in our relationship with the non-human natural world, and in our mode of social and political life”.⁵¹

I ett svenskt språkbruk har denna dikotomi bland annat tagits upp av begreppen grund- respektive djupekologi⁵². Oavsett vilket språkbruk som används åsyftar dikotomin två skilda världsåskådningar. Den senare uppfattningen, ”ecologism” eller ”djupekologi” både föreskriver och utgår från en förestående ekologisk kris. Det synes inte alltför vågat att påstå att för att djupekologi ska kunna förvandlas till en reell politisk rörelse med brett folkligt stöd krävs en, för folkflertalet, uppenbar ekologisk kollaps eller ovedersägeliga och tydliga påbud om att en dylik katastrof väntar inom en närbelägen framtid. Likaledes kan man säga att den pragmatiska hållning vi här känner som ”environmentalism” eller ”grundekologi” bygger på att den ekologiska krisen inte blir alltför omfattande utan fortsätter att vara hanterbar inom ramen för det etablerade västerländska samhällets värdegrunder.

Det enda vi med säkerhet kan konstatera är att det, i dessa för mänskligheten avgörande frågor, råder en prekär osäkerhetssituation⁵³. Vi kan inte idag klart säga om mänskligheten står inför en linjär, stegvis och tämligen långsam förändring i fråga om de ekologiska systemens bärkraft eller om utvecklingen kommer att följa en exponentiell och chockartad linje. Ifall det senare inträffar står vi kanske inför en samhällsomvandling vars natur inte ens liknelser i historiska skeenden som exempelvis Romarrikets sönderfall låter oss få en riktig föreställning om. Hos vissa tänkare i den ekologiska rörelsen, däribland amerikanen William Ophuls, finns en antydning om att det i ett sådant skede kan behövas auktoritära åtgärder från samhällets sida för att genomdriva nödvändiga förändringar⁵⁴. Politiken, och med den även de liberala demokratiska idealen, riskerar följaktligen att, som en konsekvens av den ekologiska situationen, ställas inför svåra utmaningar.

⁵⁰ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 2

⁵¹ *ibid.*

⁵² Den norske filosofen Arne Næss var en av de tänkare som först introducerade denna uppdelning i grund- respektive djupekologi.

⁵³ Næss, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle*, sidan 26

⁵⁴ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 114

2.3.3 Postmaterialism

Låt oss börja med själva begreppet "postmaterialism". Det förstås som "efter materialismen" och har använts för att beskriva de politiska rörelser som vuxit fram under de senaste decennierna och vars agenda inte primärt gällt hur medborgarna ska få en högre materiell levnadsstandard. De traditionella samhällsformande ideologierna, såsom socialism och liberalism, har till stor del handlat om hur frukterna av den kraftiga ekonomiska utvecklingen ska fördelas och hur de på bästa sätt ska fås att nå ännu högre nivåer. I tämligen låg grad har de grundläggande axiomen som nyttan med enkom kvantitativ tillväxt problematiseras inom dessa ideologier. I föregående avsnitt behandlade vi den kanske mest signifikanta av dessa nya politiska strömningar, nämligen miljörelsen. Till postmateriella rörelser är det emellertid även brukligt att räkna framväxten av extremhögern. Det som samför dessa två mycket olika riktningar är att de har tagit formen av "nya partier", de tillhör inte traditionella politiska familjer och de utgör en viktig utmaning mot dessa⁵⁵.

I postmaterialismen ligger en omorientering i fråga om värden. Vänder vi blicken mot samtidens Västerland ser vi att helt nya politikområden öppnas upp och förs in till diskussion i det offentliga rummet. Djurens rättigheter och problematiserandet av människans föda i form av exempelvis vegetarianism kan fungera som nycklexempel på karaktären av dessa nya frågor. Söker man orsaken bakom denna förändring är det lätt att skämtsamt och i analogi med Abraham Maslows berömda behovstrappa tänka sig att dessa nya omsorger följer av att dagens människa i väst generellt har nått en mycket hög levnadsstandard och att hon därför kan tillåta sig att visa hänsyn inom andra områden än tidigare. Om detta är en riktig analys bör vi dock låta vara osagt. Det synes alltså vara skäligt att fråga hur djupgående dessa nya ställningstaganden och värderingsgrunder egentligen är? Det kan tänkas att människan åter skulle prioritera upp sin materiella standard om denna allvarligt hotades. Samtidigt påbjuder, framförallt miljörelsen i sin mer radikala form, en sänkning av den materiella standarden vilket borde innebära ett sant postmaterialistiskt ställningstagande⁵⁶. Här antyds en förändring i riktning bort från ett synsätt där politiska partier endast betraktas som konkurrerande medel för samma mål, det vill säga högre levnadsstandard. Politiken öppnas följaktligen som spelrum för nya sorters normer.

En rimlig sammanfattning av de postmaterialistiska strömningarna betydelse måste dock utgå från att de, åtminstone än så länge, inte har lyckas erhålla något bredare folkligt stöd⁵⁷. Om vi fokusera specifikt på miljörelserna kan en av de möjliga orsakerna därtill vara att det hittills saknats tydliga incitament till att allvarligt ifrågasätta om det ekologiska priset för den materiella välfärden har blivit för högt. I det andra analyskapitlet behandlades denna möjlighet med avseende på vad som kan hända om en tilltagande obalans i de ekologiska systemen blir kännbara för västvärldens människor.

Det är allt som allt svårt att i dagsläget ge en entydig bild av vad dessa relativt nya postmaterialistiska samhällsrörelser kan få för långsiktiga inverknings på politiken. De utgör dock en påminnelse om att andra värdegrunder är möjliga och fungerar såtillvida som en injektion av kritiskt ifrågasättandet för det på marknadsekonomi baserade gällande liberala paradigmet.

⁵⁵ Ignazi, Piero *New Challenges: Postmaterialism and the Extreme Right* i Rhodes, Martin m.fl. (ed) (1997): *Developments in West European Politics*, sidan 300

⁵⁶ För exempel se Næss, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle*, sidan 104ff

⁵⁷ Ignazi, Piero *New Challenges: Postmaterialism and the Extreme Right* i Rhodes, Martin m.fl. (ed) (1997): *Developments in West European Politics*, sidan 318

2.4 Modernitet

I vår strävan efter historisk förståelse försöker vi skapa etiketter som kan karaktäriseras olika tidsepokers anda och essenser. Vi talar exempelvis om romantiken, renässansens och antiken. För att beskriva vår egen tid har begreppet modernitet eller, under de senaste decennierna, post-modernitet blivit etablerat i den humanistiska diskursen. Det är möjligt att närma sig dessa begrepp utifrån, i varje fall, två skilda innebörder. Antingen använder man dem denotativt för att avgränsa en viss tidsepok eller nyttjar man dem i en vidare betydelse för att beskriva allmänna och mer löst sammanhållna koncept av idémässiga strömningar. Denna studie kommer företrädesvis att utgå från det senare.

2.4.1 Vad är modernitet?

Kring denna fråga har mycket forskning, inom främst sociologins fält men även inom de andra samhällsvetenskaperna, rört sig under 1900-talet. Debatten har dock i huvudsak rört modernitetens implikationer på det mänskliga livet och dess samhällsstrukturer. Kring begreppets väsentliga definierande drag råder det däremot i tämligen hög grad konsensus. Primärt definieras moderniteten som uppbyggd kring ”framstegets idé”. Tron att det är möjligt för människan att av egen kraft göra framsteg och att det också är rimligt att bedöma samhällets kvaliteter i termer av utveckling i tiden kan sägas utgöra modernitetens mest karaktäristiska kännetecken. Den finländske filosofen Georg Henrik von Wright skriver härvid:

”Det mest karaktäristiska hos denna optimistiska syn är tron på framsteget. Inte bara tillfälliga framsteg eller framsteg beroende på god vilja hos människorna, utan obegränsade och eviga framsteg, framsteg som någonting naturligt och nödvändigt. Detta är en ny uppfattning inom idéhistorien”.⁵⁸

Framsteget skulle byggas på kunskap. Redan den engelske filosofen Francis Bacon hade vid femtonhundratalets slut formulerat sin berömda sentens ”*ipsa scientia potestas est*” och på dess grundval uppstod först upplysningen och sedan moderniteten⁵⁹. Kunskap kan här förstås utifrån två, inbördes beroende, perspektiv. Först menas att ”kunskap” är synonymt med den samlade information som mänskligheten besitter beträffande världens fysiska beskaffenhet. Men ”kunskap” kan också förstås som människans förmåga att logiskt och systematiskt samföra fakta och ur dem deduktivt bilda teorier. I den senare användningen lyfts förnuftet fram som det mest karaktäristiska för det sant mänskliga. Till en sådan uppfattning hör även tron att människan kan – och med rätt kunskap även kommer att – fatta rationellt grundade beslut.

Denna tro utgjorde även ett praktiskt handlingsprogram: världen skulle ordnas rationellt och styras utifrån förnuftsensliga grundsatser. Likt Newtons mekanik skulle världen bli förutsägbar. Avseende denna aspekt av det moderna projektets konsekvenser har få tänkare haft en lika djupgående betydelse som den tyske sociologen Max Weber. Med rationalisering avser Weber enligt Antony Giddens tre relaterade fenomen:

”(1) What he variously refers to (from its positive aspect) as the ‘intellectualisation’ or (from its negative aspect) as the ‘disenchantment’ (Entzauberung) of the world. (2) The growth of rationality in the sense of ‘the methodical attainment of a definitely given and practical end by the use

⁵⁸ von Wright, Georg Henrik (1993) *Myten om framsteget*, sidan 27

⁵⁹ Den latinska devisen översätts vanligen på svenska med ”kunskap är makt”.

of an increasingly precise calculation of adequate means'. (3) The growth of rationality in the sense of the formation of 'ethics that are systematically and unambiguously oriented to fixed goals'⁶⁰

Det handlar här om de attityder som gör att expertis, vetenskap och teknologi successivt erhållit en allt större roll i det moderna livet. I detta sammanhang kan vi konstatera att det i modernitetens kärna av rationalisering finns ett påbud om ökad specialisering. Där tidigare en hantverkare kunde följa en hel produktionsprocess från råvara till färdig produkt ser vi, i den moderna världen, en mängd olika professioner och förädlingssteg växa fram. Denna förändring ställer i sin tur krav på samverkan och interaktion. Held skriver "i takt med att det ekonomiska och politiska livet blir mer sammansatt och differentierat blir den byråkratiska förvaltningen alltmer livsviktig"⁶¹.

Här synes det som om vi rör vid en väsentlig komponent i moderniteten. Det ligger i det "moderna projektet" att det skapar komplexa strukturer, vilka växelverkar i ofta svårbeskrivbara mönster. Frågan hur alla dessa skiftande och vida strukturer skulle kunna regleras, i synnerhet utifrån ett demokratiskt perspektiv, blev därmed ett kärnproblem för politiken under framförallt 1900-talet. Ämnet överskuggade också mycket av Max Webers arbete, han var övertygad om vikten av att skapa motvikt till offentlig och privat byråkrati⁶². Denna riskerade annars att hamna i makten på mäktiga ekonomiska intressen och organiserade kapitalägare. Studerar vi vår samtid ser vi att just detta tema varit centralt i den kritik som riktats mot det internationella finansiella systemet. Olika försök till globala regleringar har föreslagits, men de har än så länge stannat på ritbordet⁶³. På en nationell nivå har dock, i de västerländska demokratierna, en mycket omfattande samhällsreglering vuxit fram i syfte att garantera folkstyrets makt även över de frågor som till sin natur är svåröverblickbara. Många tänkare framhåller dock att priset man fått betala för denna reglering är att politiken i hög grad professionaliserats. I takt med att komplexiteten tilltar som en konsekvens av olika förändringstendenser – bland vilka vi tidigare särskilt nämnt politikens internationalisering – så ställs demokratin inför nya kvalitativa krav. Den lösning som under lång tid vägledde de västerländska demokratierna, nämligen uppdelningen i opolitiska administrativa tjänstemän och folkvalda politiker, visar sig bitvis bli problematisk när även själva policyskapandet kräver sådan färdigheter som omfattande språkkunskaper och analytisk förmåga att överblicka vildvuxna, allt mer inbördes beroende och föränderliga samhällssystem. von Wright går så långt att han retoriskt frågar om det inte är "tänkbart, att det industriella och teknifierade samhällets komplikationer är så stora, att demokratiskt deltagande i de offentliga beslutsprocesserna i längden *måste* urarta till en tom formalitet av antingen instämmande eller protest inför obegripliga alternativ"⁶⁴.

Som en sista anmärkning beträffande den sena modernitetens alltmer komplexa samhälle kan det vara klokt att nämna risken att de politiska styrsystemen och strukturerna i kanske oroväckande hög grad blivit beroende av ett visst ekonomisk system. En del i detta beroende består i den roll som avancerad informationsteknologi spelar i styrets administrativa funktioner. Det synes utomordentligt svårt att tänka sig hur ett samhälle som exempelvis Sverige av idag överhuvudtaget skulle kunna fungera utan tillgång till denna högteknologi⁶⁵.

⁶⁰ Giddens, Anthony *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, sidan 44

⁶¹ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 208

⁶² *ibid.*, sidan 209

⁶³ Tobin, James m.fl. (2001) *Tobinskatten*, sidan 24ff

⁶⁴ von Wright, Georg Henrik (1986) *Vetenskapen och förnuftet*, sidan 84

⁶⁵ Det förefaller som om det inom samhällsvetenskaperna har bildats relativt liten teoretisk kunskap kring hur pass viktiga dessa tekniska system egentligen är för att upprätthålla det nuvarande demokratiska styrelseskicket.

2.4.2 Motreaktioner i form av fundamentalism

Det synes som om en kontinuerligt ökad förändringstendens är oskiljaktig från moderniteten⁶⁶. Genom spridningen av nya sociala roller och en intensifierad social mobilitet blir traditionella kollektiva uppfattningar om moralen och världens plats i en övernaturlig ordning alltmer fragmentiserade. Den moderna tiden förefaller, av i det närmaste inre nödvändighet, vara en i huvudsak sekulär tidsålder emedan den upphöjer det mänskliga förnuftet till att vara den högsta av instanser. Vi har tidigare omtalat vilka ekologiska konsekvenser som moderniteten har mynnat ut i och det kan därför vara på sin plats att även kort diskutera de existentiella aspekterna av samma rörelse. De är nämligen väsentliga för vårt ärende emedan de kan tänkas få långtgående politiska konsekvenser i form av ökad religiös fundamentalism och upprättandet av teokratier.

Steve Bruce tänker sig i *Fundamentalism* att samtidens fundamentalistiska rörelser i huvudsak kan förstås som en reaktion på moderniteten. Det framstår som ett lyckat grepp. Bruce räknar upp tre områden med förändringstendenser som var för sig karaktäriserar denna spänning: (1) livets uppdelning i allt mer specialiserade sfärer, (2) samhällets ökade inflytande över individens livshållning och (3) rationalitetens särskilda ställning.

Vi har tidigare omtalat hur moderniteten synes vara behäftad med en tendens mot ökad specialisering. De sociala institutionerna är härvidlag inget undantag. I äldre tiders agrara samhällen utgjorde familjen såväl den naturliga produktionsenheten som den sociala inrättning varigenom gemenskapen mellan människor upprätthölls. I ett modernt samhälle delas livet istället upp i allt mer specificerade sfärer inom vilka vi förväntas uppträda utifrån inbördes olika värdenormer. Driver vi exempelvis näringsverksamhet förväntas vi göra det utan att ta hänsyn till kundernas religiösa, etniska eller kulturella bakgrund. Önskar vi få ett arbete utfört anlitar vi den mest kompetente leverantören och inte den mest gudfruktige. I takt med att denna differentiering tilltar ökar också dissociationen mellan människor; en allt större mängd inbördes åtskilda yrken och livssituationen uppstår⁶⁷. Utmärkande är att människan i den moderna tiden tvingas uppträda i en mängd olika roller. Hon tvingas också fatta ett stort antal val beträffande hur hennes liv ska gestalta sig. I gångna tider räckte det med att följa i fädernas fotspår och ta upp deras yrke, idag måste vi oftast fatta ett eget yrkesval. Få ställningstaganden kan anses på förhand givna. Även i frågan om religiös tro innebar moderniteten, i synnerhet i sin sentida form, allt annat än tydlighet. Snarare uppträder en mängd inbördes konkurrerande perspektiv och institutioner inför vilka människan måste bilda sig en egen hållning.

I de tidigare demokratiteoretiska kapitlen har vi diskuterat hur staten i den moderna tiden successivt fått en allt mer central ställning. Det kan gälla områden som den ekonomiska jämställdheten mellan könen, familjelivets struktur och rättens detaljreglering av de mellanmänniskliga relationerna. Utmärkande för dessa tillväxttendenser är att de alla har sin utgångspunkt i ett anspråk om rationalitet. Det anses förnuftigt att ordna samhället på ett sådant sätt att äldre tiders vidskepelse och vanföreställningar alltmer upplöses och ger plats åt en frigjord människa. Rationalitetens anspråk är sällan mer tydliga än i Immanuel Kants berömda definition av upplysning som ”människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet”⁶⁸.

⁶⁶ Bruce, Steve (2000) *Fundamentalism*, sidan 18

⁶⁷ *ibid.*, sidan 17

⁶⁸ Kants berömda ord är citerade ur Frängsmyr, Tore (1993) *Sökandet efter upplysningen*, sidan 41

Det vore ett tecken på stor okunskap om det mänskligas djupaste villkor att tro att en sådan omfattande samhällsomvandling, som moderniteten och upplysningen inneburit, skulle kunna undgå starka motreaktioner. Hos den store ryske skriftställaren Fjodor Dostojevskijs heter det:

”Jag skulle inte bli förvånad, om i detta framtida tillstånd av ordning och regelbundenhet en man med ett simpelt, eller snarare reaktionärt och cyniskt uttryck, plötsligt skulle ställa sig upp och lägga armarna i kors och säga till alla: Vad nu, mina herrar? Skall vi inte utan vidare ge all denna förnuftighet en spark och sända alla dessa logaritmer och register till helvetet och åter börja leva igen enligt vår egen dumma vilja? Det vore ännu inte så märkvärdigt. Det verkligt skamliga med hela saken vore att denna gentleman skulle vinna ett stort antal anhängare. Sådan är nu en gång människan.”⁶⁹

Med anledning av dessa ord skrev von Wright 1949 ”mannen med den reaktionära fysionomien och de korslagda armarna är oss numera välbekant”⁷⁰. Även om nazismen visade sig vara den kanske tydligaste och enskilt mest fruktansvärda motreaktionen på moderniteten behöver vi idag bara vända vår uppmärksamhet till den kristna högerns framväxt i Förenta Staterna eller till de allt starkare fundamentalistiska rörelserna inom islam för att se att striden om moderniteten och det rationellas särskilda ställning på intet sätt kan anses vara slutgiltigt avgjord⁷¹.

2.4.3 Har den moderna tiden nått sitt slut?

Stephen Toulmin skriver om frågor av det slag som formuleras i ovanstående rubrik att ”det är lättare att upprepa än förstå”⁷². Vi ser emellertid att många tänkare idag menar att vi står inför en ny era som samhällsvetenskaperna måste reagera på och som tar oss bortom själva moderniteten. Vissa av diskussionerna rör sig kring institutionella omvandlingar inom exempelvis tillverkning från materiella produkter till i första hand information- och tjänsteproduktion⁷³. En väsentlig del av diskussionen kring detta postmoderna tillstånd rör dock vetenskapliga och kunskapsteoretiska frågor. I takt med att det under 1900-talet blev alltmer uppenbart att de upptäckter och tekniska landvinningar som den moderna vetenskapen frambragde inte enbart var av godo – utan tvärtom rent utav hotade hela människosläktets fortsatta existens – hamnade också vetenskapen enligt många i en förtroendekris. Nya upptäckter inom exempelvis kvantmekaniken innebar också att naturvetenskapen, särskilt den teoretiska fysiken, definitivt lämnade lekmännens sfär och blev allt mindre intelligibel⁷⁴.

I inledningen nämndes Jean-François Lyotard som kanske är den författare som varit huvudansvarig för introduktionen av begreppet postmodernitet. Han menar att moderniteten i allmänhet och upplysningen i synnerhet har förlorat sin aktualitet i och med att historiens och vetenskapens storartade metaberrättelser, ”metarécits”, har förlorat sin inre bärkraft. I det postmoderna tillståndet framträder istället en mångfald heterogena kunskapsanspråk, bland vilka vetenskapen inte intar någon särställning⁷⁵. Fältet ligger sålunda öppet för relativism och långt gången partikularism; i princip allt mänskligt samförstånd och gemensam förståelse är tillfällig och fragmentarisk.

⁶⁹ Dostojevskij, Fjodor citerad i von Wright, Georg Henrik (1994) *Att förstå sin samtid*, sidan 101

⁷⁰ von Wright, Georg Henrik (1994) *Att förstå sin samtid*, sidan 101

⁷¹ Bruce, Steve (2000) *Fundamentalism*, sidan 38

⁷² Toulmin, Stephen (1995) *Kosmopolis – hur det humanistiska arvet förfuskades*, sidan 20

⁷³ Giddens, Anthony (1996) *Modernitetens följder*, sidan 13

⁷⁴ Toulmin, Stephen (1995) *Kosmopolis – hur det humanistiska arvet förfuskades*, sidan 215

⁷⁵ *ibid.*, sidan 14

I reaktion mot dessa påståenden har särskilt den tyske sociologen Jürgen Habermas framträtt. Han argumenterar för att upplysningsprojektet har en kvarvarande kraft trots den moderna utvecklingens alla tillkortakommanden som atomvapen, en till synes eskalerande ekologisk kris och den ekonomiska maktens förmåga att förtrycka människor. Det som krävs är enligt Habermas att på rätt sätt fullfölja upplysningsprojektet, inte att överge det⁷⁶. Habermas ser i det fria åsiktsutbytet mellan människor, antingen det sker mellan individer eller i en offentlighet som inte kännetecknas av kommersialisering, en chans att återupprätta och fullborda mänsklig frigörelse i upplysningen anda i stöd av en kommunikativ rationalitet⁷⁷.

När det gäller frågan hur ett postmodernt och särskilt ett postindustriellt samhälle praktiskt skulle gestalta sig framträder åtminstone två skilda och inbördes motsägelsefulla bilder. Den första bilden, använd inom exempelvis miljörelsen, är föreställningen om ett decentraliserat agrart samhälle där människor bor i byar och åter lever i samklang med naturen. Den andra bilden, vanligen framträdande i framtidsskildringar inom det liberala paradigmet, beskriver ett teknologiskt, välbärgat och på servicesektorn ekonomiskt baserat samhälle fokuserat kring information, kunskap och utveckling. Den senare samhällsbilden behöver inte på något sätt stå i motsats till miljömässig hänsyn utan det finns en föreställning om att människans miljöpåverkan hela tiden minskar i takt med att vi rör oss mot ett mer postindustriellt samhälle⁷⁸.

2.5 De fyra framtidsscenerierna skisseras

Med den teoretiska kunskap vi nu bildat kring demokratins innebörd, förändringstendenser och modernitetens särskilda betydelse är det dags att gå vidare och teckna de fyra scenarierna. Som tydliggjorts i metodavsnittet är de inte valda på måfå utan kan, var för sig, anses representera en vision om framtidens samhällsbygge. Så till vida utgör de också karikatyrer, i syfte att klargöra och förenkla har scenarierna kanske förlorat lite av den sammansatthet och inre motsägelsefullhet som utmärker verkliga samhällen. Det är också viktigt att återknyta till föresatsen att inte att skildra möjliga utvecklingslinjer för faktiska statsbildningar. Emellertid kan generella kännetecken och trender som dagens samhällen uppvisar, vilka delvis har behandlats i de föregående kapitlen, återkomma som exempelvis ”allmänna förutsättningar” för ett eller flera framtidsscenerier. Vid skisserandet av scenarierna betonas det narrativa. Det får till följd att det medvetet saknas källreferenser i skisserna. Det synes nämligen ogörligt att i detalj definiera exakt vart bland en uppsjö disparata källor som författarens inspiration hämtats. En naturlig önskan som uppkommer vid skisseringen av scenarierna är dock att placera in dem längs en tidsaxel av något slag. Ett sådant förfarande skulle dock inte gynna studiens syfte utan riskerar tvärtom att skapa grogrund för detaljdiskussioner kring det rimliga i att än den ena och än den andra samhällsutvecklingen sker under ett visst antal givna år. Om historien lär oss något är det kanske just att, i samtidens ögon, stabila samhällsstrukturer kan kollapsa på mycket kort tid och att åter andra statsbildningar kan bestå, skenbart oberörda av de dödsdomar som uttalas emot dem. En tidsbestämning skulle också klinga synnerligen illa med den konstruktivistiska ansats som studien vilar på; det viktiga är åter idéernas bärkraft och eventuella implikationer i framtiden. Men ett visst avståndsmått i fråga om tid kan ändå vara på sin plats för att undvika enkla missförstånd. De scenarier som tecknas i denna studie rör inte den omedelbart förestående framtiden (det vill säga de närmaste fem eller tio åren) utan det bör ses ur ett något mer avlägset tidsmått.

⁷⁶ Rengger, N.J (1995) *Political theory, Modernity and Postmodernity*, sidan 95

⁷⁷ Liedman, Sven-Eric (1997) *I skuggan av framtiden*, sidan 20

⁷⁸ Dessa två bilder av det postindustriella samhället och dess relation till miljöfrågorna presenteras i Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 8-9

En komponent i scenarietecknandet som redan kort behandlats i metodavsnittet är teknikens speciella roll. Den kan dock vara värd att här närmare behandla. Det är nämligen, i synnerhet bland teknologerna själva, vanligt att föreställa sig att samhällsliga förändringar orsakas av den tekniska utvecklingen. Man ser tekniken som den primärt drivande kraften och de sociala förändringarna som mer eller mindre nödvändiga reaktioner på densamma⁷⁹. Ett helt omkastat synsätt kan ibland skönjas hos samhällsvetare. Vid närmare eftertanke synes det dock stå klart att det i verkligheten är frågan om en växelverkan mellan teknik och samhälle. Därför förefaller det ofruktbart att i termer av orsak och verkan försöka karaktärisera vad som egentligen framstår som en växelverkan⁸⁰. När det gäller studiet av framtidens samhälle är dock risken påtalig att man antingen kraftigt undervärderar eller överskattar betydelsen av denna växelverkan och i den teknikens roll. Få tänkare skulle exempelvis på 1800-talet kunnat göra sig en rättvisande föreställning om vilken politisk betydelse som kärnvapenhotet fick under det efterföljande seklet. Det finns som sagt också en motsatt tendens, nämligen den att scenarioförfattaren låter olika fantasifulla tekniska uppfinningar lösa alla de fysiska problem som mänskligheten står inför, exempelvis inom miljöområdet. Vi står följaktligen inför en skör balansgång där det å ena sidan gäller att visa mod att rätt värdera den teknologiska utvecklingens betydelse samtidigt som man identifierar vilka samhällsproblem som är eviga och knappast låter sig lösas genom introduktionen av olika tekniska artefakter. Det är bland annat för att bemästra denna balansgång som det synes vara klokt att skriva flera olika scenarier i vilka den tekniska utvecklingen ges olika stor betydelse. På så sätt kan man, i överförd bemärkelse, simulera ett antal skilda utfall och förmodligen i högre grad isolera vad som är tidsbundet och vad som inte är det.

De olika scenarierna är också, i någon mening, uttryck för dess författares personlighet. Låter vi två futurologer som förfogar över samma information om nuläget skriva var sitt scenario, så kan vi, emedan vi tillämpar informell scenarioskrivning, inte förvänta oss att de kommer att skriva identiska scenarier. Att de skulle göra så betraktas inte ens som önskvärt⁸¹. Den informella scenarioskrivaren använder sig själv som ”instrument”. De givna scenarierna kommer följaktligen att präglas av dennes intellekt, tankestil och naturligtvis av den tidsanda som de skrivs i. Detta sagda gäller särskilt beskrivningarna av de nödvändiga normativa komponenter som varje framtidsbild är uppbyggd kring. Här framträder således baksidan av det kreativa flödet i en vetenskaplig process av denna art; vi kan inte kräva att de tankar som presenteras är allmängiltiga. I en hermeneutisk tradition är detta dock inte detsamma som att de är vetenskapligt värdelösa. Snarare kan det färgstarka och egensinniga få tjäna som inspiration till fortsatt reflektion och uppmuntrande till kritisk ifrågasättande av texten.

I ljuset av enkla reservationer, låt oss så skrida till verket.

2.5.1 Status quo

Det storskaliga förverkligandet av det demokratiska styrelseskicket utgör en avsevärd prestation av mänskligheten. Koncept som yttrandefrihet, tankefrihet och religionsfrihet framstod under tusentals år som illusoriska men är sedan 1900-talet etablerade som själva grundfundamentet i de västerländska samhällena. Denna ordning måste bevaras och garanteras i framtiden. Förändring av de grundläggande demokratiska institutionerna bör endast ske pragmatiskt och med varsamhet.

⁷⁹ Gerholm, Tor Ragnar (1999) *Futurum exaktum*, sidan 13

⁸⁰ *ibid.*

⁸¹ Aplund, Johan (1981) *Teorier om framtiden*, sidan 89

Individen erkänns långtgående rättigheter och konstitutionen syftar till att trygga dessa så att ingen makt, även en demokratiskt vald sådan, kan kränka de grundläggande mänskliga fri- och rättigheterna. Till dessa hör den privata äganderätten. Var politikens legitima gränser går är också klart definierat och det råder en relativt hög grad av värdekonsensus kring de politiska procedurerna. Staten agerar för att öka jämställdheten mellan könen.

Samhället bygger på en universell sekulär rätt. Etniska, religiösa och kulturella grupper tillåts agera fritt så länge de inte hotar samhällets fortbestånd. Alla medborgare förväntas dock följa vissa grundläggande normer och handla i enlighet med vad lagen föreskriver. Det politiska styret är också i sig underställt den juridiska makten enligt vad som formuleras i rättsstatstanken.

Nationalstaten kvarstår som den naturliga politiska ramen. Inom dess grundvalar ges demokratin sitt mest fulländande uttryck och även om många internationella samarbetsorganisationer existerar är den grundläggande ramen mellanstatlighet. Med undantag för ett antal specifikt definierade områden, som klimatkontroll, frihandel och efterlevnaden av de mänskliga rättigheterna, har följaktligen ingen global överstatlig regim etablerats. Den nationella säkerhetspolitiken föresätts alltid vara förankrad i en militär kapacitet. Människorna i nationalstaterna upplever en värdegemenskap och olika delkulturer växer inte okontrollerat. I fråga om politisk omdaning råder med andra ord ett relativt jämviktsläge mellan å ena sidan reformivrare och å andra sidan mer konservativa grupper.

Samhällsekonomi bygger på den fria marknadens principer och dess värde och tillväxt beräknas alltså utifrån kvantitativa mått. De hot mot långsiktig ekonomisk tillväxt som många rapporter under 1900-talet lade fram visade sig vara alltför pessimistiska. Istället kunde människan i tämligen hög grad anpassa sig och genom teknisk utveckling skapa nya marknader. De ekologiska systemen visade sig också vara betydligt mer elastiska och även om jordens rikedom i fråga om biologisk mångfald kraftigt utarmats så har det inte i nämnvärd utsträckning hotat människan, åtminstone inte i Västerlandet. Anpassningen av det ekonomiska systemet till vad som kallas "ett hållbart samhälle" har skett stegvist och utan att de ekonomiska grundläggande axiomen hotats mer än marginellt. Skillnaden mellan industriländerna, eller snarare de postindustriella länderna med en tjänstebaserad ekonomi, och de så kallade utvecklingsländerna, i vilka merparten av all materiell produktion äger rum, kvarstår. Ingen lösning på denna fråga har framträtt utan hopplösheten, framförallt beträffande Afrikas situation, är fortfarande starkt närvarande. Världens ekonomiska struktur är följaktligen uppdelad i ett globalt Nord och ett globalt Syd. En del nya länder har dock lyckats förflytta sig mellan från den sistnämnda till den förstnämnda gruppen medan åter andra gjort den omvända resan.

Den tekniska utvecklingen har visserligen varit omfattande men inom områden som genetik har bland annat nationella vetenskapskommittéer lyckats styra utvecklingen så att inte alltför många etiskt oönskade konsekvenser uppstått. Energifrågorna söker dock fortfarande efter sin långsiktiga lösning och jordens energiresurser har i vissa avseende utsatts för en radikal åderlåtning vilket lokalt har haft allvarliga konsekvenser för människans livsmiljö.

Motiveringsprincip:

Det pragmatiska bevarandet av de liberala demokratiska institutionerna är och förblir samhällets huvuduppgift.

Utmärkande drag:

Nationalstater; marknadsekonomi; politisk stabilitet; uppdelning av världen i globala Nord och Syd består; samhället behåller sin patriarkala struktur även om skillnaderna mellan könen beträffande ekonomisk och politisk makt successivt minskar; korta politiska framtidshorisonter; universell sekulär rätt

Allmänna förutsättningar:

De ekologiska systemen är självbalanserade under förutsättning att vissa pragmatiska åtgärder vidtas; landvinningar inom exempelvis energiforskning förtydligar teknikens dynamik och dess tillväxtskapande potential; den kvantitativa tillväxtprincipen visar sig även på sikt vara hållbar; utvecklingen av den genetiska ingenjörskonsten går att kontrollera inom av samhället givna etiska ramar; centripetala kulturella krafter; människan äger förmåga att hantera komplexa system utan att oförutsägbarheten tilltar.

2.5.2 ”Tillbaka till naturen”

Betraktat utifrån ett historiskt perspektiv blev den på naturvetenskap baserade teknologiska livsformen kortvarig. Dess grundantagande att människan hade rätt att härska över naturen var en så djupgående hybris att dess efterföljande nemesis inte kunde vara annat än förödande. När människan väl insåg hur allvarlig hennes situation hunnit bli kunde hon intet annat än att invänta domedagen för de västerländska samhällena.

De politiska institutionerna föll sönder i takt med att ekonomin nådde tillväxtens gränser och ställdes inför råvaru- och energibrist samt den omfattande materiella förstörelse som blev följden av den globala uppvärmningen. Havsnivåerna steg och rika länder och finanscentra vid kusterna ödelades. De ekologiska systemen visade sig vara betydligt mindre tånjbara än vad framstegsoptimisterna trodde på 1900-talet och Moder Jord vände sig med kraft mot förövarna. Dessa försökte desperat rätta vad som gått fel. Det lät sig dock knappast göras inom de ramar som den liberala demokratin satt upp. Istället uppstod auktoritära samhällen i vilka överlevnad och anpassning till naturens krav blev det enda verkliga måtten på framsteg. Det säger sig självt att upplösandet av de på marknadsekonomi baserade västerländska liberala demokratierna inte var en smärtfri process. Omfattande tvångsmedel användes mot olika grupper som förtvivlat försökte bevara sin tidigare materiella livsstil. Demokratiskt beslutsfattande förvandlades till en vacker historisk dröm. Demokratien återfick med andra ord sin historiska roll som utopi efter ett kort mellanspel som realitet under ett fåtal sekel.

Radikala skolor sprider i detta scenario tankar kring ekosofi och människans rätta plats i den värld hon en gång trodde sig behärska. De individuella rättigheterna, i synnerhet äganderätten, är satta på undantag till förmån för kollektiv överlevnad och hänsynstagande gentemot de ekologiska systemen. En icke obetydlig andel av världens samhällen har rört sig mot hierarkiska och auktoritära strukturer medan åter andra försöker förverkliga egalitära och i det närmaste socialistiska gemenskaper. Överallt breder osäkerheten ut sig beträffande politikens legitima gränser och innehåll. De resterande politiska institutionerna och deras procedurer är satta under radikal och kontinuerlig förändring. Rättsordningen är fragmentarisk och skiljer sig avsevärt mellan olika områden i världen. Global kommunikation förekommer endast sporadiskt vilket hindrar mer omfattande samarbete. Viss militär styrka upprätthålls alltjämt men eftersom de bakomliggande ekonomiska strukturerna inte förmår tillföra stöd och underhåll i tillräckligt hög grad så tynar dess makt bort, en utveckling i analogi med den vi under 1990-talet såg i den forna Sovjetunionen. Den ekonomiska uppdelningen i Nord och Syd har följaktligen till stor del upphört men inte genom att – som många tänkte sig på 1900-talet – Syd successivt erhöll Nords levnadsstandard utan istället genom den omvända

processen. Nords materiella överskott har fallit i bitar och samhället har kastats tillbaka till en ofta förvånansvärd primitiv nivå. Forskning och teknisk utveckling har till följd av detta också till stor del avstannat. Den grundläggande formen för social gemenskap blir istället byn. Där sker byteshandel mellan de som brukar jorden och de som tillverkar enklare produkter.

Tilltagande religiös, kulturell och etnisk splittring är en annan konsekvens av den ekonomiska kollapsen när villrådiga människor ser sitt livsverk i form av materiella besparingar upplösa. Följaktligen är det en splittrad värld som framträder. På ett fåtal platser har rester av högteknologi kunnat bevaras utan att den för den skull sprids vidare. I de allt mer anarkistiska samhällena framträder en stark fientlighet mot hela det moderna projektet. Skulden faller tungt på den teknologiska livsformen och naturvetenskapen. När det står klart att den ekologiska krisen är så svårartad att till och med människans biologiska överlevnad synes allvarligt hotad förlorar vetenskapen de sista rudimenten av legitimitet.

Motiveringsprincip:

Människans överlevnad förutsätter en radikalt förändrade livsstil, förverkligat genom ett decentraliserat och ekologiskt medvetet samhälle som vid behov även vågar använda tvångsmedel för att genomdriva nödvändiga omställningar.

Utmärkande drag:

Upplösta nationalstater; i huvudsak byteshandel; bitvis hierarkiska auktoritära gemenskaper blandat med radikalt egalitära regimer; naturvetenskapen och tekniken glöms bort och föraktas allmänt, fragmentarisk och mellan olika delar av världen skiftande rättsordning; korta politiska framtidshorisonter; skeptisk hållning gentemot naturvetenskap, teknik och i förlängningen själva rationaliteten; graden av jämställdhet varierar kraftigt mellan olika grupperingar och gemenskaper; postmaterialistiska värderingar

Allmänna förutsättningar:

Global ekologisk kris med kraftigt höjda havsnivåer, råvaru- och energibrist, fullständigt haveri i de ekonomiska systemen, få enande men desto fler och starkare centrifugala krafter; människan kan inte hantera komplexa system utan att oförutsägbarheten successivt tilltar

2.5.3 Fundamentalism

I modern demokratiteori är det brukligt att skilja mellan demokratiska, auktoritära och totalitära stater. Betraktar man 1900-talet i sin helhet har en omfattande förskjutning skett på denna skala, bort från totalitära och auktoritära former i riktning mot mer demokratiska. Vid inledningen av det tjugoförsta århundradet framstår denna transition för många som irreversibel. Detta scenario gör dock gällande att så inte är fallet.

Den demokratiska styrelseformen visade sig nämligen enbart vara en kort historisk parentes. De samhällen som etablerats kring folkstyrelsetanken föll sönder under den tyngd de själva skapat. I takt med allt fler delkulturer och intressegrupper krävde absolut erkännande och autonomi samtidigt som de statsbärande idealen successivt förlorade sin attraktionsförmåga öppnades spelrummet för alltmer extrema yttringar. Olika särintressen, definierade utifrån etniska, kulturella och religiösa grupperingar slet sönder de sista rudimentära resterna av demokratin. Hundratals begräsande och exkluderande trosuppfattningar slogs mot varandra och mot alla försök till ömsesidig förståelse.

Mer än något annat utmärks det här scenariot av splittring. Nationalstaterna förmår inte hålla emot de starka centrifugala krafterna. Världen genomgår en "balkanisering" där kulturer ställs mot kulturer, folk mot folk och stam emot stam. I nationalstaternas ställe uppstår emellertid också ett antal totalitära imperier. I många delar av världen råder dock helt enkelt anarki och eskalerande kaos. Det hör till den fundamentalistiska världsbilden att den vänder sig bort från det rationella och därmed också vetenskapen och teknologin. Det hindrar dock inte helt och hållet att – i brist på etisk kontroll – vittgående experiment utförs inom bland genetikens område. De fundamentalistiska imperierna försöker utveckla metoder för verklig, genom cybernetik realiserad, tankekontroll. Ledarna i dessa imperier menar att endast därigenom kan de allestädes närvarande och hotande upproriska krafterna hos befolkningen slutgiltigt tillintetgöras.

Motiveringsprincip:

Moderniteten för med sig en alltför stor och därtill samhällsupplösande frihet som endast kan regleras av ett strängt auktoritärt styre.

Utmärkande drag:

Sönderfallande nationalstater samexisterar med ett antal religiöst styrda fundamentalistiska imperier; ett antal inbördes inkonvertibla monetära system, i övrigt byteshandel; etnisk, kulturell och religiös splittring; ingen universell syn på fri- och rättigheter; fragmentarisk och mellan landområdena skiftande rättsordning; skeptisk hållning gentemot naturvetenskap, teknik och i synnerhet rationaliteten; obefintlig etisk kontroll beträffande regleringen av genetiska experiment; forskning kring möjligheterna till verklig tankekontroll; förstärkta patriarkala strukturer

Allmänna förutsättningar:

De ekologiska systemen är självbalanserade utan att hota människans överlevnad; relativ god tillgång till råvaror och energi; människan kan inte hantera komplexa system utan att oförutsägbarheten tilltar.

2.5.4 Eudaimonism

Människan besinnade sig, insåg sin egen förmåga, och lät med fantasi och kreativitet forma världen till en paradisträdgård. Precisionen hos de exakta vetenskaperna förenades med den humanistiska traditionens vidsynta inställning och frigjorde människan. De enorma resurser som tidigare generationer använt till vapen och destruktivitet överfördes till forskning, biståndsprojekt och samhällsomvandling.

Den enskilda människan är i detta scenario varken bättre eller frommare än den människa vi idag känner. Men mänskligheten har lyckats vända de hot mot sin existens som riktades i form av miljöförstöring, kärnvapenkrig och globala orättvisor till en kosmopolitisk demokratisk ordning där fred och samhällelig rättvisa råder. De universella fri- och rättigheterna erkänns överallt och olika kulturella och religiösa grupper tillåts verka i sin särart emedan de berikar den globala kulturen. Scenariots namn, eudaimonism, kommer av grekiskans "eudaimon" – εὐδαιμόνιος – vilket betyder "med god ande". Samhället strävar efter att varje medborgare fullständigt ska förverkliga sin mänskliga potential; frihet, kreativitet och individuell egenart blomstrar.

De ekologiska problemen visade sig visserligen vara allvarliga men genom kombinationen av ett nytt ekonomiskt system och teknisk ingenjörskonst inom bland annat klimatområdet lyckades en kollaps avvärras i tid. Det framstår, i efterhand, som om det var just detta elakartade globala hot mot hela mänsklighetens fortlevnad som initierade det avgörande steget i etablerandet av en kosmopolitisk demokrati.

Det nya ekonomiska systemet, benämnt självmedveten ekonometri, har sin grund i den explosionsartade utvecklingen inom informationsteknologin. Genom framställandet av ”digitalt reflexivt självmedvetande” gavs artificiell intelligens en helt annan innebörd än den vi känner. Genom att kombinera dessa nya landvinningar med de klassiska ekonomiska fördelningsproblemen, som de gestaltas i ett öppet dynamiskt system, blev det möjligt att dels undvika alla felsatsningar (det fenomen vi rubricerar som hög- respektive lågkonjunktur) och dels använda planetens begränsade råvaruresurser på de mest rationella och rättvisa sättet. Under dessa systems omsorg förvandlades ekonomin och blev slutligen till en sann vetenskap. Inom energiområdet har framförallt tyglaget av fusionskraften gett människan energi i överflöd vilket i sin tur gett efterverkningar inom många av samhällets områden där energi tidigare var en hämmande bristvara.

Följaktligen har skillnaderna mellan ett globalt Nord och ett globalt Syd planats ut och hela världen strävar unisont efter ökad kunskap och frigörelse. Ett viktigt tema i eudaimonismen är jämställdheten mellan könen vilken har förts till fulländning.

Nyvinna teknologiska kunskaper skapar förvisso etiska problem som kräver människornas vaksamhet men genom de stabila och rationellt ordnade politiska institutionerna kan människa hantera dessa. Gentekniken har inte givits fria tyglar utan man har låtit ett upplyst allmänintresse få avgöra vad som är etiskt godtagbart.

Motiveringsprincip:

Att skapa ett samhälle byggt på frihet, jämlikhet och broderskap där den långtgående tekniska utvecklingen inte leder till ensidig rationalitet utan till humanistisk helhet.

Utmärkande drag:

Kosmopolitisk demokrati med starka federativa inslag, särskilt beträffande den exklusiva rätten till militär maktutövning; självmedveten ekonometri; fullständig jämställdhet mellan könen; etisk vaksamhet inför teknikens konsekvenser inom områden som genetik; kunskapssamhälle med utomordentligt hög grad av automatisering och robotisering; universell sekulär rättsordning; långsiktiga politiska framtidshorisonter; postmaterialistiska värderingar

Allmänna förutsättningar:

Upplysningens ideal återuppstår i kombination med renässansens humanism; människan äger förmåga att med rätt kunskap hantera komplexa system utan att oförutsägbarheten tilltar; fortsatt substantiell teknologisk utveckling; möjligheten att på teknisk väg lösa de ekologiska problemen; mänskligheten kan utvecklas etiskt.

2.5.5 Schematisk sammanställning

I syfte att förtydliga de inbördes relationerna mellan de givna scenarierna ges här två schematiskt uppställda tabeller. Först redovisas de utmärkande egenskaperna:

	Status quo	Tillbaka till naturen	Fundamentalism	Eudaimonism
Samhällsform	Nationalstater	Anarki, små auktoritära gemenskaper	Anarki parallellt med imperier	Kosmopolitisk demokrati
Ekonomiskt system	Marknadsekonomi	Byteshandel	Merkantilistisk primitiv ekonomi	Självmedveten ekonometri
Jämställdhet mellan könen	Ökad jämställdhet	Stora skillnader mellan olika grupperingar	Förstärkta patriarkala strukturer	Fullständig jämställdhet
Etisk kontroll över genetisk forskning	Tillräcklig	Bristfällig	Bristfällig	Välutvecklad
Teknologisk utveckling	Omfattande, men med liten samhälls-omvälvande kraft	Tillbakagång, naturvetenskapens värde betvivlas	Tillbakagång inom de flesta områden, dock viss cybernetisk forskning	Accelererande, med genomgripande samhälleliga implikationer
Rättsordning	Universalistisk, sekulär	Fragmentarisk, sekulär	Fragmentarisk, religiös	Universalistisk, sekulär
Uppdelning Nord/Syd	Består	Ekonomisk kris har fört Nord till samma nivå som Syd	Annorlunda geopolitiska uppdelningar	Inga större skillnader mellan världens landområden
Framtids-horisonter	Kortsiktiga	Kortsiktiga	Kortsiktiga	Långsiktiga
Politikens legitima gränser	Väldefinierade	Oklara	Oklara	Väldefinierade

Därefter allmänna förutsättningar (premiss):

	Status quo	Tillbaka till naturen	Fundamentalism	Eudaimonism
Den ekologiska situationen	Stabil	Krisartad	Stabil	Inledningsvis kris, därefter stabilitet genom tekniska innovationer.
Råvaru- och energitillgång	Relativt stabil, vissa nya energikällor	Brist	Stabil, minskad energiförbrukning	Stabil, åtskilliga nya energikällor
Förmåga att hantera komplexa system	Tillräcklig	Bristande, osäkerheten tilltar kraftigt	Bristande	Mycket god
Kulturella krafter	Centripetala	Centrifugala	Centrifugala	Centripetala

Snarare än tusentals skott som slår ut i olika blommor kommer mänskligheten att likna en lång vagnkolonn utspridd längs en väg. En del vagnar kommer att köra in i staden snabbt och säkert medan andra har slagit läger ute i öknen, eller också har de kört fast under den sista etappen över bergen.

...

Men det stora flertalet av vagnarna kommer att företa den långsamma färden in i staden, och de flesta av dem kommer till slut dit. Vagnarna är alla likadana. Även om de är målade i olika färger och byggda av olika material.

– Francis Fukuyama *Historiens slut och den sista människan*

3. Status quo

Det kan vid en första anblick verka underligt att skissera en framtidsbild som i så hög grad liknar dagens samhälle. Borde inte framtiden föra med sig nya upptäckter och innovationer? Säkerligen. Men det betyder inte att själva samhällssystemet av naturnödvändighet måste förändras radikalt i framtiden. Kanske är den ordning som etablerats med det demokratiska styrelseskicket betydligt mer hållbar än vad någon egentligen föreställer sig idag. Vi bör inte glömma att det romerska imperiet bestod i nästan tusen år, varav under flera århundraden med en likartad konstitutionell struktur. Kejsarkulten, centuriernas överväldigande slagkraft och det gemensamma latinska språket betraktas som några av de element som förmådde konservera det väldiga imperiet. Kanske är en kodifierad rättsordning, en universell människosyn, den liberala marknadsekonomin och det representativa styrelseskicket förverkligat i nationalstater också komponenter av den sort som förmår överbygga historiens nedbrytande och omvälvande tendenser?

Att så skulle vara fallet framstår givet för en del av vår samtids politiska teoretiker. En av dem, vilken kanske också bör räknas till de mer excentriska, har vi redan flyktigt mött: Francis Fukuyama. Denne tänkare ser i kommunismens fall det slutgiltiga tecknet på att den liberala demokratin vunnit en historisk strid över alla andra former av styre. Den liberala demokratin utgör enligt Fukuyama det styrelseskick som svarar mot de djupast mänskliga önskingarna och dess triumf betyder därmed slutet på den sociala evolutionen. Historien är för Fukuyama inte en blind händelsekedja utan ett meningsfullt helt, i vilket mänsklighetens tankar stegvis utvecklas. Den liberala demokratin utgör slutet på historiens inneboende mening och bildar därmed den idémässiga slutstationen⁸². Här framträder en variant av postmodernismens budskap om de stora ideologiernas död. Emellertid finns det en viktig skiljelinje. Fukuyama ser inte det postmoderna tillståndet som ideologilöst. Även om andra ideologier som fascism och kommunism förlorat sin kraft kvarstår en ideologi oförminskad, nämligen den liberala. Orsaken till att den liberala demokratin i vår tid inte har blivit universell eller har förblivit stabil när den väl har kommit till makten beror enligt Fukuyama endast på ofullständigheter i genomförandet och diskrepansen mellan folk och stater⁸³.

Den liberala ideologin är hos Fukuyama, och många andra med honom, intimt förknippad med *laissez-faire* marknadsekonomin⁸⁴. Det synes de facto utomordentligt svårt att tänka sig en liberal demokrati utan en ekonomisk grund i just marknadsekonomin. Vid närmare granskning är det här frågan om en tämligen intressant asymmetrisk beroenderelation. Det omvända verkar nämligen inte gälla; auktoritära stater förefaller, åtminstone för en tid, kunna samexistera med marknadsekonomin⁸⁵. När marknadsekonomin skakas i sina grundvalar

⁸² Fukuyama, Francis (1992) *Historiens slut och den sista människan*, sidan 72

⁸³ *ibid.*, sidan 226

⁸⁴ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 346

⁸⁵ Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, sidan 29

betyder det dock ofta svåra påfrestningar för ett demokratiskt styre. För även om demokratin till viss del är självlegitimerade, enligt tanken att människor förmodligen i högre grad känner sig förpliktigade att följa de beslut som de själva varit med att fattat, så är vi nog tvungna att till viss del instämma i Rod Hagues ord:

”But democracy, like any other form of rule, will also continue to be judged by results. It must rely on its old friend, the market economy, to deliver the goods”⁸⁶.

Följaktligen synes den liberala demokratin framtid, åtminstone i väsentliga hänseenden, vara beroende av marknadsekonomins fortbestånd och utvecklingsmöjligheter. Detta scenario kommer därför att fästa stor vikt vid att analysera den inre långsiktiga hållbarheten hos marknadsekonomin, avseende såväl dess ekologiska som sociala implikationer. Men innan vi når dit förefaller det instruktivt att närmare diskutera den geopolitiska ramen för den liberala demokratin, som den skildras i scenariot.

3.1 Den bevarade ramen

Det som kanske tydligast utmärker scenariot ”Status quo” är bevarandet av de politiska ramvillkoren. Nationalstaterna har bestått provet och är i scenariot fortfarande den grundläggande formen för politisk viljebildning och maktutövning. De råder vidare stor samstämmighet beträffande vilka frågor som politiken bör befatta sig med och vilka som bör lämnas till den privata sfären att lösa.

3.1.1 Nationalstaten

Hos Liah Greenfeld heter det ”nationell identitet har historiskt sett varit den konstituerande principen för moderniteten”⁸⁷. Även om allt fler – och därmed av naturnödvändighet även mindre – statsenheter har uppstått vid tiden för scenariot så utgör nationalstaten alltså den övergripande organisationsformen för mänsklig samfällighet. Det är en ordning som i Europa vanligen anses ha fått sin definitiva fysionomi genom den Westfaliska freden 1648. När västvärlden under 1900-talet demokratiserades skedde det inom nationalstatens ram. Även om radikala socialistiska tänkare förespråkade internationalism förblev den mellanstatliga ordningen anarkisk och maktrealistisk, även emellan demokratiska stater. Det är anmärkningsvärt att beakta att det trots den kraftiga ökning av demokratiska stater som skedde under det tjugonde århundradet uppstod aldrig demokrati i relationerna mellan länder⁸⁸. Demokratin stannade vid nationalstatens gränser och gör så fortfarande i scenariot.

När FN-stadgan antogs vid andra världskrigets slut var det visserligen, inom många områden, en ytterst innovativ ordning som föreskrevs. Men FN-stadgan ersatte inte nationalstatslogikens maktrealism, snarare kan den anses som en utökning av det mellanstatliga systemet⁸⁹. Genom att de fem permanenta medlemmarna i säkerhetsrådet gavs vetorätt kunde många förslag, vilka på allvar önskade omforma världsordningen, hållas tillbaka. Samma förhållande kom sedan att återspeglas i de många internationella organisationerna och samarbetsorganen. Ingen aktör, varken stora transnationella företag eller långtgående internationella samarbetsorganisationer som den Europeiska Unionen, kunde på allvar hota nationalstatens existens. De saknade den politiska legitimitet som nationalstaten ensam

⁸⁶ Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, sidan 33

⁸⁷ Citerat ur Hettne, Björn m.fl. (1998) *Den globala nationalismen*, sidan 40

⁸⁸ Archibugi, Daniele och Held, David (1995) *Cosmopolitan Democracy – An Agenda for a New World Order*, sidan 4

⁸⁹ *ibid.*, sidan 104

förmådde kanalisera i sin roll som välfärdsproducent. Därför håller sig också det överstatliga samarbetet i scenariots värld inom ett antal väl avgränsade frågor, som klimatpolitik och regleringen av den internationella frihandeln. Ett intressant undantag är dock etablerandet och fortbeståndet av en permanent internationell krigsförbrytartribunal (ICC)⁹⁰.

3.1.2 Politikens legitima gränser

I teoridelens kapitel om det privata kontra det offentliga behandlades frågan om hur politikens legitima gränser bör definieras. Vi såg hur radikala jämlikhetssträvare, från framförallt socialistiskt håll, menade att människorna först kunde erhålla verklig demokratisk frihet när det i samhället råder en relativt långtgående ekonomisk jämlikhet. Den motsatta uppfattningen, att staten inte borde befatta sig med ekonomiska fördelningsfrågor mer än i undantagsfall, behandlades också. Avslutningsvis konstaterades att det idag till stor del råder samhällelig konsensus beträffande hur avvägningen mellan dessa två motstridiga synsätt bör göras. Det är naturligtvis inte det samma som att alla politiska grupper i de västliga demokratierna instämmer i att den nuvarande ordningen är den bästa tänkbara. Men den absoluta majoriteten synes ändå vara enig kring den liberala uppfattningen om den privata äganderättens absoluta överhet.

Denna konsensus anses bestå i scenariot. Inga långtgående socialiseringar av privat egendom har genomförts samtidigt som välfärdsstaten har upprätthållits och alltjämt garanterar exempelvis fri skolgång, starkt subventionerad sjukvård och ett grundläggande socialt skyddsnet. Det finns dock vid sidan av ekonomisk jämlikhet ytterligare en aspekt av gränsen mellan det offentliga och det privata vilken även den behandlades i teoridelen. Nämligen frågan om jämställdhet mellan könen. Vi kan härvid med Carole Pateman fråga oss om den liberala statens formella rättigheter verkligen omsätts i praktiken. Held sammanfattar kärnfullt Patemans djupgående ifrågasättande av gränsen mellan det offentliga och det privata:

”Frihet kan bara mätas utifrån vad medborgarna verkligen tillåts göra i det civila samhället och i staten. Om friheten inte har något konkret innehåll – dvs. inte är frihet att göra något bestämt – kan den knappast sägas ha djupgående konsekvenser för det vardagliga livet.”⁹¹

Den slutsats Pateman drar är att ojämlikheten mellan klasser, kön och raser avsevärt begränsar i vilken utsträckning man med fog kan påstå att människor är fria och jämlika⁹². För att komma till rätta med detta bristfälliga förverkligande av den liberala friheten krävs enligt många feministiska teoretiker att man med politiska medel omformar den privata sfärens förtryck av kvinnor. Habermas skriver om feminismen att ”den riktar sig emot en härskande kultur, som systematiskt tolkar förhållandet mellan könen på ett asymmetriskt sätt som utesluter jämlika rättigheter”⁹³. En del vill dock till och med gå så långt att de menar att så länge som den universalistiska (och underförstått manliga) etiken råder kan inte feminismens frågor behandlas rättvisande. Det krävs följaktligen en egen feministisk etik⁹⁴. Det ligger dock klart utanför ramen för denna studie att närmare granska detta påstående. Det vi däremot kan slå fast är att förmodligen mycket långtgående förändringar av samhällsstrukturen är av nöden innan en verkligt jämställd samhällssituation kan anses råda. Sådana vidsträckta reformer har dock inte vidtagits i den verklighet som scenariot tecknar. Visserligen insisterar de liberala staterna, såväl i scenariot som i dagens politiska verklighet, på att de kontinuerligt arbetar för

⁹⁰ Se Kegley Charles W. & Wittkopf, Eugene R. (2001) *World Politics – trend and transformation*, sidan 612

⁹¹ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 326

⁹² *ibid.*, sidan 327

⁹³ Habermas, Jürgen (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, sidan 160

⁹⁴ Stille, Leif (2000) *Är Gyllene Regeln universalistisk eller feministisk?*, sidan 64

ökad jämställdhet mellan könen. Men utan radikala reformer, vilka även innefattar den traditionellt privata sfären, synes jämställdheten enligt många förbli begränsad. Åtminstone betraktat utifrån ett feministiskt helhetsperspektiv.

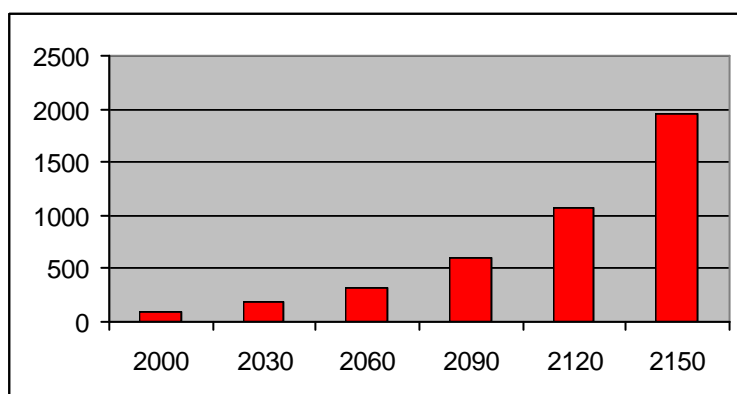
3.2 Marknadsekonomin – tillväxtens logik

Det kanske enskilt viktigaste begreppet inom samtidens nationalekonomi är bruttonationalprodukt (BNP). BNP motsvarar värdet, eller mer precist förädlingsvärdet, av alla produkter och tjänster som produceras i ett land under ett år. Det är vanligt att sätta ekonomisk tillväxt – varvid man avser ökning av BNP – som ett av de viktigaste målen för den ekonomiska politiken i en marknadsekonomi⁹⁵. Orsaken därtill är att en ökning av den samlade produktionen höjer inkomsterna för medborgarna samtidigt som politiken ofta ges möjlighet att genomföra exempelvis sociala reformer. Således kan man säga att den enorma ökningen av materiell levnadsstandard som västvärlden har upplevt under de senaste 150 åren är en följd av den ekonomiska tillväxten⁹⁶.

Tillväxten mäts i procent av BNP. Även en liten skillnad i detta procenttal betyder stora förändringar betraktat över längre sikt eftersom utveckling till sin natur är exponentiell⁹⁷. Det betyder att ju längre fram i tiden vi blickar desto större blir ökningen i absoluta tal. Det här är en företeelse vi känner igen från så kallade ”ränta-på-ränta-effekter”. Sätter vi exempelvis in 1000 kronor när ett barn föds kan han eller hon kassera ut drygt 1700 kronor på sin 18-årsdag, givet en ränta på 3 procent per år. Det är här frågan om enkel aritmetik. Men det är en aritmetik som får stora effekter när den tillämpas på samhällsekonomin. Detta är något som vi i det närmaste kommer att behandla mer ingående emedan det kan tänkas få avgörande betydelse för marknadsekonomin framtid.

De flesta västliga liberala demokratier har satt ett långsiktigt tillväxtmål på mellan 2 och 3 procent per år. Vårt eget land placerar sig inom detta intervall, Sveriges Riksbank anser till exempel att en tillväxttakt på mellan 2 och 2,5 procent är önskvärd om man samtidigt ska kunna nå de mål som satts beträffande bland annat prisstabilitet⁹⁸. Låt oss nu för ett ögonblick begrunda vad detta mål på två procents BNP-tillväxt per år betyder på litet längre sikt. Ekonomiska tidsperspektiv är vanligen relativt korta så det kan vara intressant att sträcka ut en trend över förslagsvis de närmaste hundrafemtio åren. Ger vi Sveriges BNP av idag indexvärdet 100 så kan vi med två procents årlig tillväxt räkna oss fram till följande tabell och diagram:

År	Indexvärde
2000	100
2030	181
2060	328
2090	594
2120	1076
2150	1949

⁹⁵ Gordon, Robert J (2000) *Macroeconomics*, sidan 285

⁹⁶ Eklund, Klas (1999) *Vår ekonomi – en introduktion till samhällsekonomi*, sidan 119

⁹⁷ Gordon, Robert J (2000) *Macroeconomics*, sidan 285

⁹⁸ Sveriges Riksbank: *Inflationsrapport 2001:4*, sidan 36

Ur dessa enkla tabeller och diagram kan vi följaktligen utläsa att det samlade förädlingsvärdet för varor och tjänster i Sverige år 2150 kommer att vara nästan tjugodubblat jämfört med idag, givet att tillväxten svarar mot Riksbankens långsiktiga mål. Faktum är att en fördubbling av BNP mot dagens nivå kommer att ske så tidigt som vid mitten av 2030-talet, fortfarande under förutsättning att tillväxten blir i genomsnitt två procent per år.

Det betyder att värdet på vad ekonomen Herman Daly väljer att kalla "throughput", alltså genomströmningen av varor och tjänster i samhället, skulle ha ökat med mer än 1800 procent vid år 2150⁹⁹. Utifrån ett historiskt perspektiv synes detta påstående i sig inte så märkligt. Sveriges tillväxt har under perioden 1850 till 2000 ofta legat över tre procent per år¹⁰⁰. Skillnaden är dock den att vid mitten av artonhundratalet levde många människor under miserabla förhållanden i fråga om sanititet och materiell standard. Idag har de allra flesta i vårt land och i västvärlden det materiellt mycket välbeställt. Det är faktiskt svårt att göra sig en föreställning om vad ens en dubbling av den materiella standarden från dagens nivåer egentligen skulle kunna tänkas innebära i rent praktiska termer. Det synes därför inte förmätet att fråga sig om en sådan utvecklingslinje, med en tjugodubbling av BNP, verkligen kan betraktas som realistisk?

För att kunna besvara denna fråga måste vi först ställa oss ett antal nya frågor. Vad är det egentligen vi tänker oss ska produceras i framtiden? Är det varor eller tjänster? Tänker vi oss att en allt större del av jordens befolkning ska få del av denna ofantliga tillväxt? Eller ska ekonomisk rikedom även fortsättningsvis vara förbehållen ett mindre antal länder i företrädesvis västvärlden?

3.2.1 Ekologiska och sociala implikationer

De första frågeställningarna behandlar själva kärnan i ekonomin, nämligen produktionen. Vi ser att de västliga demokratierna under de senaste decennierna rört sig bort från traditionell industriproduktion i riktning mot tjänsteproduktion inom utbildning, sjukvård och olika former av kvalificerade informationstjänster. Det är en utveckling som förmodas fortsätta i framtiden. Det sagda betyder emellertid inte att vi i västvärlden på något sätt frigjort oss från materiella varor som sådana. Snarare att merparten av den enklare tillverkningen i allt högre grad flyttats till andra delar av världen där den kan genomföras till en lägre kostnad. Det är en banal utsaga att västvärldens konsumtion av materiella tingestar har ökat kraftigt under efterkrigstiden. Vi ser att de flesta människor i vårt land idag har tillgång till ett överflöd av kapitalvaror (exempelvis bilar och vitvaror), att den medicinska vetenskapen kan bota allt fler sjukdomar samt att ekonomin i sin helhet – om än med undantag för ett fåtal år – hela tiden har fortsatt att växa.

För många står det dock klart att en sådan här kontinuerlig ökning av materiell varuproduktion inte kan fortsätta, i synnerhet inte om den också ska omfatta allt fler av jordens människor¹⁰¹. Det råder visserligen en viss osäkerhet bland forskarsamhället beträffande vår planets förmåga att långsiktigt erhålla resurser för ett konsumtionssamhälle av dagens omfattning. Men få skulle nog allvarligt mena att en ökning av BNP på över 1800 procent från dagens nivåer, med åtminstone en närmelsevis lika stor andel materiell varuproduktion, överhuvudtaget är möjlig. Inte om det ska ske i kombination med en utsträckning av det materiella välståndet till allt fler människor.

⁹⁹ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 77

¹⁰⁰ Eklund, Klas (1999) *Vår ekonomi – en introduktion till samhällsekonomi*, sidan 122

¹⁰¹ *ibid.*, sidan 62

Så mycket råvaror verkar nämligen inte finnas att tillgå på hela planet. Vi förstår nu bättre varför Romklubbens rapport från 1972 hette *Tillväxtens gränser* och varför den fäster särskild vikt vid den exponentiella tillväxtens karaktär¹⁰². Ett problem som fördes fram i detta verk och som även återkommer i *Beyond the limits* från 1992 är föroreningar och det hela tiden växande sopberget. Det är viktigt att komma ihåg att till varje ökning av den materiella produktionen hör vanligen också ett ökat avfallsproblem, om än i varierande grad mellan olika sorters varor. Det är därför inte konstigt att många idag sätter sin förhoppning om en fortsatt ökning av BNP till den så kallade tjänstesektorn. I den borde en produktionsökning teoretiskt kunna fortsätta utan ett stegrat uttag av naturresurser och tillhörande miljöproblem.

Men här möts vi emellertid av andra svårigheter. En väsentlig del av den tillväxt vi sett av BNP under de senaste hundra åren härrör från olika former av rationaliseringsvinster. Genom att optimera en viss produktionslinje i industrin kan man med mindre insatser producera ett större antal enheter till ett lägre pris vilket ger konkurrensfördelar. En viktig fråga gäller i vilken grad dessa rationaliseringsprocesser går att överföra på tjänstesektorn. Naturligtvis kan man genom bland annat datorisering kraftigt minska behovet av arbetskraft inom sådan tjänsteverksamhet som bankväsende och därmed i väsentlig grad rationalisera produktionen¹⁰³. Men vilka möjligheter finns inom ett område som utbildning? Är det verkligen rimligt att tänka sig att en undervisningssituation kan göras ens dubbelt så effektiv? Kan den i så fall göras tio gånger så effektiv? Redan idag ser vi hur det ökade tempot i samhället skapar stress och socialt obehag. Owe Wikström frågar sig vad som händer med den människa som hela tiden tvingas vara effektiv¹⁰⁴. Kan hon fortfarande agera politiskt ansvarstagande, brukar man inte säga att kloka beslut kräver eftertanke?

En annan kritisk röst gäller förhållandet mellan önsknings och verkliga behov. Hos Arne Næss heter det: "in GNP there is no place for a distinction between waste, luxury and a satisfaction of fundamental needs"¹⁰⁵. Sammanfattat kan man säga att åtskilliga har undrat om vi i västvärlden verkligen behöver en ännu högre levnadsstandard än idag.

3.2.2 Ekonomins särskilda betydelse

Någon kan här fråga sig vad det sagda om BNP och tillväxt egentligen har att skaffa med den liberala statens framtid? Vi bör då erinra oss att vi tidigare mött påståendet att en modern demokratisk stat i hög grad är beroende av marknadsekonomin förmåga till överlevnad och utveckling. Visar sig detta påstående vara riktigt samtidigt som själva fundamentet för den ekonomiska strukturen, nämligen tillväxten, allvarligt hotas så synes det inte omöjligt att tänka sig att även demokratin som sådan hotas. För att kunna bemästra detta hot måste tillväxtprincipen antagligen, enligt flera bedömare, på något sätt omformuleras. Alternativt måste helt nya tillverkningsmetoder och avfalls hanteringssystem introduceras vilka inte kräver en kontinuerlig tillförelse av nya råvaror. Även för extremt tillväxtvänliga organisationer som exempelvis den Europeiska Unionen står det nämligen klart att "naturresurserna inte är obegränsade"¹⁰⁶. Därför kan den långsiktiga hållbarheten hos den kvantitativa tillväxtprincipen nog med rätta betraktas som en ödesfråga även för den liberala demokratin. Följaktligen tas den också upp som den kanske enskilt viktigaste premisen för scenariot "Status quo".

¹⁰² Det första kapitlet i *Tillväxtens gränser* heter just "Den exponentiella tillväxtens karaktär".

¹⁰³ Eklund, Klas (1999) *Vår ekonomi – en introduktion till samhällsekonomi*, sidan 295f

¹⁰⁴ Se Wikström, Owe (2001) *Långsamhetens lov*

¹⁰⁵ Næss, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle*, sidan 113

¹⁰⁶ Kommissionen för de europeiska gemenskaperna (1993) *Vitbok - tillväxt, konkurrenskraft och sysselsättning*, sidan 176

3.3 Ekologisk pragmatism

I teoridelen gjordes en distinktion mellan "environmentalism" och "ecologism". Det står omedelbart klart att detta scenario helt är orienterat mot det förstnämnda. För att ett sådant val överhuvudtaget ska vara möjligt att fatta krävs att den ekologiska strukturen, som den definieras i metodkapitlet (1.3.3), inte förändras alltför radikalt. Visserligen kan en successiv utarmning av jordens biologiska mångfald ha ägt rum mellan vår tid och den i scenariot givna tiden men inga förändringar som allvarligt hotar mänsklighetens fortsatta existens kan skönjas. Mer konkret betyder det exempelvis att den globala uppvärmningen förblir begränsad, att stratosfärens ozonskikt räddas och därmed växternas syreproduktionsförmåga (vilken annars hotas av ett ökat ultraviolett ljus) och att den radioaktiva nedsmutsningen går att tygla. Den danske statistikern Bjørn Lomborg hör till dem som ihärdigt argumenterar för att miljörelsen i allt väsentligt har överdrivit allvaret i de ekologiska problemen. Lomborg menar tvärtom att "vi efterlämnar jordklotet som ett bättre ställe att leva på än då vi tog emot det" och att "alla indikatorer tyder på att det inte kommer att råda någon knapphet på råvaror i framtiden"¹⁰⁷. Sammanfattat kan vi säga att innevarande scenario förutsätter att Lomborg har rätt. I annat fall synes aktörerna (för definitioner, se åter metodkapitlet) svårigen kunna slå an på en sådan pragmatisk politik som scenariot föreskriver. Här tydliggörs således hur nära avgrunden som den liberala staten och med den marknadsekonomin kan tänkas balansera i framtiden. I detta scenario slutar dock balansgången på "rätt" sida och den liberala demokratin består, till skillnad från i nästkommande scenario. Någon kan, precis som Lomborg, mena att de ekologiska frågorna härigenom får en alltför stor betydelse för mänsklighetens framtid. Åter någon annan kanske anser att det är förmätet att överhuvudtaget föreställa sig att vår nuvarande materiella livsstil går att bevara över en längre tid¹⁰⁸. Eftersom denna studie inte ens försöker besvara vilken ståndpunkt som är mest riktig får vi nöja oss med att skissera två scenarier och låta läsaren bedöma deras inbördes sannolikhet i fråga om utfall.

3.4 En samtidsliknande demokratisk framtid?

Betyder den här framtidsbilden en utveckling av demokratin? Först kan vi inte svara annat än nekande. Det är ju frågan om ett statiskt tillstånd. Men vid närmare eftertanke synes det som om själva konsolideringen av demokratin – över ett längre tidsspänn – i sig är en oerhörd prestation. Redan hos Montesquieu möter vi tanken att demokrati är ett synnerligen svårbevarat statsskick. Han tänkte sig att varje regeringssätt svarade mot en princip vilken är nödvändig för dess fortbestånd. Så var despotins princip fruktan, monarkins äran och aristokratins måttfullhet. Demokratin däremot byggde på dygdens princip, mer specifikt medborgardygden¹⁰⁹. Hos Montesquieu står det klart att där denna dygd förfaller där förfaller även demokratin.

Vi kan fråga oss vad medborgardygden betyder idag eller i den framtid som scenariot skisserar? Förmodligen aktivt deltagande, kritiskt ifrågasättande av makten och förekomsten av en upplyst opinion som förmår hålla tillbaka splittrande etniska och kulturella krafter. Vi ser idag hur högerextremism breder ut sig i flera av de europeiska demokratierna (främst Italien och Österrike). Hur starka kan dessa krafter tänkas bli i framtiden? Vilken intensitet av medborgardygden eller civilkurage krävs det inte för att under en lång tid bevara demokratin vital under ett sådant sönderbrytande inre tryck? Vår slutsats blir således, att trots att inga radikala förändringar eller samhällsomvälvningar sker i scenariot, är det frågan om en tydlig utveckling i riktning mot en verkligt konsoliderad demokrati med brett folkligt stöd.

¹⁰⁷ Lomborg, Bjørn (2001) *Världens verkliga tillstånd*, sidan 132

¹⁰⁸ Se Hubendick, Bengt (1991) *Mot en ljusnande framtid?*

¹⁰⁹ Montesquieu (1990) *Om lagarnas anda*, sidan 63

Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold;
Mere anarchy is loosed upon the world,
The blood-dimmed tide is loosed, and everywhere
The ceremony of innocence is drowned;
The best lack all convictions, while the worst
Are full of passionate intensity.

– William Butler Yeats *The Second Coming*

4. ”Tillbaka till naturen”

En fransk gåta för barn tycks väl belysa det prekära i människans nuvarande situation, nämligen den skenbara plötslighet med vilken vi närmar oss en given gräns. Gåtan återfinns i *Tillväxtens gränser* och går i korthet ut på följande. Vi tänker oss att vi äger en damm där en näckros växer. Näckrosen fördubblas i storlek varje dag. Om den får växa ohämmat skulle den täcka dammen helt inom trettio dagar och kväva andra former av liv i vatten. Vi tycker länge att näckrosen är liten så vi bestämmer oss för att inte bry oss om att beskära den förrän den täcker halva dammen. Vilken dag gör den det? Naturligtvis på den tjugonionde dagen. Vi får med andra ord en dag på oss att rädda dammen¹¹⁰.

Detta scenario förutsätter att det verkligen finns en gräns för ekonomins tillväxt och att vi i rask takt närma oss densamma. I föregående kapitel har tillväxtens inre logik diskuterats ingående så här nöjer vi oss med att konstatera att en förväntad tillväxt, utifrån ett kvantitativt exponentiellt mått, riskerar att vid någon punkt i framtiden resultera i en allvarlig målkonflikt. I de slutsatser som görs i *Beyond the Limits* från 1992 heter det:

”Human use of many essential resources and generation of many kinds of pollutants have already surpassed rates that are physically sustainable. Without significant reductions in material and energy flows, there will be in the coming decades an uncontrolled decline in per capita food output, energy use and industrial production.”¹¹¹

Det förefaller svårt att bilda en rättvisande uppfattning om vad en sådan konfrontation med tillväxtens gränser i praktiken skulle innebära för marknadsekonomin och den liberala staten. Den bild som tecknas i detta scenario är naturligtvis bara en av flera möjliga tolkningar. Scenariot fokuserar framförallt på att det föreligger ett intimt förhållande mellan ekonomisk och politisk stabilitet. En sådan uppfattning kan finna visst stöd i historien. Betänker vi 30-talets Weimarrepublik och dagens valutakris i Argentina framstår den i vart fall inte helt orimlig. Men det finns också starka historiska argument för att vi inte här har att göra med någon ”naturlag”. Exempelvis upplevde Förenta Staterna efter den stora börskraschen 1929 en allvarlig ekonomisk depression utan att för den skull de demokratiska institutionerna hotades.

Ser vi till orsakssambanden bakom scenariots ekonomiska kris minskar dock värdet av historiska analogier betänkligt. I allt väsentligt saknas nämligen historiska motsvarigheter till de problem som mänskligheten ställs inför i scenariot. Det kan vara på sin plats att kort rekapitulera de tre viktigaste skälen till det ekonomiska haveriet i scenariot: (1) kraftigt höjda havsnivåer till följd av att isen vid polerna smälter, (2) global råvaru- och energibrist samt (3) okontrollerad ökning av föroreningar som allvarligt begränsar livsmedelsproduktion och

¹¹⁰ Gåtan presenteras i Romklubben (1972) *Tillväxtens gränser*, sidan 30

¹¹¹ Meadows, Donella m.fl. (1992) *Beyond the limits*, sidan xvii

färskvattentillgång. Dessa förändringar i den ekologiska strukturen (se metodkapitlet för definitioner) leder till att den politiska makten (aktörerna) tvingas till radikala åtgärder. Samtidigt som de med allt mer auktoritära medel försöker genomdriva – vad Jonathon Porritt kallar – en ”fundamental shift” bort från materiell tillväxt och mot ett hållbart samhälle så förlorar de politisk legitimitet och makt¹¹². När människor ser sina materiella tillgångar upplösas vänder de sig mot de politiska ledarna. Anarki och desintegration av de geopolitiska ramarna – det vill säga nationalstaterna – följer när det monetära systemet kollapsar.

Så långt scenariots yttre ramar. Vad har denna till synes mörka profetia att säga om den liberala demokratin? Vi kommer här särskilt att beakta två saker: (1) förhållandet mellan auktoritärt och demokratiskt styre under ”ecological duress” och (2) ekosofins värdegrunder i relation till de liberala rättigheterna. I båda fallen behandlar vi problemområden som kan tänkas bli relevanta även vid en mer begränsad ekologisk kris än den scenariot föreskriver. I ett avslutande avsnitt återkommer vi så till framtidsbildens mer specifikt krisartade situation och försöker placera in dess fysionomi i relation till dagens liberala demokrati.

4.1 Auktoritärt styre till följd av ekologisk kris

I teoridelen bekantade vi oss med den spänning som föreligger i den politiska filosofin mellan å ena sidan individens rättigheter och å andra sidan styrets effektivitet. Vi gjordes uppmärksamma på att två motsatta synsätt kan skönjas i detta spänningsfält. Bland annat Jürgen Habermas har utförligt behandlat dessa två och det synes vara på sin plats att kort rekapitulera deras respektive innebörd. Det första perspektivet utgår från den liberala naturrättstraditionen, som vi känner från Locke, och i vilken medborgarrollen ges en individualistisk-instrumentell tolkning. I det andra perspektivet, vilket griper tillbaka på Aristoteles, föreskrivs istället en kommunitaristisk-etisk och republikansk tolkning.¹¹³ Beroende på vilket av dessa två perspektiv man anlägger gestaltar sig följaktligen avvägningen mellan rättsstat och beslutseffektivitet på olika sätt. Vi underströk i teoridelen att denna avvägning särskilt aktualiseras när samhället utsätts för påfrestningar av olika slag.

Det är ett trivialt konstaterande att en ekologisk kris av den omfattning som scenariot skisserar innebär en omfattande påfrestning för den liberala staten. Från teoridelen erinrar vi oss att en del tänkare, framförallt under miljörelsens tidigaste år, menade att endast auktoritära medel kunde motsvara de starka krav på förändring som kan tänkas bli aktuella vid, vad Herman Daly betecknar, ”ecological duress”¹¹⁴. Låt oss nu placera in detta påstående i relation till den ovan skildrade spänningen mellan liberala och republikanska principer. När vi gör så ser vi nämligen att dragen till sin spets så kan en kommunitaristisk-etisk syn även tillåta auktoritära medel för att förverkliga folkviljan. I Rousseaus resonemang kring den allmänna viljan, franskans ”la volonté général”, är detta tydligt: ”när allmänviljan stiftar lag är folket fritt, även om de privata egenviljorna ibland måste kvävas”¹¹⁵. Vår slutsats härav blir att det inte är omöjligt att politiken – under intensiv ekologisk stress – tvingas flytta sitt fokus bort från att trygga de individuella rättigheterna till att istället säkerställa folkflertalets bästa. Att godta det plausibla i en sådan utveckling behöver inte vara detsamma som att acceptera att en ekologisk kris av naturnödvändighet kommer att driva fram auktoritära åtgärder. Emellertid synes det vara instruktivt för vårt syfte att närmare undersöka hur ett auktoritärt samhälle, till följd av ekologisk kris, skulle kunna tänkas vara beskaffat. Vi kommer här att uppehålla oss vid två nordamerikanska tänkare, nämligen Robert Heilbroner och William

¹¹² Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 113

¹¹³ Se Habermas, Jürgen (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, sidan 130f

¹¹⁴ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 112

¹¹⁵ Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 93

Ophuls. Medvetna om den risk som ligger i alltför grova förenklingar kan dessa två tänkare ändå sägas representera två skilda synsätt på hur ett framtida hållbart samhälle bör formas.

4.1.1 Decentraliserat auktoritärt styre

Heilbroner för i *An inquiry into the human prospect* tesen att en auktoritär decentraliserad samhällsform är den mest lämpade för att möta kravet på radikalt ekologiskt ansvarstagande¹¹⁶. Den liberala statens institutioner bör enligt denna framtidssyn brytas ner och beslutsfattandet överlåtas till lokala, om än fortfarande hierarkiska, strukturer. Denna bild av framtidens lokala agrara samhällen kan sägas äga vissa likheter med en av de postmoderna visioner som framträder i avsnitt 2.4.3. Den väsentliga skillnaden är dock framhävandet av de auktoritära elementen. Försöker vi göra oss en föreställning om vilka slags auktoritära åtgärder som vi här talar om kan vi nämna sådant som omfattande konfiskering av privat egendom, befolkningsbegränsning och framförallt påtvingandet av en radikalt annorlunda livsstil. Hos Tim O’Riordan heter det att ett sådant auktoritärt samhälle ”is that of the Chinese commune”¹¹⁷.

4.1.2 Centraliserat auktoritärt styre

Föreställningen om ett centraliserat auktoritärt styre tar fasta på nationalstatens nuvarande fundamentala roll och ser ingen anledning till att denna ställning kommer att äventyras i framtiden. Ett sådant vidmakthållande av nationalstaten strider emellertid mot scenariots ramvillkor, åtminstone om det är frekvent förekommande. Inget förbjuder oss dock från att anta att ett fåtal statsbildningar med traditionella nationalstatsmässiga attribut kan bestå även om andra delar av världen har fallit offer för anarki och sönderfall. Grundtanken i denna centralistiska syn är att nationalstaternas regeringar medvetet slår in på en väg som leder till hållbarhet och genomför den ”regardless of opposition”¹¹⁸. Den auktoritära centralistiska skolans nestor William Ophuls skriver i *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*:

”As the community and its right are given increasing social priority, we shall necessarily move from liberty toward authority, for the community will have to be able to enforce its demands on individuals”¹¹⁹.

För Ophuls är det dock viktigt att denna auktoritära makt förblir konstitutionellt reglerad. Han skriver ”there is no reason why authority cannot be made strong enough to maintain a steady-state society and yet be limited”¹²⁰.

4.2 Ekosofi kontra liberalism

Mellan liberalismen och den djupekologiska rörelsen (ekosofin) råder en djupgående skillnad i fråga om synsätt beträffande framförallt den individuella frihetens gränser. Även om det kanske leder fel att betrakta djupekologins budskap som enbart ett antal begränsningar i fråga om individuell och social handlingsfrihet så står det klart att djupekologin föreskriver en radikalt annorlunda livsstil. Utifrån ett liberalt synsätt räcker det förmodligen inte att olika restriktioner beträffande konsumtion, produktion och fysisk rörelsefrihet förhoppningsvis kan tänkas leda till högre generell livskvalitet på sikt. Det är nämligen en liberal grundprincip att människan äger rätt att såväl tänka som handla fritt. I en liberal kontext benämns den här

¹¹⁶ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 71

¹¹⁷ *ibid.*

¹¹⁸ *ibid.*, sidan 70

¹¹⁹ Ophuls, William (1992) *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*, sidan 285

¹²⁰ *ibid.*, sidan 286

rätten som individens autonomi. Problemet är att just dessa individuella rättigheter och till dem hörande autonomiprincip riskerar att hamna i konflikt med till synes nödvändiga ekologiskpolitiska åtgärder. Hos Marcel Wissenburg heter det:

”Liberal democracy is totally incompatible with attempts to dictate people’s tastes and preferences, yet we may reasonably assume that preferences are one of the determining factors of sustainability”¹²¹

Bortom resonemanget om individens autonomi i motsats till politiskt formade begränsningar skymtar en annan och viktig distinktion: ekosofin är målorienterad medan liberalismen betraktar politiken som ett medel. En liberal grundtanke är nämligen att individen själv ska få forma sin uppfattning om vad som är ett gott liv. Politiken ska endast tillhandahålla de yttre spelreglerna. I den liberala traditionen ankommer det därför inte på samhället att påbjuda specifika värdeomdömen. I ekosofin däremot framträder ”an end-oriented conception of political and social life”¹²². Naturens existens och artrikedom ges i ekosofin inneboende och okränkbara värden. Mer detaljerat skriver Arne Næss:

”The flourishing of human and non-human life on Earth has intrinsic value. The value of non-human life is independent of the usefulness these may have for narrow human purposes”¹²³

Med utgångspunkt i dessa ord ligger det nära till hands att tro att djupekologiskt färgade politiska aktörer kommer att omforma samhället så att en tydlig konflikt uppstår med den liberala politiska teorins föreställningar om en moraliskt ”neutral” stat. För Dobson står det klart att ”political ecologists are likely to support institutions and policies that endorse *their* view of what morality should be, rather than merely neutral ones”¹²⁴.

Studerar vi närmare de värdegrunder som format liberalismen och de som format ekosofin blir denna diskrepans än tydligare. Om den liberala tanketraditionen befattar sig med naturen som sådan ses den företrädesvis som en outhämlig källa för resurser. Naturens fortlevnad och biologiska mångfald ges i ett liberalt tanke-system inget eget självständigt värde. Liberalismens världsåskådning är med andra ord starkt antropocentrisk. Inom denna antropocentriska syn har visserligen en del liberala kontraktsteoretiker som John Rawls diskuterat problemet med rättvisa mellan generationerna¹²⁵. Grundföreställningen att naturens existensberättigande enkom ligger i dess möjligheter att tjäna människan och hennes utveckling har dock i allt väsentligt stått fast. Ekosofin däremot anknyter till en antik grekisk naturuppfattning där världsordningen var en eunomia, det vill säga en lagbunden och rättvis ordning med ett självskrivet värde som varandes god och vacker. Vi ser det tydligt hos Aristoteles där naturens ordning på en gång är ”moralisk, religiös och metafysisk, inte bara ett system av faktiska regelbundenheter”¹²⁶. Liknande tankar har tagits upp i den ekosofiska rörelsen och där givits en ännu starkare innebörd.

¹²¹ Wissenburg, Marcel (1998) *Green Liberalism* citerad i Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 166

¹²² Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 167

¹²³ Næss, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle*, sidan 29

¹²⁴ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 167

¹²⁵ Frågan om rättvisa mellan generationerna behandlas i Rawls, John (1996) *En teori om rättvisa*, sidan 276ff

¹²⁶ Nordin, Svante (1995) *Filosofins historia*, sidan 105

Hos Arne Næss heter det att "ecosophy ties together all life and all nature"¹²⁷. Värdekonflikten med den liberala ideologin blir här utomordentligt tydlig. Dobson fångar den synliggjorda diskrepansen i följande passage:

"If this is a pill that liberalism cannot swallow – as I suspect it cannot – then this may be where liberalism and ecologism finally part company"¹²⁸

4.3 Ett definitivt slut för den liberala demokratin?

Kanske är det först när mänskligheten ställs inför en kris av den omfattning som scenariot påbjuder som vi på allvar får visshet i frågan om den liberala statens beständighet. Från den amerikanska sociologen Seymour Martin Lipset känner vi den skolbildande teorin om sambandet mellan ekonomisk utvecklingsgrad och demokrati. Som bekant går Lipset tes ut på att "ju mera välmående en nation är, desto större är chansen att den kan upprätthålla demokrati"¹²⁹. Detta scenario utgår från att Lipsets tes också är fullständigt reversibel; om det ekonomiska systemet kollapsar så tillintetgörs även grunden för demokratin. Frågan är dock – vilket lyftes fram redan i inledning till det här scenariot – om det verkligen är rimligt att anta existensen av ett sådant, i det närmaste deterministiskt, samband? Kanske har det demokratiska statsskicket genom sin framgångsrika existens under 1900-talet de facto gjort sig odödligt för överskådlig tid? Kanske känner människor en sådan djupgående affinitet med de liberala demokratiska principerna att de kommer att försöka bevara dessa även utan den hittillsvarande ekonomiska basen?

I detta scenario står det dock klart att vid en global ekonomisk kollaps så förmår inte de liberala staterna att hålla emot de sönderbrytande krafterna. I dess ställe följer anarki i kombination med främst auktoritära (och decentraliserade) samhällsformer. Det är dock alltför lätt att överdriva det eskatologiska i en sådan framtidslinje. För även om de politiska institutioner vi idag tar för självklara skulle brytas ner så behöver det inte betyda att demokratin livskraft för all framtid är uttömd. Möjligen kan man se en sådan tillbakagång som den naturliga reaktionen på århundraden av framåtskridande. Ophuls skriver:

"However, we must recognize that a large measure of devolution or retrogression in terms of current values will inevitably follow 400 years of continual evolution and 'progress'"¹³⁰

Det synes inte heller orimligt att tänka sig att, efter en kortare eller längre period av sönderfall, nya enande krafter kan uppstå som förmår återskapa åtminstone vissa aspekter av dagens samhälle och politiska institutioner. Sådana återskapade samhällen kommer emellertid säkerligen att vägledas av alltigenom annorlunda värdenormer än dagens. Åter till Ophuls:

"In brief, liberal democracy as we know it ... is doomed by ecological scarcity ... Moreover, it appears that the basic principles of modern industrial civilization are also incompatible with ecological scarcity and that the whole ideology of modernity growing out of the Enlightenment, especially such central tenets as individualism, may no longer be viable."¹³¹

¹²⁷ Næss, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle*, sidan 164

¹²⁸ Dobson, Andrew (2000) *Green Political Thought*, sidan 168

¹²⁹ Karvonen, Lauri (1999) *Demokratisering*, sidan 28

¹³⁰ Ophuls, William (1992) *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*, sidan 281

¹³¹ *ibid.*, sidan 3

Du vill gå ut i världen och ger Dig ut med två tomma händer, med något slags löfte om frihet, något som de i sin enfald och med sin medfödda omåttlighet inte ens kan föreställa sig och som de fruktar och skräms av, eftersom det aldrig funnits något för människan och det mänskliga samfundet mer outhärdligt än friheten!

– Fjodor Dostojevskij *Bröderna Karamazov*

5. Fundamentalism

Tanken att upplysningsprojektet skulle övergå i sin motsats, nämligen ofrihet, auktoritet och fanatism uppstod kanske först när franska revolutionens efterverkningar analyserades av sin samtids politiska teoretiker. Vi tänker här särskilt på Edmund Burke som i skoningslösa drag tillmätte ansvaret för det katastrofala i revolutionen på de franska upplysningsfilosoferna. Han ansåg att de i förnuftets namn hade kritiserat olika ”fördomar” och därmed ”velat kullkasta allt bestående och ersätta det med sina egna skrivbordsprojekt och abstrakta teorier”¹³². Effekten skulle, enligt Burke, bara kunna bli en: tyranni och moralens upplösning.

Burkes och övriga konservativa tänkares motstånd mot sociala och politiska reformer visade sig emellertid endast äga en suspensiv verkan. Under åren fram till 1914 kom Europa att uppleva ett aldrig tidigare skådat materiellt och industriellt framåtskridande. Samtidigt ökade hela tiden antalet konstitutionella, representativa och demokratiska regeringar. Det föreföll flyktigt betraktat som om upplysningsprojektet till stor del höll på att lyckas, om än kanske inte alltid på det sätt som dess upphovsmän tänkt sig. Visserligen fanns det även före 1914 intellektuella strömningar och tidshändelser som förebådade den klassiska liberalismens utdöende, vi kan här nämna en visionär som Friedrich Nietzsche eller framväxten av socialdarwinismen och marxismen. Men det var förmodligen först i första världskrigets skyttegravar och dess decimerande av en hel generation unga män som folkflertalet började ana att priset för den ”nya sköna värld” som moderniteten önskade skapa riskerade att bli utomordentligt högt. Efter ett hastigt mellanspel – under vilket demokratin tillskrevs en kort men skenbar seger – visade det andra världskriget än tydligare på att upplysningen på något sätt bar på sin egen självförstörelse. Det är lätt att betrakta det civilisatoriska framåtskridandes övergång i reaktionärt barbari som en paradox. Med emfas undrar man hur ett kulturfolk som det tyska kunde driva vansinnet till det yttersta i förintelselägren?

Det första större teoretiska verk som försökte närma sig denna paradox var *Upplysningens dialektik*. Bakom dess särpräglade text stod två tyska filosofer, Horkheimer och Adorno, som under andra världskriget befann sig i Förenta Staterna. I inledningen från 1944 står att läsa:

”Vi hyser inga som helst tvivel om – det är rentav vår arbetshypotes – att ett fritt samhälle är vad allt upplysningstänkande syftar till. Ändå menar vi oss lika tydligt se att just detta tänkande, i lika hög grad som de konkreta historiska former och samhällsinstitutioner som det växer samman med, samtidigt bär på fröet till den rörelse i motsatt riktning vi nu bevittnar på alla områden. Om upplysningen inte gör sig reda för denna motverkande tendens, beseglar den sitt eget öde. Överläts all medvetenhet om det destruktiva i framsteget åt framstegets fiender, så förlorar ett redan styrsellöst pragmatiserat tänkande definitivt sin frigörande karaktär och därmed också varje likhet med sanning.”¹³³

¹³² Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 126

¹³³ Horkheimer, Max och Adorno, Theodor (1996) *Upplysningens dialektik*, sidan 11

Här framträder en bild där det reaktionära och det progressiva inte bör ses som motsatspoler utan tvärtom som två aspekter av en och samma utvecklingsprocess. Ett sådant betraktelsesätt synes vara den naturliga motpolen till den evolutionära historiesyn vi tidigare mött hos bland annat Francis Fukuyama. Det skulle betyda att höjd civilisation på intet sätt är en garanti för moralisk förbättring utan tvärtom kanske en förutsättning för det verkliga barbariet. Vänder vi blicken till kalla krigets kärnvapenkapprustning och hot om ”knappptryckarkrig” framstår en sådan slutsats inte omöjlig. Vi låter åter Horkheimer och Adorno tala:

”De teknologiskt fostrade massornas egendomliga beredskap att låta sig hypnotiseras av varje slags despotism och den destruktiva affiniteten mellan denna beredskap och den rasistiska paranoian – hela denna obegripliga fördumning vittnar om den nuvarande bristen på teoretisk förståelse”¹³⁴

Stärkta av framförallt det senaste decenniets substantiella demokratisering känns emellertid dessa ord först otidsenliga. Mellan 1975 och 1995 mer än fördubblades antalet demokratier i världen¹³⁵. Inte kan ett nytt återfall i diktatur, fanatism och atavistiska statsformer vara möjligt? Istället för att med en dåres envishet försöka påvisa vår civilisations beständighet kan det vara klokt att besinna dess historiska motsvarigheter i tidigare skeenden. Den aktade brittiske historikern Arnold J Toynbee tänkte sig att när en civilisation befinner sig på höjden av sin blomstring så förblindas dess folk av ”the mirage of immortality”¹³⁶. De föreställer sig att deras samhälle är den slutgiltiga formen för mänsklig samfällighet. Så var fallet med Romarriket, den arabiska högkulturen och Mongolväldet¹³⁷. Kan det inte vara så att vår kultur just nu befinner sig i detta tillstånd och därför inte förmår begrunda sitt eget förestående borttynande? Eller är det tvärtom så att vi nu står inför något historiskt unikt, vad V.S. Naipul kallar en ”universal civilization”?¹³⁸

Grundtemat bakom scenariot ”fundamentalism” – som det skisseras i teoridelen – kan koncentreras i föreställningen att auktoritär makt är den naturliga normen för mänsklig samfällighet. Den liberala staten blir till följd därav ett undantag; en kort historisk episod möjliggjord av vissa gynnsamma omständigheter men omöjlig att bevara över tid. Idén att dagens liberala stater kan tänkas bli hotade av ”religious and tribal fundamentalism” känner vi från teoridelen korta ord om Benjamin Barber. Utifrån denne, för samtiden betydande, politiska teoretiker ska vi nu försöka bena ut vilka premisser som kan antas krävas för att en fundamentalistisk ordning ska komma till stånd. Undersökningen av dessa premisser riskerar emellertid att som en konsekvens av det begränsande utrymmet bli mer argumenterande än analytisk. Ett sådant tillvägagångssätt bör dock ändå tillåtas emedan det förhoppningsvis har förmågan att låta läsaren ana det orsakssamband som konstituerar en väsentlig del av scenariots världsbild. Till följd av detta orsakssambands formegenskaper synes det vidare instruktivt att även infoga ett mer generellt resonemang om samhällets beständighet över tid.

Efter att detta orsakssamband behandlats kommer ett mer futurologiskt resonemang att föras beträffande cybernetik och en ovanligt formulerad fundering: givet att det vore tekniskt möjligt, eftersträvar fundamentalistiska och totalitära regimer verklig tankekontroll? Eller finner de i själva verket sitt existensberättigande i att människorna av fri vilja väljer att förbli lojala? Efter denna mindre exkurs sammanfattas avslutningsvis scenariot i förhållande till samtidens allt mer demokratiska värld.

¹³⁴ Horkheimer, Max och Adorno, Theodor (1996) *Upplysningens dialektik*, sidan 11

¹³⁵ Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, sidan 20

¹³⁶ Huntington, Samuel P (1996) *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, sidan 301

¹³⁷ *ibid.*

¹³⁸ *ibid.*, sidan 56

5.1 Varför fundamentalism?

Det synes relevant att fråga varför detta scenario har fått beteckningen ”fundamentalism” och inte ”totalitarism” eller något motsvarande. Förklaring därtill står att finna i det fenomen som scenariot kan anses vara en reaktion på, nämligen moderniteten. I teoridelen gavs en introduktion till den problematiska relationen mellan moderniteten och fundamentalismen. Här kommer vi nu att kort försöka visa varför moderniteten, såsom den uttrycks i de koloniserande och expansionistiska attityder Barber har valt att kalla McWorld, så djupgående hotar just den exkluderande gemenskap som fundamentalismen strävar efter att bevara. Även om moderniteten kan tänkas vara problematisk för alla sorters totalitära regimer är den särskilt bekymmersam för de fundamentalistiska. Med ett möjligt undantag för fascismen synes det nämligen som om andra totalitära system (baserade på exempelvis kommunism) i hög grad söker tillägna sig modernitetens frukter, om än med vissa specifika förbehåll. Fundamentalismen har ”ingenting till övers för demokrati, pluralism, religiös tolerans, fredsbevarande insatser, yttrandefrihet eller åtskillnad mellan kyrka och stat”¹³⁹. Den utmanar därmed själva kärnan i moderniteten. Denna provokation blir särskilt tydlig i frågor som rör de sekulärt definierade mänskliga rättigheterna. Fundamentalisternas ståndpunkt är härvidlag enligt Steve Bruce – utifrån ett historiskt perspektiv – emellertid inte så egendomlig:

”But for most religious traditions for most of human history the idea that the godly and ungodly, the righteous and the sinner, should be equally favoured would have been abhorrent”¹⁴⁰

För den av moderniteten frambragda liberala staten är en gradering av rättigheter utifrån religiös hållning däremot en absurditet. Moderna författningar bygger på en förnuftsrettslig idé om att medborgarna av fri vilja sluter sig samman till en gemenskap av fria och jämbördiga medlemmar. Konflikten med den liberala statens principer blir härvid absolut. Hos Paul Gilbert heter det: ”a theocratic state could not emerge on...liberal principles because it would not be a tolerant one...it would not simply favour but enforce a particular way of life”¹⁴¹.

Fundamentalistiska teologier och ideologier växer, enligt religionshistorikern Karen Armstrong, ofta fram ur fruktan. Hon skriver: ”längtan efter att hävda läror, resa murar, dra gränser och segregera de trogna i helgade enklaver är något som föds ur skräcken för utplåning”¹⁴². Moderniteten har visat sig innebära just ett allvarligt påbud för, om än inte fysisk utplåning, så i varje desintegration och assimilation. Ensam synes dock inte denna spänning mellan fundamentalism och modernitet kunna förklara världen som den framträder i scenariot. Vi behöver nämligen ännu en viktig komponent: anarkin. För om moderniteten och dess förvuxna stat med lika rättigheter är skrämmande för fundamentalismen är anarkin och dess avsaknad av stat den fullständiga skräckvisionen. Att så är fallet förstår vi om vi betänker att fundamentalistiska rörelser tills stor del strävar efter att med restaurativa medel efterlikna den trygghet och beständighet de anser ha gått förlorad genom moderniteten. Fundamentalismen försöker ge de egna livsvärdena absolut stabilitet. I ett tillstånd av social splittring och samhällelig upplösning är detta inte möjligt. Det kan följaktligen tyckas rimligt att påstå att anarkin är en tänkbar grogrund för framväxten av fundamentalistiska statsbildningar. Men ett sådant påstående löser inte vårt problem, det flyttar endast dess fokus. Vår fråga blir nämligen i så fall: hur uppstår anarkin? Det är för att ge ett tänkbart svar på den frågan som vi nu närmare måste studera kravet på erkännande.

¹³⁹ Armstrong, Karen (2001) *Kampen för Gud*, sidan 9

¹⁴⁰ Bruce, Steve (2000) *Fundamentalism*, sidan 33

¹⁴¹ Gilbert, Paul (2000) *Peoples, Cultures and Nations in Political Philosophy*, sidan 89

¹⁴² Armstrong, Karen (2000) *Kampen för Gud*, sidan 435

5.2 Kravet på erkännande

Som Charles Taylor konstaterar har ”flera inslag i nutida politik med behovet av, och ibland kravet på, *erkännande* att göra”¹⁴³. Dessa erkännanden och kampen för dem kan ta sig många skilda uttryck. Så länge det handlar om att garantera alla minoriteter de rättigheter som tillkommer majoriteten föreligger naturligtvis inget motsatsförhållande med en universallistisk syn på individen. Därför kan exempelvis 1960-talets medborgarrättsrörelse i Förenta Staterna betraktas som en universallistisk rörelse. Kravet på erkännande kan dock gå bortom likhetsprincipen och istället kräva förmåner för en viss särart. Detta blir särskilt problematiskt när särartens önskemål kläds i termer av autonomi. I sin oskyldigaste form betyder dock dessa strävande efter erkännande enligt Barber främst:

”a simple search for a local identity, some set of common personal attributes to hold out against the numbing and neutering uniformities of industrial modernization and the colonizing culture of McWorld”¹⁴⁴

I sin mer extrema form betyder de heligt krig och den förstörelse vi bevittnade den 11 september 2001 i New York och Washington. Mellan dessa extrema poler ser vi kravet på erkännande i allt från ungdomsgängens delkulturer till uppdelning av länder som Bosnien Hercegovina i små miniatyrstater. Det sistnämnda fångar åter Barber i en tänkvärd passage:

”The futile Owen-Vance map for the partition of Bosnia, multiplying boundaries as it narrowed the compass of ethnic communities, finally seem to give respectability to gang logic, trying to write into law the absurdity of treating nearly each city block as a nation, almost every housing unit a potential sovereign. In other times, this bankrupt political arrangement ... would carry the name anarchy”¹⁴⁵

Ställer vi Barbers slutsats i relation till vår egen tidigare förvärvade förståelse för relationen mellan anarki och fundamentalism kan vi göra oss en föraning om vad för sorts krafter det är som på allvar förmår skapa en grund för fundamentalism. En dylik anarki – eller för att tala med John Milton – Pandæmonium är en värld helt utan central kontroll och reglering. I en sådan värld ter sig steget till fundamentalistiska regimer inte lika långt som från dagens liberala statsskick. Utbredd anarki till följd av kamp för erkännande och autonomi bör följaktligen betraktas som den enskilt viktigaste premissen för fundamentalismens framväxt som den gestaltas i scenariot. Ett (förenklat) orsakssamband kan i så fall tecknas i en tidslinje:

Kamp för erkännande och autonomi → Anarki → Fundamentalism

Vänder vi åter blicken till vår egen samtid måste vi emellertid uppriktigt fråga oss om dessa sönderbrytande krafter verkligen är så starka att de förmår hota stabiliteten även i Västerlandets grundmurade demokratier? För även om sökandet efter erkännande och i förlängningen autonomi förmår underminera vissa samhällen bör vi även beakta de krafter som verkar i motsatt riktning. Ser vi till det senaste decenniet framträder nämligen tydliga integrerande krafter (exempelvis i västra Europa) parallellt med de desintegrerande tendenserna inom framförallt det forna Östblocket. Dessa integrerande och centripetala krafter verkar tvärtom för att konsolidera demokratin och därigenom gjuta nytt liv i det medborgarideal som definieras utifrån universallistiska grunder.

¹⁴³ Taylor, Charles (1999) *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, sidan 37

¹⁴⁴ Barber, Benjamin (2001) *Jihad vs. McWorld*, sidan 9

¹⁴⁵ *ibid.*, sidan 11

5.3 Social entropi – fiktion eller verklighet?

Entropi kan beskrivas som en tendens hos ett system att förändras i riktning mot sin mest oordnade och därmed också mest sannolika fördelning. Begreppet har sitt ursprung i termodynamiken där det betyder att mängden icke tillgänglig energi – i ett slutet system – kontinuerligt tilltar vid alla sorters fysiska processer¹⁴⁶. Entropin får till yttersta konsekvens att universum i sin helhet successivt rör sig bort från ordnade energirika tillstånd mot mer kaotiska och energifattiga; energin sprids helt enkelt ut och blir allt mindre strukturerad. Kring denna principens giltighet, som den formuleras i termodynamikens andra lag, råder utomordentlig stor enighet bland fysikerna av idag.

Vårt ärende gäller emellertid inte fysik utan politik och framförallt samhällens beständighet. Men de bakomliggande företeelserna kan tänkas erinra om varandra. Är de komplexa system som människan skapar, exempelvis stater och imperier, verkligen beständiga över längre tid? Fallor inte även de offer för sönderfall och för vad vi skulle kunna beteckna som social entropi? Svaret på dessa frågor förefaller vara i hög grad tidsbundet. Vid tiden för Romarrikets fall skulle en sådan tanke säkerligen ha vunnit ett stort antal meningsfränder. Människorna såg då hur en lång era av maktkoncentration och relativ stabilitet förbyttes i eskalerande kaos och framväxten av flera konkurrerande (men samtidigt svaga) maktcentra. Presenterades tanken om social entropi däremot för människorna under artonhundratalets tidevarv av nationsbygge och nationell konsolidering skulle den förmodligen ha framstått som i det närmaste befängd. Beaktande dessa två historiska ytterligheter ligger det nära till hands att fråga om dagens västerländska samhälle kan betecknas som stabilt? Svaret är inte givet. Det bör nog betraktas som en öppen fråga ifall det föreligger en tendens mot ökad entropi i vår kultur. Följaktligen är det än mer osäkert om denna tendens är så stark att den i sin förlängning kan leda till den långtgående anarki som innevarande scenario föreskriver.

I denna studie har begreppet entropi undvikits i klassificeringarna av scenarierna (längre fram återkommer vi till varför så skett). Istället talar vi om centrifugala respektive centripetala kulturella krafter. Med centrifugala krafter menas de tendenser som verkar splittrande på samhället, vilket överfört till entropibegreppet skulle betyda ökad social entropi. De centripetala krafterna verkar följaktligen i motsatt riktning. Denna dikotomi skulle naturligtvis även kunna klädas i termer av integration respektive desintegration.

Frågan om dagens samhälle i sin helhet rör sig mot ökad social entropi synes vidare omöjlig att besvara på ett vetenskapligt heltäckande sätt. Det framstår som om alla bedömningar i frågan till slut måste falla tillbaka på vår intuition (vilken i sin tur definieras utifrån vår världsåskådning). För att ändå kunna ta med denna till synes viktiga parameter i studien har scenarierna skisserats med olika premisser. Scenario 1 och 4 förutsätter övervägande centripetala kulturella krafter medan scenario 2 och 3 utgår från att de centrifugala krafterna dominerar. Till sist något om varför begreppet entropi inte används genomgående. Anledningen därtill ligger i författarens försök att undvika den lockelse som den ungersk-amerikanska matematikern John von Neumann väl illustrerade i följande ord:

"You should call it entropy for two reasons. In the first place your uncertainty function has been used in statistical mechanics under that name, so it already has a name. In the second place, and more important, no one knows what entropy really is, so in a debate you will always have the advantage."

¹⁴⁶ Renard, Krister (1995) *Den moderna fysikens grunder*, sidan 31

5.4 Dystopisk framtidssyn - tankekontroll

Ett återkommande tema i populärlitteraturens mer dystopiska framtidsskildringar är cybernetik. Ordet ”cybernetik” kommer ursprungligen från grekiskans ”kybernetes”, där det har betydelsen ”styrman”. I dagens kontext förstås dock cybernetik främst som (den framtida) möjligheten att sammankoppla människans kropp och hjärnfunktioner med olika former av informationsteknologi. Medicinsk forskning har under lång tid arbetat med dessa frågor för att exempelvis kunna erbjuda funktionshindrade personer möjlighet att med tankekraft styra proteser. En annan tänkbar tillämpning är, att genom implantat, ge döva människor möjlighet att uppfatta ljud.

Trots att vi bör vara medvetna om att vi rör vid filosofiskt utomordentligt sammansatta frågor kommer vi här att inlåta oss på ett litet tankeexperiment. Låt oss börja med att stipulera att det i en (avlägsen?) framtid är möjligt att genom ett kirurgiskt ingrepp placera ett implantat i människokroppen vilket kan användas för att dels nå kunskap om och dels påverka en människas tankar och handlingar. Låt oss vidare anta att även framtidens totalitära stater kommer att avsätta en oerhörd mängd energi till att försöka kontrollera medborgarna genom olika former av propaganda och statssäkerhetssystem av det slag vi exempelvis såg i det forna Östtyskland. Givet att dessa antagande visar sig vara riktiga synes det relevant att fråga om en dylik cybernetisk teknik inte skulle utgöra en alltför stark lockelse för det politiska ledarskapet? Det förefaller nämligen svårt att tänka sig att en totalitär regim enbart av respekt för humanistiskt färgade invändningar skulle avstå från cybernetiskt tankekontrollerande teknik. Tvärtom skulle den kanske se en chans att för all framtid garantera sin makt?

En sådan slutsats är dock inte given. Vi kan här kort anföra två skäl. (1) Särskilt fundamentalistiska ledare fäster stor vikt vid att människan av fri vilja väljer att underkasta sig deras auktoritet (retoriskt: vem vill leda en grupp viljelösa ”djur”?). (2) Utvecklandet av en så pass avancerad teknologi förutsätter förmodligen existensen av ett fritt och dynamiskt forskarsamhälle vilket knappast låter sig kombineras med en totalitär regim. Av dessa två argument synes framförallt det första äga en stark inre bärkraft. Men även om det kanske hindrar utbrett bruk av cybernetik finns dock en risk att tekniken används i begränsad omfattning mot exempelvis politiska dissidenter. Om tankekontroll vid någon punkt i framtiden blir möjlig och därtill rent utav förverkligas i större skala kommer förmodligen förutsättningarna för det vi kallar politik och maktutövning att i grunden förändras.

5.5 Samtidsperspektiv

Precis som Lauri Karvonen påpekar finns en tendens att se dagens demokratiseringstrend som oåterkallelig¹⁴⁷. Genom såväl det här scenariot som det föregående visas dock att så inte av nödvändighet behöver vara fallet. Att acceptera detta påstående är inte detsamma som att acceptera sannolikheten i en utveckling i linje med innevarande scenario. Kanske har lockelsen i det totalitära statsskicket radikalt dämpats genom det tjugonde århundradets misslyckande för dylika samhällsbildningar? Ändå synes det förmätet att helt bortse från risken att totalitära och kanske även fundamentalistiska regimer åter kommer till makten. Karen Armstrong anser att risken att en fundamentalistisk teologi skulle vinna större stöd i Förenta Staterna är minimal. Hon finner dock uppfattningen att ”en auktoritär statskyrka, i händelse av en stor miljökatastrof eller ekonomisk katastrof, skulle kunna komma att ersätta upplysningens liberala statsskick” inte alltigenom orimlig¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Karvonen, Lauri (1997) *Demokratisering*, sidan 120

¹⁴⁸ Armstrong, Karen (2001) *Kampen för Gud*, sidan 427

Go forward, Faustus, in that famous art,
Wherein all nature's treasure is contained.
Be thou on earth as Jove is in the sky
Lord and commander of these elements

– Christopher Marlow *Doctor Faustus*

6. Eudaimonism

Ordet utopia har en intressant semantisk grund. Det bygger på en ordlek där två grekiska ord, "outopia" (ingen plats) och "eutopia" (lycklig eller god plats) kombineras genom att den inledande bokstaven tas bort. Den tvetydighet som Thomas More därigenom åstadkom har visat sig förträffligt väl fånga människans inställning till ett potentiellt världsligt lyckorike. Under en stor del av mänsklighetens historia har det nämligen ansetts givet att människan, betraktad utifrån en aggregerade social nivå, aldrig skulle kunna förändra sin situation. Fattigdom, förtryck och okunskap var förutbestämt i den mänskliga naturen. I teoridelen har vi diskuterat hur denna determinism genom upplysningen och moderniteten förbyttes i sin diametrala motsats; framsteget blev den naturliga normen och allt tycktes möjligt.

Denna genomgripande förändring till trots så har ordet utopi idag starka konnotationer av bristande realism och illusioner. Även samtidens mest förhårdade framstegsoptimister synes tveka inför möjligheterna att förverkliga ett mänskligt lyckorike. Kritiken mot det moderna projektet, vilken vi bekantade oss med i teoridelen, framstår nästan vara identiskt överförbar på utopin. Betyder det att vårt samhälle och dess demokratiska institutioner inte kan ordnas radikalt annorlunda och bättre? Ger vi Francis Fukuyama rätt när han säger att den liberala demokratin är slutmålet på den sociala evolutionens möjlighetskarta?

Det är för att möta dessa frågeställningar som detta scenario finns medtaget i studien. Det förefaller klokt att säga något kort om scenariots tillblivelse och idéhistoriska rötter. Scenariot är inte hämtat från en enhetlig framtidsvision som den framträder hos någon specifik politisk filosof eller skönlitterär skriftställare. Det ska emellertid inte förstås som att scenariot svävar idéhistoriskt fritt. En klassisk bevandrad läsare har kanske redan associerat namnet eudaimonism till Aristoteles och hans uppfattning om det högsta goda. Någon annan har vid skisseringen av scenariot möjligen kommit att tänka på Stephen Toulmin. Båda dessa associationer delas av författaren men de leder inte var för sig helt rätt. Metoden bakom scenariots tillblivelse är nämligen framförallt sammansmältning av ett flertal olika "lösningar" som politiska teoretiker givit ett antal specifika problem. Till denna eklektiska mix har sedan tillförts en viss inspiration från populärkulturens framtidsskildringar. För den teologiskt undrande kan det vidare vara på sin plats med ett klargörande. Scenariot implicerar ingen sekulär frälsningslära. Människans andliga situation antas vara densamma som i vår tid (kanske densamma i alla tider?). Däremot har mänskligheten, betraktad utifrån en aggregerad social nivå, genom framförallt samhällsekonomiska omprioriteringar och institutionella reformer på ett djupgående sätt omdanat världen.

Ett av flera möjliga sätt att motivera inkluderingen av detta scenario är att peka på att det de facto kanske inte är så realistiskt. Det förefaller rimligt att en sådan argumentation utgår från tre centrala komponenter i scenariot: (1) upprättandet av en kosmopolitisk demokrati, (2) den radikala jämställdheten mellan könen och (3) ekonomisk jämlikhet mellan världens olika områden. Utifrån dessa tre teman kan vi nämligen närmare granska scenariots premisser och motiveringsprinciper. Avslutningsvis förs en mer sammanhållen diskussion kring vad eudaimonism skulle kunna betyda för demokratin i sin helhet.

6.1 En kosmopolitisk demokratimodell

Redan Immanuel Kant uttryckte i *Den eviga freden* från 1795 föreställningen att verklig och långvarig fred endast kan uppnås i en världsomspännande federation. I ett sådant folkförbund skulle världsmedborgarskapet förverkligas varigenom även rätten skulle erhålla universell giltighet¹⁴⁹. Världshistorien följde dock inte Kants rekommendationer, istället blev de följande århundradena de skoningslösaste mänskligheten någonsin bevittnat. Krigets rättslöshet gjordes till norm i förintelselägrens vanvett och i de etniska rensningarnas logik. Faktum är att vid inledningen av det tjugoförsta århundradet förfogar människan sedan ett antal decennier över en förstörelsekraft av en sådan magnitud att den för all framtid kan släcka livet på planeten.

Den tekniska utvecklingen har emellertid samtidigt gjort människan medveten om hennes begränsade livsvillkor. Genom rymdfarten kan vi färdas längs planetens hela omkrets på under en timme. Vi har sedan några årtionden tillbaka kunnat betrakta vår planet från månens yta och därifrån ana vad vi egentligen har att förvalta, nämligen ett stoftkorn i universums oändliga rymder. Med utgångspunkt i dessa nya perspektiv har många politiska tänkare uttryckt tveksamhet över den hittillsvarande världsordningen och dess nationalstatslogik. Särskilt frapperande har man ansett det vara att trots att allt fler av världens stater internt blir alltmer demokratiska så kvarstår i grunden ett maktrealistiskt anarkistiskt förhållande mellan stater. Undantagen från denna princip bygger på framförhandlande, frivilligt ingångna avtal¹⁵⁰. Visserligen har det allt sedan Montesquieus och Kants dagar varit ett etablerat ”faktum” i forskningen kring internationell politik att demokratier inbördes är avsevärt mindre benägna till krig än auktoritära statsformer¹⁵¹. Däremot har det inte förelegat närmelsevis samma konsensus kring i vilken grad de konstituerande principerna för nationell demokrati kan eller ens bör överföras till den internationella sfären. Som exempel på sådana fundamentala principer kan nämnas respekten för minoriteter, den juridiska maktens oberoende och upprätthållandet av de mänskliga rättigheterna.

Detta scenario föreskriver inrättandet av en kosmopolitisk demokratimodell. Termen är relativt sentida och har i egentlig mening introduceras först under 1990-talet¹⁵². En kosmopolitisk demokrati ska inte förstås som ett komplett federalt system utan ”endast som ett övergripande organiseringsystem för det internationella samhället”¹⁵³. Inom vissa politikområden – bland annat säkerhetspolitik, monetär struktur och ekonomisk integration – går dock scenariot bortom den tolkning av begreppet som ges hos exempelvis Held¹⁵⁴. Om inte annat så av utrymmesskäl är det dock omöjligt att i detalj definiera formegenskaperna för den kosmopolitiska demokratin som den gestaltas i scenariot. Framställning måste följaktligen hållas på ett mer generellt och översiktligt plan. Emellertid kan en del frågeställningar, exempelvis antalet delegater i ett globalt parlament, vid en första anblick tyckas alltför detaljartade men – vilket framöver kommer att visas – kan en sådan enkel sifferuppgift få stora konsekvenser. Vid analysen av den i scenariot givna kosmopolitiska demokratimodellen kommer vi särskilt att behandla (1) institutioner och (2) frågan om politisk legitimitet. Till dessa två aspekter fogas också (3) ett mer generellt hållet avsnitt om vilka politikområden som till sin natur kan tänkas vara särskilt lämpade att behandla inom ramen för en global demokratisk viljebildning.

¹⁴⁹ Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 117

¹⁵⁰ Goldmann, Kjell (red.) (1999) *Politikens internationalisering*, sidan 31

¹⁵¹ Archibugi, Daniele och Held David (red.) (1995) *Cosmopolitan Democracy*, sidan 10

¹⁵² *ibid.*, sidan 12

¹⁵³ Pettersson, Fredrik (1999) *En analys av den kosmopolitiska demokratin och möjliga vägar för att nå denna modell*, sidan 16

¹⁵⁴ Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 429-437

6.1.1 Institutioner

Den kanske mest särpräglade av de institutioner som bildar den kosmopolitiska demokrati-modellen, enligt den definition vi möter hos Held, är det globala parlamentet¹⁵⁵. Ett sådant parlament bör, för att kunna erhålla demokratisk legitimitet, vara direktvalt av hela jordens befolkning. Däremot är det en öppen fråga vilken representationsprincip som ska vara gällande vad beträffar valet av delegater. Förmodligen kan det bli aktuellt med en kombination av flera olika principer, exempelvis åsiktsrepresentation, etnisk representation och geografisk representation. En delikat fråga gäller fastställandet av antalet delegater för ett globalt parlament. Det här är ett problem vi känner från samtidens Europaparlament om än i betydligt mindre skala. Rakt på sak består svårigheten i att om folkrika länder som Kina ska få en rättvis mängd delegater i förhållande till sitt invånarantal så blir mindre länder, som exempelvis Luxemburg, helt utan representation. En möjlig utväg skulle kunna tänkas vara att öka antalet delegater så att även befolkningen i mindre länder erhåller åtminstone någon representation. Baksidan av en sådan konstruktion är dock att parlamentet riskera att lamslösas av sin egen tyngd och inte förmår att effektivt arbeta fram nya lagförslag. Medvetna om detta dilemma ser vi tydligare varför man kan tänkas behöver kombinera flera olika representationsprinciper för att uppnå en rättvis men samtidigt hanterbar sammansättning av delegater. Oavsett valmetod bör delegaterna i ett globalt parlament emellertid – precis som Europaparlamentarikerna – i första hand representera sina väljare och inte sina respektive länder¹⁵⁶.

En återkommande tanke i kosmopolitiska demokrati-modeller är att ett folkvalt globalt parlament delar makten med en församlingen baserad på mellanstatliga principer, det vill säga att varje land äger en röst. En sådan församling finns redan idag, nämligen Förenta Nationernas Generalförsamling. I denna församling representeras medlemsländernas regeringar. En annan viktig aspekt av scenariots kosmopolitiska demokrati-modell är den juridiska. Redan i samtiden finns en internationell domstol med säte i Haag som har till uppgift att, på ett medlemslands begäran, reglera konflikter mellan medlemsländerna och utverka skiljedom¹⁵⁷. I scenariot förutsätts denna domstol kunna agera utan begäran från ett medlemsland och dess domslut ska till sin karaktär vara tvingande¹⁵⁸. En återkommande och central uppgift för en överstatlig juridisk instans blir att trygga de mänskliga rättigheterna. Jürgen Habermas framhåller att en rättsgemenskap, som är lokaliserad i tid och rum, skyddar ”sina medlemmars integritet endast i den grad som dessa förvärvar den artificiella statusen som *bärare av rättigheter*”¹⁵⁹. På en grundläggande nivå garanteras dessa rättigheter av den permanenta internationella krigsförbrytardomstol som redan synes bli verklighet under år 2003 (även den lokaliserad till Haag)¹⁶⁰. Till den domstol som håller på att organiseras kan dock endast brott som folkmord och förbrytelse mot Genèvekonventionerna hänföras. I scenariot föreskrivs därför även upprättandet av en internationell rättsinstans för att mer allmänt pröva tolkningen av de mänskliga rättigheterna (jämför Europadomstolen)¹⁶¹.

Vi har nu översiktligt diskuterat vilka institutionella former som den kosmopolitiska demokratin kan tänkas anta i scenariot. Låt oss nu gå vidare och analysera den kanske största stötstenen, nämligen möjligheterna för de här beskrivna strukturerna att uppbära legitimitet.

¹⁵⁵ Held, David (1997) *Demokrati-modeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 432

¹⁵⁶ Wennerström, Erik (1999) *Några främmande staters politiska system*, sidan 129

¹⁵⁷ *ibid.*, sidan 153f

¹⁵⁸ Archibugi, Daniele och Held David (red.) (1995) *Cosmopolitan Democracy*, sidan 178

¹⁵⁹ Habermas, Jürgen (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, sidan 66

¹⁶⁰ Se artikel i Dagens Nyheter 2002-03-31: *Fokus: Fredsaktivisternas dröm*, sidan A 12

¹⁶¹ Wennerström, Erik (1999) *Några främmande staters politiska system*, sidan 159

6.1.2 Legitimitet

I ett auktoritärt samhälle upprätthålls den politiska ordningen primärt genom statens bruk av tvångsmedel. Det är få som på allvar menar att detsamma gäller för en modern demokratisk rättsstat. Snarare synes den politiska ordningen vara ett resultat av en invecklad väv av ömsesidiga beroende mellan politiska, ekonomiska och sociala institutioner. Dessa verksamheter ”delar gemensamt maktens centra”¹⁶². Ser vi till samtidigt framträder en bild av att de demokratiska representativa institutionerna visserligen fortfarande har en avgörande betydelse för den formella kontrollen över den liberala staten men att även andra organiserade intressen utövar ett starkt politiskt inflytande. Ofta påtalas att det föreligger en diskrepans mellan den makt som officiellt regleras i exempelvis författningar och de möjligheter som politiken de facto har att påverka samhället. I media möts vi exempelvis ideligen av konstaterandet att ”marknaden”, varvid vanligen förstås den internationella finansmarknaden, bör tillskrivas en väsentlig makt.

Med denna bakgrund synes förskjutningen av makt till världsomspännande demokratiska institutioner mer komplex men samtidigt kanske också enklare än om man enkom föreställer sig att den liberala staten idag ensam äger all politisk makt och att densamma i scenariots framtid ska förflyttas till en global nivå. Alltjämt vore det oklokt att enbart se en sådan förändring som en teknikalitet. Nationalstaten har nämligen visat sig vara en utomordentligt livskraftig konstellation för att uttrycka demokratisk viljebildning. Kan verkligen en global regim erhålla samma legitimitet? Eller riskerar den att likt exempelvis dagens EU utsättas för omfattande kritik till följd av sina svåröverblickbara beslutsformer och vad Habermas betecknade som legitimitetsluckor? Svaret på dessa frågor synes beroende av dels (a) den demokratiska förankring som kan åstadkommas och dels (b) vilka politikområden som den globala regimen kommer att äga beslutskompetens inom. Den första premissen för legitimitet är förmodligen den knivigaste. Utifrån ett antropologiskt perspektiv känner vi nämligen att skillnaderna mellan stater och mellan kulturer har frambragt mycket skiftande samhällsformer världen över. Är det rimligt att tro att ens en begränsad konvergens kan uppnås beträffande de politiska procedurformerna och på en elementär nivå också om politikens innehåll? Utan att ens försöka ge ett svar kan det här vara klokt att återkomma till orsaksambanden bakom scenariots tillblivelse som de skisseras i teoridelen. Där föreskrivs att en omfattande (ekologisk) kris är den enande kraft som förmår samföra mänskligheten på global nivå. Det är dock inte givet att ett dylikt samband allmänt uppfattas som plausibelt. I scenariot ”Tillbaka till naturen” har vi tvärtom bevittnat att en ekologisk kris kan leda till splittring och politiskt sönderfall (för en vidare diskussion om vilka faktorer som här kan vara relevanta, se kapitel 5.3). Efter att ha klargjort denna osäkerhet går vi nu över till den premiss som främst är behäftad med politikens innehåll.

6.1.3 Politikområden

I teoridelen korta avsnitt om politikens internationalisering belystes det faktum att allt fler politikområden även i samtidigt antar en global karaktär. Miljön är givetvis paradexemplet på detta förhållande men även internationell finanspolitik, ekonomisk utveckling och terrorism bör nog med rätta betraktas som globala frågor. Som vi redan konstaterat synes möjligheten för en kosmopolitisk regim att erhålla legitimitet i väsentlig grad vara beroende av dess kapacitet att hantera den här sortens globala frågor på ett demokratiskt tillfredställande sätt. Målet härvid kan sägas vara att omstrukturera de territoriella gränserna för ansvarighets-systemet så att de frågor som idag undgår nationalstaternas auktoritet kan ställas under

¹⁶² Held, David (1997) *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, sidan 406

demokratisk kontroll. Ett område där detta blir särskilt tydligt är penningpolitiken inom vilket scenariot föreskriver en påtaglig innovation, nämligen införandet av en global monetär enhet. Genom en sådan reform elimineras – åtminstone bitvis – det fenomen vi känner som fluktuationer på valutamarkanden och vars konsekvenser i form av räntechocker och devalveringar blivit bara alltför välbekanta för många länders regeringar. Under avsnitt 6.3 kommer den internationella ekonomiska strukturen i scenariot att behandlas mer ingående.

Andra viktiga politikområden som kan tänkas behandlas inom ramen för en kosmopolitisk regim är transportpolitik, kommunikationssystem och rymdfart. Den mest genomgripande reformen gäller dock kontrollen av den militära makten. Målet därmed är internationell fred och säkerhet, medlen upphävande av de nationella militära strukturerna och kravet på ett internationellt demokratiskt fattat beslut vid varje våldsanvändning. Scenariot är härvid tämligen radikalt och föreskriver (på längre sikt) vad som har kallats en ”demilitarisering av det internationella samhället”¹⁶³. I en sådan reform koncentreras den primära motiveringsprincipen för den kosmopolitiska demokratimodellen. Det övergripande målet med den politiska integrationen är nämligen ”to remove state’s incentives for war and to engineer reform programs to transform international institutions from instruments of states to structures over them”¹⁶⁴.

6.2 Det radikala i feminismen

Det synes inte övermodigt att påstå att den förändring som vi – under loppet av framförallt det senaste århundradet – erfarit avseende kvinnans roll i allt väsentligt saknar historiska motsvarigheter. För även om det alltför föreligger ojämlikheter mellan könen äger kvinnorna i de västliga demokratierna idag en politisk, ekonomisk och juridisk frihet som deras medsystrar under svunna århundraden förmodligen inte ens skulle kunna göra sig en föreställning om. Ett samhälle med dagens jämställdhetsnivå skulle troligtvis (åtminstone för det stora flertalet) ha framstått som en lönlös utopi om det presenterades för exempelvis 1600-talets människor. Trots detta konstaterande betraktas kravet på jämställdhet mellan könen av många, däribland författaren, idag som självklart och odiskutabelt. Det synes följaktligen alltför lätt att bortse från hur radikal dagens feminism egentligen är betraktad utifrån ett historiskt perspektiv.

6.2.1 Tron på etiska framsteg

Implicit i strävan efter kvinnlig emancipation finns en föreställning om att människan verkligen äger förmågan till etiska framsteg. Medelst politiska reformer och folkbildning förutsätts det vara möjligt att i grunden förändra könsrollerna och därmed även exempelvis den ekonomiska ojämlikheten mellan kvinnor och män. Här skymtar inspirationen från de stora upplysningsfilosoferna och deras föreställningar om ett (framtida) moraliskt fullkommande av människan¹⁶⁵. Hos Pauline Johnson heter det:

”feminism’s protest at imposed gender relations preserves and extends the Enlightenment’s emancipatory vision in which human beings are affirmed as the determiners of their own social world.”¹⁶⁶

¹⁶³ Rapport från Kommission för Globalt Samarbete (1995) *Vårt globala granskning*, sidan 129

¹⁶⁴ Kegley Charles W. & Wittkopf, Eugene R. (2001) *World Politics – trend and transformation*, sidan 633

¹⁶⁵ Tron att framsteget inte enbart är begränsat till kunskapen utan även kan omfatta ett moraliskt fullkommande av människan känner vi framförallt från den franska upplysningsfilosofen Jean Antoine de Condorcet.

¹⁶⁶ Johnson, Pauline (1994) *Feminism as a radical humanism*, sidan 45

Det märkliga är emellertid att en sådan tilltro till människans etiska förmåga inte kan sägas råda inom de flesta andra områden. Få moderna människor tror exempelvis att det är möjligt att genom upplysningsprojektets fullbordan helt eliminera exempelvis kriminalitet och andra sociala problem. Trots detta insisterar många människor, däribland åter författaren, på att det är möjligt att i framtiden uppnå fullständig jämlikhet mellan könen. Dessvärre ligger det utanför ramen för denna studie att utifrån ett teoretiskt angreppssätt mer precist definiera vari denna skillnad i synsätt består. Vi kan dock konstatera att vi har att skaffa med en ytterst intressant diskrepans inom uppfattningen av människans etiska förmåga.

6.2.2 Jämställdhet i scenariots värld

Denna diskrepans kan tänkas vara relevant för vår studies syfte emedan en så pass radikal feminism som scenariot föreskriver förmodligen implicerar även en djupgående social förändring av människan. Därför är en av premisserna för scenariot "Eudaimonism" just att mänskligheten (i sin helhet) kan utvecklas i etiskt avseende. Det synes, åtminstone för författaren, i det närmaste omöjligt att vetenskapligt klargöra om så verkligen är fallet.

I takt med att kvinnorna i de västliga demokratierna erkänts grundläggande medborgerliga rättigheterna har det successivt klargjorts att deras underordnande ställning inte enbart har en juridisk formell karaktär utan även en social. I teoridelens avsnitt om det privata kontra det offentliga fördes ett resonemang kring vad denna sociala ojämlikhet mer precis kan innebära. Scenariot påbjuder en radikal jämställdhet. Denna jämställdhet omfattar följaktligen även vad som idag definieras som den privata sfären i de liberala demokratierna.

6.3 Ekonomisk integration

En teoritradition som har haft väsentlig inverkan vid formandet av den teoretiska diskursen kring internationella relationer är den så kallade världssystemmodellen. Allmänt uttryck föreskriver denna modell en global stratifiering i vilken vissa länder (centrum) utövar politisk kontroll och ekonomiskt exploaterar andra länder (periferin).¹⁶⁷

Vid skisserandet av scenarierna har en sådan strukturell stratifiering förutsatts existera och betecknats i termer av ett globalt Nord och ett globalt Syd. Få skulle nog vilja bestrida att det faktiskt föreligger skillnader mellan världens länder i fråga om framförallt ekonomiska förhållanden. Däremot är det en utomordentligt kontroversiell fråga hur dessa beroendeförhållanden har uppstått och hur det bäst bör åtgärdas. I det första scenariot tillåts skillnaderna mellan Nord och Syd att bestå. Syd förmår följaktligen inte bryta den negativa kretsång som en kraftig befolkningsutveckling, låg utbildningsnivå och ökade föroreningar innebär.

6.3.1 Befolkningsfrågan

Beaktar vi den statistik som FN sammanställt beträffande befolkningsutveckling framträder nämligen även framgent en till synes illavarslande trend. Emedan befolkningsmängden i det globala Nord de facto beräknas minska under 2000-talet så spås en fortsatt kraftig befolkningsökning i framförallt Afrika och Asien¹⁶⁸. Även om världens befolkningstillväxt har sjunkit från de 2,2 procent som den antog rekordåret 1964 till dagens 1,4 procent betyder det ändå i absoluta tal att jordens befolkning ökar med ungefär åttio miljoner människor varje år¹⁶⁹. Dessa höga födelsetal utgör, enligt många bedömare, ett allvarligt hinder för verklig

¹⁶⁷ Hettne, Björn (1996) *Internationella relationer*, sidan 27

¹⁶⁸ Kegley Charles W. & Wittkopf, Eugene R. (2001) *World Politics – trend and transformation*, sidan 337

¹⁶⁹ *ibid.*

ekonomisk utveckling. Det globala Syd har nämligen till skillnad från Nord utomordentligt svårt att få kapitalackumuleringen att hålla jämna steg med befolkningsökningen. I *Beyond the Limits* diskuteras det här problemet i följande passage:

”In poor countries capital growth has a hard time keeping up with population growth for many reasons – because investable surplus is siphoned off to foreign investors, to the luxury of local elites, to debt payments, or to exorbitant militarization – and because there is too much poverty, technical inefficiency, or mismanagement to generate an investable surplus in the first place”¹⁷⁰.

6.3.2 En förändrad ekonomisk fördelning

I scenariots värld är det en global politisk fråga att lösa detta missförhållande och bryta den negativa kretsgången. Den kanske viktigaste konkreta åtgärden som scenariot föreskriver är omförflyttningen av de enorma resurser som idag används för destruktiva ändamål. 1999 spenderade världen i sin helhet ungefär 7500 miljarder svenska kronor på militärt försvar¹⁷¹. För att förstå vilka ofantliga summor vi här talar om kan det vara instruktivt att betänka att denna siffra motsvarar 12 miljarder svenska kronor varje sekund. I scenariots värld används dessa kolossala materiella resurser istället till utvecklingsprojekt och civil forskning.

6.3.3 Ett nytt ekonomiskt system

Vid skisserandet av innevarande scenario postulerades förekomsten av ett nytt ekonomiskt system, betecknat som självmedveten ekonometri (engelska ”sentient econometrics”). Kortfattat kan vi beskriva detta ekonomiska system som ett globalt sammanlänkat nätverk där varje nod äger omedelbar kunskap om de andra nodernas resurser och preferenser. Därigenom upprätthålls kontinuerligt den för mänskligheten i sin helhet mest rationella resursfördelningen. Från nationalekonomins urfader Adam Smith känner vi föreställningen att det finns en ”osynlig hand” vilken styr förhållandet mellan tillgång och efterfrågan¹⁷². Den självmedvetna ekonometrin kan sägas motsvara ett verkliggörande av denna princip i termer av ett världsomspännande interagerande och självbalanserande informationsnätverk. För att få en föräning om vad detta konkret innebär kan det, med viss risk att hänfålla åt mystik, vara instruktivt att dra paralleller till funktionssättet hos komplexa biologiska strukturer (exempelvis människokroppen). Även om självmedveten ekonometri figurerar inom en del populärt hållna sciencefictionskildringar har denna företeelse, enligt författarens kännedom, aldrig behandlats mer ingående utifrån en vetenskaplig grund. Med risk att göra en nyfiken läsare besviken kommer inte heller denna studie att göra ett sådant försök.

Det kan därför vara på sin plats att fråga vad det överhuvudtaget finns för mening med att ta med en sådan visionär skapelse som självmedveten ekonometri när den undandrar sig vetenskaplig analys? Ett sätt att besvara den frågan är att poängtera att vi främst bör se detta nya ekonomiska system som en symbol för mänsklig kreativitet och innovativ förmåga och inte stirra oss blinda på dess exakta formegenskaper. Den något vilda idén om självmedveten ekonometri illustrerar därför enbart att det, enligt många bedömare, behövs ett annat ekonomiskt system för att bemästra de svårigheter mänskligheten står inför i framtiden. I kapitel

¹⁷⁰ Meadows, Donella m.fl. (1992) *Beyond the limits*, sidan 39

¹⁷¹ Beräknat på en kursen \$1 = 10 SEK och uppgifter ur Kegley Charles W. & Wittkopf, Eugene R. (2001) *World Politics – trend and transformation*, sidan 462

¹⁷² Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 99

3.2 gavs belysande exempel på vad dessa svårigheter mer precist kan tänkas bestå i. Där drogs också slutsatsen att det ekonomiska systemets fysionomi i väsentlig grad kan tänkas inverka på den liberala statens fortbestånd.

6.4 Demokratisk förnyelse

Vi har nu, inom framförallt tre områden, betraktat vad detta radikala scenario i upplysningens anda har att säga om framtiden. Fram träder en värld utan geografiskt betingade ekonomiska skillnader, där verklig jämställdhet råder mellan könen och där de ekologiska systemen befinner sig i balans. Med redan i inledning till detta scenario möttes vi av den säregna semantiska grund som konstituerar ordet ”utopia”. Vi anade härvid uppfattningen att det inte är möjligt för människorna att bygga ett sådant här lyckorike, eutopia. Om vi frågar varför det inte skulle vara möjligt så blir emellertid de flesta av oss svaret skyldiga.

Vi vet att många människor idag arbetar för förverkligandet av åtminstone någon eller några av de komponenter som utgör scenariots värld (alltifrån jämställdhet till miljöskydd). Det är självklart inte detsamma som att alla människor finner den värld som skisseras i scenariot tilltalande. Redan i teoridelen diskuterade vi frågan om i vilken grad den liberala demokratin är universell eller de facto ett uttryck för västerländsk partikularism. Ett världssystem av det slag som framträder i scenariot kräver förmodligen etablerandet av ett ”mångkulturellt medborgarskap” som förmår ersätta den medborgerliga solidaritetens nationella grund. För många människor ger dock nationen ”mening och sammanhang”¹⁷³ emedan den skyddar oss ”mot det moderna samhällets alienation och anonymitet”¹⁷⁴. Samtidigt har få krafter visat sig vara lika destruktiva mot mänskligheten i sin helhet som nationalismen. Om enbart medvetenheten därom räcker för att upprätta en multilateral internationalism bör vi dock låta vara osagt. Det kan följaktligen vara på sin plats att fråga om en sådan här kosmopolitiska regim verkligen har kapacitet att erhålla världsomspännande legitimitet. Kanske bör vi också med Habermas fråga oss vilken omfattning de problem vi idag ser i demokratin förverkligande på europeisk nivå skulle anta vid inrättandet av en global regim?¹⁷⁵

I scenariot finns en tro på att politiken verkligen kan formas efter vad som i anglosaxiskt språkbruk skulle kunna betecknas som ”the greater good of humanity”. Det är en tro på att demokratin har förmåga att styra bort samhället från kortsiktiga prioriteringar och se världen ur framtida generationers mer långsiktig perspektiv. Framförallt är det en tro på att människan på allvar har förmågan att bemästra den uppsjö av komplexa system som hon skapat utan att osäkerheten tilltar. När vi i tidningarna läser om finanskriser, flygplansolyckor och miljökatastrofer till följd av radioaktiva utsläpp ter sig en sådan tro emellertid inte självskriven. Mänsklighetens högteknologiska system synes nämligen vara utomordentligt känsliga.

Vad betyder då till slut detta scenario för den liberala statens framtid? För själva statsbildningen betyder det, som vi sett, upplösning. Det är dock inte en upplösning i analogi med vad Marx kallade ”the withering of the state”. Ej heller påminner upplösningen om den utveckling som skildrats i det andra och i det tredje scenariot. Tvärtom är det en förstärkning av demokratin och ett förflyttande av dess fokus till en övernationell global nivå. Låt det sedan vara en öppen fråga för läsaren om en sådan utveckling verkligen kan betecknas som ett framsteg.

¹⁷³ Goldmann, Kjell (red.) (1999) *Politikens internationalisering*, sidan 195

¹⁷⁴ ibid.

¹⁷⁵ Habermas, Jürgen (2000) *Den postnationella konstellationen*, sidan 26

7. Slutsatser

Vid författandet av en sådan här studie föreligger en allestädes närvarande lockelse att göra diverse predikationer. För att hålla det skämtsamt: »man vill ju så gärna veta hur det går». Trots målsättningen att undvika uttalat predikativa element så kan en kritisk läsare säkert lokalisera upprepade antydningar till förutsägelser. Studien visar nämligen om inte annat att gränsen mellan förutsägelse och analys är hårfin och därtill svårdefinierad. Särskilt när vi nu försöka formulera studiens slutsatser blir denna frestelse utomordentligt tydlig. Vi bör dock hålla i minnet att det finns goda skäl till varför denna studie inte har en explicit predikativ ansats. Följaktligen blir de slutsatser vi kan dra av en mer generell karaktär. Förmodligen är det klokt att främst betrakta dem som diskussionsunderlag. Vidare synes det inte förenligt med studiens problematiserande karaktär att i överdrivet schematiskt form försöker sammanställa ”svar” på studiens frågeställningar, de olika analyskapitlen får härvid tala för sig själva (i kombination med tabellen i avsnitt 2.5.5).

Först och främst kan vi dock slå fast att det liberala statsskicket bär på många inre motsättningar, spänningar och potentiellt upplösande tendenser. Samtidens liberala staters nära förening med marknadsekonomin gör dem än mer utsatt emedan de därmed även delar denna ekonomiska organisationsforms (eventuella) dilemman. I det första scenariot klargjordes detta nära samband samt vilken betydelse det kan tänkas få för den liberala staten om marknadsekonomin når ”tillväxtens gränser”. I föreliggande studie definieras som bekant de ekologiska frågorna genomgående som en ödesfråga för mänskligheten. I det första scenariots värld visade sig dock de ekologiska systemen äga en överraskande tøjbarhet i fråga om bärkraft. Därmed nåddes aldrig en dylik stipulerad gräns för ekonomisk tillväxt. Det är emellertid återigen upp till läsaren att avgöra i vilken grad detta kan betecknas som rimligt. Vilka följderna kan bli om tillväxten verkligen har gränser utreddes i det andra scenariot.

Tematiken i scenario tre och fyra skiljer sig väsentligt från de två första som egentligen kan sägas vara två variationer på ett och samma tema. Här står istället människans andliga belägenhet i centrum. I det tredje scenariot är demokratin omöjlig att vidmakthålla emedan den av sin egen tyngd skapar alltför långtgående krav om erkännande och autonomi. Istället är auktoritära styrelseformer de enda som kan bli bestående över längre tid. Betraktar vi merparten av mänsklighetens historia retrospektivt framstår en sådan slutsats dessvärre inte omöjlig. Samtidigt verkar det stå klart att något radikalt historiskt nytt inträdde i samband med moderniteten och upplysningsprojektet. Det sista scenariot diskuterar om detta projekt har kommit till vägs ände eller om det tvärtom kan revitaliseras. I fall det är möjligt att återskapa upplysningens tro på det mänskliga förnuftet och låta denna tro balanseras av humanismens vidsynthet och tolerans kanske mänskligheten står inför en guldålder av aldrig tidigare skådat slag. Efter att samtidens människa blivit ofrivilligt bekant med det destruktiva i människan (som det exempelvis framträder i hotet om en kärnvapenapokalyps) synes det dock svårt att reservationslöst hysa detta scenarios entusiasm. För många förefaller dock detta scenarios centrala komponenter som en kosmopolitisk demokrati, verklig jämställdhet mellan könen och en rättvist ekonomiskt integrerad planet alltjämt möjliga att åstadkomma. Bör vi resonera som Immanuel Kant och konstatera att emedan ett samhälle av det slag som eudaimonismen föreskriver inte ter sig fullkomligt orealistiskt räcker det för ”att det skall vara vår plikt att arbeta för att realisera det”¹⁷⁶? Det vore dock alltför förmätet att avsluta en studie

¹⁷⁶ Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, sidan 117

som den här i en uppsluppen ton. Detta arbete har på intet sätt syftat till att förringa det allvarliga i människans nuvarande situation. Det vore emellertid lika fel att avsluta med ett undergångsperspektiv. Den enda rimliga utvägen blir istället att acceptera att mänskligheten än en gång står inför en övergångstid där flera olika val synes möjliga. Just därför kan den demokratiskt formade politiken förmodligen spela en central roll även framledes. Vi bör nämligen inte förglömma att politik även är vad som *inte* beslutas. Emellertid kan det förhålla sig så att – inom den ram som planetens ekologiska system konstituerar – den totala mängden meningsfulla val hela tiden minskar som en konsekvens av att vissa val inte fattas i tid eller rent utav inte fattas alls. Låt oss därför till sist avsluta i förhoppningen att mänskligheten inte redan passerat en kritisk gräns i detta avseende.

8. Referenser

8.1 Litteratur

- Archibugi, Daniele och Held, David (1995) *Cosmopolitan Democracy – An Agenda for a New World Order*, Cambridge: Polity Press
- Armstrong, Karen (2001) *Kampen för Gud*, Stockholm: MånPocket
- Barber, Benjamin (2001) *Jihad Vs. McWorld*, New York: Ballantine Books
- Bauman, Zygmunt (2000) *Globalisering*, Lund: Studentlitteratur
- Baylis, John och Smith, Steve (2001) *The Globalization of World Politics*, Oxford: Oxford University Press
- Block, Eskil m.fl. (1993) *Har framtiden en framtid?*, Nora: Nya Doxa
- Bruce, Steve (2000): *Fundamentalism*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd
- de Jouvenel, Bertrand (1967) *The Art of Conjecture*, London: Weidefeld and Nicolson
- Dobson, Andrew (2000): *Green Political Thought 3rd edition*, London: Routledge
- Frängsmyr, Tore (1993) *Sökandet efter upplysningen*, Höganäs: Wiken
- Fukuyama, Francis (1992): *Historiens slut och den sista människan*, Stockholm: Nordstedts Förlag AB
- Giddens, Anthony (1972): *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, Basingstoke: Macmillan Press Ltd
- Giddens, Anthony (1996): *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur
- Gilbert, Paul (2000): *Peoples, Cultures and Nations in Political Philosophy*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd
- Goldman, Kjell m.fl. (1999): *Politikens internationalisering*, Lund: Studentlitteratur
- Gordon, Robert J (2000) *Macroeconomics 8th edition*, Reading: Harlow Addison-Wesley
- Habermas, Jürgen (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, Göteborg: Daidalos
- Habermas, Jürgen (2000) *Den postnationella konstellationen*, Göteborg: Daidalos
- Hague, Rod m.fl. (1998) *Comparative Government and Politics*, Basingstoke: Macmillan Press Ltd
- Held, David (1997): *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, Göteborg: Daidalos

- Hettne, Björn (1996) *Internationella relationer*, Lund: Studentlitteratur
- Hettne, Björn m.fl. (1998) *Den globala nationalismen*, Stockholm: SNS Förlag
- Horkheimer, Max och Adorno, Theodor (1996) *Upplysningens dialektik*, Göteborg: Daidalos
- Hubendick, Bengt (1991) *Mot en ljusnande framtid?*, Stockholm: Gidlund
- Huntington, Samuel (1998) *The clash of civilizations and the remaking of world order*, London: Touchstone
- Hägerhäll, Bertil (red.) (1988) *Vår gemensamma framtid*, Stockholm: Prisma och Tidens Förlag
- Johnson, Pauline (1994) *Feminism as Radical Humanism*, Boulder: Westview Press
- Karvonen, Lauri (1997): *Demokratisering*, Lund: Studentlitteratur
- Kegley, Charles W och Wittkopf, Eugene R (2001): *World politics – trend and transformation*, Basingstoke: Macmillan Press Ltd
- Kommissionen för de europeiska gemenskaperna (1994) *Vitbok – tillväxt, konkurrenskraft och sysselsättning*, Stockholm: Regeringskansliets Offsetcentral
- Liedman, Sven-Eric (1993) *Från Platon till kommunismens fall*, Stockholm: Bokförlaget Bonnier Alba AB
- Liedman, Sven-Eric (1997): *I skuggan av framtiden*, Stockholm: Bonniers
- Lomborg, Bjørn (2001) *Världens verkliga tillstånd*, Stockholm: SNS Förlag
- Lyotard, Jean-François (1984): *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Meadows m.fl. (1992) *Beyond the Limits*, White River Junction: Chelsea Green Publishing Company
- Mill, John Stuart (1917): *Om friheten*, Stockholm: Bonniers
- Montesquieu (1990) *Om lagarnas anda*, Stockholm: Timbro AB
- Næss, Arne (1989): *Ecology, community and lifestyle*, Cambridge: Cambridge University Press
- Nordin, Svante (1995) *Filosofins historia*, Lund: Studentlitteratur
- Nordin, Svante (1999) *Det politiska tänkandets historia*, Lund: Studentlitteratur
- Ophuls, William (1992) *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*, New York: W.H. Freeman and Company
- Petersson, Olof (200) *Svensk politik*, Stockholm: Nordstedts Juridik AB
- Rapport från Kommissionen för Globalt Samarbete (1995) *Vårt globala grannskap*, Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan
- Rawls, John (1996): *En teori om rättvisa*, Göteborg: Daidalos
- Renard, Krister (1995) *Den moderna fysikens grunder*, Lund: Studentlitteratur
- Rengger, N.J. (1995) *Political theory, Modernity and Postmodernity*, Oxford: Blackwell Ltd
- Riksbanken (2001) *Inflationsrapport 2001:4*, Stockholm:
- Romklubben (1972): *Tillväxtens gränser*, Stockholm: Bonniers

- Rosner, Jane (1985) *Christopher Marlowe's Doctor Faustus*, New York: Barron's Educational Series Inc
- SOU 1986:33 (1986) *Att studera framtiden*, Stockholm: Nordstedts
- Taylor, Charles (1999) *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, Göteborg: Daidalos
- Tobin, James m.fl. (2001) *Tobinskatten*, Stockholm: Agora
- Wennerström, Erik (1999) *Några främmande staters politiska system*, Uppsala: Iustus förlag
- Wikström, Owe (2001) *Långsamhetens lov*, Stockholm: Natur & Kultur
- von Wright, Georg Henrik (1986) *Vetenskapen och förnuftet*, Stockholm: Bonnier Fakta Förlag AB
- von Wright, Georg Henrik (1994) *Att förstå sin samtid*, Viborg: Bonniers

8.2 Uppsatser och avhandlingar

- Pettersson, Leif (1999) *En analys av den kosmopolitiska demokratin och möjliga vägar för att nå denna modell*, Örebro universitet: Kandidatuppsats vt 1999
- Stille, Leif (2000) *Är Gyllene Regeln universalistisk eller feministisk?*, Lunds universitet: Licentiatavhandling framlagd 2000-11-21 vid religionsfilosofiska forskarseminariet

8.3 Tidningsartiklar

- Palme, Christian (2002-03-31) *Fredsaktivisternas dröm*, Dagens Nyheter

8.4 Internetresurser

På adressen <http://www.stampe.nu/framtid> presenteras denna studie. På hemsidan sammanförs också ett antal hänvisningar till för ämnet relevanta internetresurser. Dessa resurser har emellertid enbart tjänat som en allmänt hållen idémässig inspiration vid studiens författande. De har inte nyttjats för datainsamling eller motsvarande. Därmed återfinns följaktligen heller inga referenser till internetresurser i den tryckta studien.